

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ПАВЛА ТИЧИНИ**

***ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА
МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ***

Навчальний посібник

Умань 2015 р.

УДК 364(075.8)

ББК 60.9я73

Т 38

*Розглянуто та рекомендовано до друку
Вченою радою факультету соціальної та психологічної освіти
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(Протокол № 6 від 24 .03.2015 р.)*

Рецензенти:

Кочубей Т.Д. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Коляда Н.М. – доктор педагогічних наук, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Укладачі:

Іващенко К. В. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Коцур І. В. – викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Технології соціальної роботи за місцем проживання : навч. посібник / укладачі Іващенко К. В., Коцур І. В. – Умань : ФОП Жовтий О.О., 2015. – 101 с.

Навчальний посібник призначений для студентів напрямів підготовки (спеціальностей) «Соціальна робота», «Соціальна педагогіка». Посібник містить курс лекцій, плани та завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи.

Навчальним посібником можуть також користуватися викладачі, молоді спеціалісти, що навчаються в аспірантурі, магістратурі, слухачі відділень післядипломної освіти та всі, кому цікава проблематика підготовки кадрів для сфери соціальних послуг в Україні.

УДК 364(075.8)

ББК 60.9я73

© УДПУ, 2015

ЗМІСТ

Передмова.....	4
Змістовий модуль 1. Нормативно-правові основи соціальної роботи за місцем проживання.....	6
Тема 1. Правові основи соціальної роботи в Україні.....	6
Тема 2. Місцеве самоврядування як інститут демократичного суспільства.....	8
Тема 3. Підвищення ролі органів місцевого самоврядування в наданні соціальних послуг.....	16
Змістовий модуль 2. Громада як соціальне явище та сфера соціальної роботи за місцем проживання.....	24
Тема 1. Сутність поняття «громада»: сучасні підходи.....	24
Тема 2. Ретроспективний огляд соціальної роботи в громаді.....	28
Тема 3. Соціальна робота в громаді.....	33
Тема 4. Громадянське суспільство як фактор забезпечення життєдіяльності соціальної сфери.....	36
Змістовий модуль 3. Технології соціальної роботи за місцем проживання в умовах громадянського суспільства.....	44
Тема 1. Провідна роль громадських ініціатив в ефективній реалізації соціальної роботи за місцем проживання.....	44
Тема 2. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації соціальної роботи за місцем проживання.....	59
Тема 3. Ресурсне забезпечення соціальної роботи в громаді.....	64
Плани практичних занять.....	76
Додатки.....	84

ПЕРЕДМОВА

Соціальна політика є визначальним напрямом внутрішньої політики держави, це складова загальної політики, втілена в соціальні програми та різноманітні заходи, спрямовані на задоволення потреб та інтересів людей і суспільства. Вона зосереджується на формуванні ефективних умов життя всіх членів суспільства, відносин між соціальними групами, забезпеченні ефективної зайнятості, створенні соціальних гарантій і умов для поліпшення добробуту населення.

Соціальна політика – система правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання.

Метою соціальної політики виступає врегулювання і погодження інтересів для стійкого та збалансованого розвитку суспільства, досягнення соціального миру та громадської злагоди. Багаторічна світова та вітчизняна практика виробила інституціональну структуру соціальної політики у вигляді підсистем, що спираються на універсальні принципи солідарності і соціальної справедливості: соціального захисту населення, соціального забезпечення, соціального обслуговування і соціального страхування. Таким чином, соціальна робота слугує одним із універсальних інструментів і механізмів реалізації соціальної політики.

Нині у сфері соціальної політики постало нове завдання – погодження множинних інтересів різних суб'єктів, які формують у нашій державі громадянське суспільство, з притаманними йому механізмами самоорганізації і самоуправління, традиційних управлінських і адміністративних дій держави і економіки, активної участі людей у взаємодії держави і громадянського суспільства.

Нова соціальна політика України декларується як перехід до стійкого соціального розвитку через взаємну відповідальність держави і людини шляхом формування громадянського суспільства.

Водночас, можливості державного бюджету і відсутність розвинутого громадянського суспільства нині вимагають переходу до соціального менеджменту, як особливого виду управління і організації в соціальній сфері.

Соціальний менеджмент реалізується за умови підготовленості владних структур до реформування соціальної політики, ухвалення зважених рішень з розв'язання соціальних проблем і загальної стратегії соціальної практики в умовах ринкової економіки.

Система соціальної допомоги та підтримки повинна поступово перебудовуватися шляхом зміщення акцентів на муніципальний рівень управління.

Водночас, розвиток нових видів і форм муніципальної соціальної політики, а також потреба в додаткових ресурсах при вирішенні місцевих соціальних проблем означає необхідність доповнення існуючої

патерналістичної моделі механізмом соціального партнерства між місцевою владою з її інститутами життєзабезпечення і різноманітними об'єднаннями місцевих жителів. Державне втручання на цьому рівні повинно бути мінімізованим за рахунок збільшення частки громадської участі у вирішенні всіх соціальних питань локального рівня. За масштабами, підходами і способами реалізації муніципальна соціальна політика повинна суттєво відрізнятися від соціальної політики держави, оскільки суб'єктом її реалізації є, у першу чергу, не держава, а місцева влада і жителі даної території.

Місцева соціальна політика і соціальна робота знаходяться нині в нашій державі у процесі інституціалізації. Місцеве співтовариство (грумада) як об'єкт і суб'єкт в соціальній роботі за місцем проживання лише формується. Складність цього процесу полягає у тому, що його неможливо ініціювати, «підштовхнути» ззовні. Пробудження індивідуальної активності пов'язано зі зміною норм, установок, поведінкових стереотипів на рівні окремої особистості. Соціальна робота за місцем проживання пов'язана із активним залученням людей до розв'язання проблем, які впливають на їхнє життя, і зосереджена на стосунках між індивідами, групами та інституціями, котрі визначають щоденне життя, отже, ця робота являє собою процес розвитку як колективного, так і індивідуального досвіду.

У навчальному посібнику здійснено спробу системно окреслити процес становлення системи соціальної роботи за місцем проживання, визначити шляхи її реалізації у відповідності до нових реалій, позначених суспільно-політичними трансформаціями у відповідності до нового законодавства та напрямів державної політики у соціальній сфері.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Тема 1. Правові основи соціальної роботи в Україні

Соціальна політика та соціальна робота як засіб її реалізації базуються на конституційно-правових положеннях і гарантіях, проголошених в Конституції України та конкретизованих законах й інших нормативно-правових актах. Зафіксовані Конституцією права, свободи, обов'язки громадян складають фундаментальне правове підґрунтя для організації та проведення соціальної роботи з населенням, різними прошарками та групами.

Специфікою правового забезпечення соціальної роботи є цільова направленість на людину, покращення умов та якості її життя.

Мету і завдання правового забезпечення соціальної роботи визначають сформульовані в нормативно-правовій базі конкретні принципи, які окреслюють її основні напрямки. Це – дотримання прав людини і громадянина у сфері соціального обслуговування і забезпечення державних гарантій; рівні можливості для громадян щодо отримання соціальних послуг і добровільна згода на їх отримання. До цілей і завдань правового забезпечення соціальної роботи належать також надання державних гарантій щодо доступності соціального обслуговування, визначення та наступність всіх видів і форм соціального обслуговування, адресність. Через правові норми забезпечується пріоритет соціальної допомоги громадянам, які перебувають у складній життєвій ситуації, сприяння соціальній реабілітації та адаптації.

Отже, законодавство забезпечує правовий статус соціальної роботи, створює правові умови для ефективного регулювання діяльності соціальних служб і системи соціальної підтримки населення.

У більшості країн світу чимало питань регулювання практики соціальної роботи делеговано фаховим асоціаціям соціальних працівників, що посилює відповідальність професійної спільноти за дотримання фахових стандартів. У нашій державі, як і у більшості пострадянських, правове регулювання соціальної роботи є винятковою прерогативою держави, і ключову роль в її правовому забезпеченні відіграють рішення органів державної влади.

Отже, відносини у соціальній сфері регулюють закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні», «Про зайнятість населення», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення», «Про психіатричну допомогу», Кодекс законів про працю

та ін¹. Вони визначають права представників соціально вразливих груп на отримання соціальної допомоги, зокрема на соціальне обслуговування.

Для практичної соціальної роботи важливими є закони «Про попередження насильства в сім'ї», «Про охорону дитинства», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам», Кодекс про шлюб та сім'ю та ін. Ці акти регулюють питання, пов'язані із соціальним захистом дітей (визначають порядок вилучення дитини з родини і позбавлення батьків їхніх прав на виховання дітей, здійснення опіки над дитиною, яка не має батьківського піклування, порядок оформлення у різні дошкільні й шкільні заклади тощо).

Нормативно-правову базу також утворюють різноманітні положення, затверджені указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів, які визначають порядок діяльності певних соціальних установ: Типове положення про центри соціальних служб для молоді, Типове положення про територіальний центр соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян.

Важлива роль у документальному забезпеченні соціальної політики і соціальної роботи належить державним програмам, покликаним визначити пріоритети в розв'язанні соціальних проблем певних груп суспільства. Такими є Національна програма профілактики СНІДу, програма «Діти України» та ін.

Одним із перших нормативно-правових документів, які регулюють питання соціальної роботи, був Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.). Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р.) регламентує права та обов'язки клієнтів соціальних служб і працівників, які надають соціальні послуги, визначає структуру сфери надання соціальних послуг та управління нею.

Важливу роль у розвитку соціальної сфери відіграють державні соціальні стандарти – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи, на основі яких визначають рівні основних державних соціальних гарантій.

В Україні державні стандарти регулює Закон «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», який визначає правові засади формування і застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію основних соціальних гарантій. Будучи рамковим законом, він визначає основні терміни і поняття (державні соціальні стандарти, державні соціальні гарантії, прожитковий мінімум, соціальні норми і нормативи, нормативи витрат); принципи формування державних соціальних стандартів і нормативів; систему і класифікацію соціальних

¹ Повний перелік нормативних актів, які регламентують соціальну роботу та захист населення України подано у додатку 1.

нормативів; порядок формування, встановлення і затвердження державних соціальних стандартів і нормативів.

Сферами застосування державних стандартів і нормативів відповідно до Закону є: соціальне обслуговування (перелік послуг, норми соціального обслуговування пенсіонерів, інвалідів та дітей, які перебувають на утриманні держави, норми харчування і забезпечення непродовольчими товарами у державних і комунальних закладах соціального обслуговування), житлово-комунальне обслуговування, транспортне обслуговування та зв'язок, охорона здоров'я, забезпечення навчальних закладів, обслуговування закладів культури, побутове обслуговування, торгівля та громадське харчування.

У Законі встановлено основні державні соціальні гарантії (мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсії за віком, неоподаткований мінімум доходів громадян, розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат), порядок їх визначення та затвердження. Відповідно до нього соціальні норми і нормативи – це показники необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг, забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними, соціально-культурними послугами (нормативи споживання, забезпечення, доходу). Сформульовано в Законі і засади фінансового забезпечення державних соціальних гарантій, які передбачають необхідність обслуговуватися соціальними нормативами у розробленні бюджетів і фінансуванні витрат.

Розвиток соціальної роботи за місцем проживання спирається на таке законодавство, як закони «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про органи самоорганізації населення», «Про благодійництво та благодійну діяльність», а також на положення центральних і місцевих органів влади, які визначають порядок скликання зборів громадян, статут територіальної громади тощо.

Тема 2. Місцеве самоврядування як інститут демократичного суспільства

Чимало соціальних проблем можуть розв'язуватися на рівні місцевої територіальної громади. Проте далеко не всі її мешканці знають, як вони, використовуючи різні форми прямої демократії, можуть впливати на рішення місцевої влади і на місцеву соціальну політику. Отож, звернемося до детального розгляду цього питання.

Демократичний устрій базується на створенні такої системи влади й управління, за якої громадяни мають усі можливості для реалізації своїх прав і свобод. У системі демократичного правління значна роль належить місцевому самоврядуванню. Воно є тією сферою публічної діяльності, у якій може взяти участь кожний громадянин. Реальне місцеве самоврядування об'єктивно можливе лише в умовах суверенітету держави, оскільки вона

виступає гарантом, а іноді й творцем його системи. Природньо, що і в нашій країні цей інститут поступово склався лише після здобуття Україною незалежності.

21 травня 1997 року був прийнятий новий Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (змінений та доповнений, відносно попередніх, що діяли протягом 1990–1996 рр.). Цей закон, відповідно до Конституції України, визначає систему та гарантії місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правового статусу і відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Згідно указанного закону, місцеве самоврядування в Україні – це право територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [10].

За визначенням науковця О. Бориславської місцеве самоврядування є формою публічної влади, що реалізується специфічними суб'єктами – територіальними колективами і сформованими ними органами, має особливий об'єкт – питання місцевого значення, та здійснюється на основі використання окремого виду публічної власності – комунальної (муніципальної) [2].

Місцеве самоврядування здійснюється територіальними громадами сіл, селищ, міст як безпосередньо, так і через сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи, а також через районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Територіальна громада – жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

Адміністративно-територіальна одиниця – область, район, місто, район у місті, селище, село.

Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада села, селища, міста.

Представницькими органами місцевого самоврядування є ради.

Правовою основою місцевого самоврядування в Україні є Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», закони і підзаконні нормативно-правові акти, що приймаються на їх основі, а також акти органів місцевого самоврядування, що приймаються в рамках їх компетенції.

Повноваження виконавчих органів сільських, селищних, міських рад стосуються наступних сфер діяльності:

- ✓ соціально-економічного і культурного розвитку, планування та обліку;
- ✓ в галузі бюджету, фінансів і цін;
- ✓ щодо управління комунальною власністю;

- ✓ в галузі житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, громадського харчування, транспорту і зв'язку;
- ✓ у галузі будівництва;
- ✓ освіти, охорони здоров'я, культури, фізкультури і спорту;
- ✓ з регулювання земельних відносин та охорони навколишнього природного середовища;
- ✓ соціального захисту населення;
- ✓ в галузі зовнішньоекономічної діяльності;
- ✓ в галузі оборонної роботи;
- ✓ щодо вирішення питань адміністративно-територіального устрою;
- ✓ щодо забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян тощо [10].

Згідно із Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» право жителів територіальної громади (активних суб'єктів міського самоврядування) брати участь у здійсненні місцевого самоврядування може бути реалізовано в таких формах:

1. Місцеві референдуми. Призначають їх місцеві ради за своєю ініціативою або на вимогу однієї десятої частини громадян України, які постійно проживають на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці і мають право брати у них участь. Їх предметом можуть бути: прийняття, зміна або скасування рішень, питань, віднесених законодавством України до відання місцевого самоврядування відповідних адміністративно-територіальних одиниць; прийняття рішень, які визначають зміст постанов місцевих рад та їх виконавчих і розпорядчих органів.

На місцеві референдуми можуть виносити також питання про дострокове припинення повноважень відповідної ради та її голови. Тільки за їх результатами у відповідних адміністративно-територіальних одиницях вирішують питання про найменування або перейменування сіл, селищ, міст, районів, областей; про об'єднання в одну з однойменних адміністративно-територіальних одиниць, які мають спільний адміністративний центр; про зміну базового рівня місцевого самоврядування у сільських районах.

Прийняті референдумом рішення обнародують і вводять у дію з моменту опублікування, якщо не передбачено інший термін.

2. Загальні збори громадян за місцем проживання. Вони є формою безпосередньої участі у розв'язанні питань місцевого значення. Рішення зборів повинні бути враховані органами місцевого самоврядування у їх діяльності. Порядок їх проведення визначають чинне законодавство і статут територіальної громади. Кожна місцева рада повинна розробити й ухвалити механізми реалізації цього права в конкретній територіальній громаді.

Збори, у яких беруть участь всі чи більшість представників громади, мають право ухвалювати рішення, що можуть набувати загальнообов'язкового характеру, якщо вони належать до компетенції

громади і не порушують визначених Конституцією України прав і свобод особи й громадянина і якщо місцева рада делегує зборам такі повноваження.

3. Місцеві ініціативи. Стаття 9 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» регулює питання місцевих ініціатив і розвиває положення статті 140 Конституції України, яка декларує право територіальної громади здійснювати місцеве самоврядування як через обрані органи, так і безпосередньо. Вона дає право територіальній громаді ініціювати розгляд у місцевій раді будь-якого питання, що перебуває в її компетенції, є важливим для громади, але не виноситься на розгляд ради через небажання це зробити міським головою чи депутатами ради.

Члени територіальної громади мають право безпосередньо в раді ініціювати розгляд питань, віднесених до відання місцевого самоврядування, якщо місцеву ініціативу подано на розгляд ради відповідно до встановленого порядку. Порядок внесення ініціативи на розгляд ради визначає місцевий нормативний акт (рішення ради або статут місцевої територіальної громади). Вона підлягає обов'язковому розгляду за участю членів ініціативної групи, які готували ініціативу.

4. Громадські слухання. Відбуваються вони у формі офіційного засідання органу міської (сільської) влади, на якому державні службовці ознайомлюються з думками, враженнями, зауваженнями та пропозиціями мешканців міста (села) стосовно проблеми чи заходу, який орган влади збирається реалізувати.

Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» гарантує право територіальної громади на проведення громадських слухань у формі зустрічей громади (виборців) з депутатами місцевої ради та окремими посадовими особами органів місцевого самоврядування. Ініціювати ці зустрічі можуть як органи місцевої влади, так і представники громади. Необхідність їх проведення найчастіше виникає, якщо: рішення, яке готує місцева влада, непопулярне й може викликати соціальну напругу; питання (проект) має кілька альтернативних рішень; питання складне і не має очевидних рішень; існує певне протистояння між органами влади і певною групою територіальної громади.

Громадські слухання виносять для ради рішення рекомендаційного характеру і тому не можуть бути засобом вирішення політичних питань, на відміну від місцевих ініціатив, на які місцева влада повинна реагувати прийняттям відповідних рішень. Правові наслідки громадських слухань полягають у необхідності розглянути на пленарному засіданні ради висновки й пропозиції слухань без обов'язкового прийняття рішення по суті.

5. Участь у роботі органів місцевого самоврядування і робота на виборних посадах. Правові умови діяльності органів місцевого самоврядування (ініціативних комітетів та груп у громаді), порядок їх взаємодії із органами місцевої влади визначає Закон України «Про органи самореалізації населення» (2001 р.).

У селах, невеликих селищах можуть діяти вуличні, квартальні комітети, а в більших населених пунктах – комітети мікрорайонів, співпрацюючи з відповідними органами місцевої влади. Зареєстрований в установленому порядку орган самоорганізації набуває статусу юридичної особи.

Серед можливих форм участі у житті громади – вибори депутатів відповідної місцевої ради та передбачених законом посадових осіб місцевого самоврядування (місцеві вибори); колективні та індивідуальні звернення (петиції) жителів міста до органів і посадових осіб міського самоврядування.

Участь членів громади у місцевому самоврядуванні є неодмінною ознакою демократичного суспільства. Включаючись у місцеве управління, людина набуває досвіду впливу на владу, стає одним із учасників демократизації суспільства.

Нині територіальною основою місцевого самоврядування в Україні є адміністративно-територіальний устрій держави. Адміністративно-територіальний устрій відіграє важливу роль у функціонуванні системи місцевого самоврядування. Кожна ланка місцевого самоврядування має власну територію або територіальну сферу діяльності, власні особливі місцеві інтереси, пов'язані з відповідною специфікою розвитку адміністративно-територіальних одиниць, історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних, релігійних, культурних, національних та інших традицій. Будь-яка зміна адміністративно-територіального устрою (укрупнення, розукрупнення) так чи інакше може позначитися на місцевому самоврядуванні. Існуюча схема адміністративно-територіального устрою являє собою складну неупорядковану чотириступеневу ієрархічну структуру, в якій є чимало неточностей і суперечностей, не враховуються принципи економічної доцільності, що призводить до суттєвих соціально-економічних та територіальних диспропорцій [7, с. 73].

До основних проблем сучасного адміністративно-територіального устрою України дослідники відносять:

- невпорядкованість його структури;
- неврегульованість статусу ряду існуючих адміністративно-територіальних одиниць, відсутність єдиної класифікації та порядку віднесення їх до відповідної категорії;
- невідповідність реально існуючих категорій населених пунктів визначеним Конституцією України;
- надмірну різницю за кількістю населення, площею, іншими параметрами між адміністративно-територіальними одиницями одного рівня та категорії;
- невідповідність статусу багатьох адміністративно-територіальних одиниць їх кадровому, ресурсному та організаційному потенціалу;
- наявність у складі адміністративно-територіальної одиниці інших адміністративно-територіальних одиниць цього ж рівня;

- невідповідність адміністративно-територіальних одиниць рекомендаціям до адміністративно-територіальних одиниць Європейського Союзу;
- наявність у межах території деяких адміністративно-територіальних одиниць територій, що належать іншим адміністративно-територіальним одиницям цього ж рівня адміністративно-територіального устрою;
- нераціональне розмежування між окремими адміністративно-територіальними одиницями;
- надмірну кількість адміністративно-територіальних одиниць базового (близько 12 тис.) та районного рівня (близько 500), що знижує ефективність управління територіями та контролю діяльності органів місцевого самоврядування в частині дотримання ними законності при ухваленні рішень.

Отже, в інтересах усього суспільства постало завдання створити досить стійку до зовнішніх та внутрішніх потрясінь систему публічного управління в Україні в цілому та на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою. Лише у такій новій, збалансованій системі народ стане повноцінним суб'єктом реалізації свого права на формування влади в державі.

Сформований після Революції Гідності Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 1 квітня 2014 року № 333-р схвалив Концепцію реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (далі – Концепція). Концепцією визначаються напрямки, механізми, строки формування ефективного місцевого самоврядування та територіальної організації влади, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад. Ухваленою Програмою діяльності Кабінету Міністрів України передбачається розробка та прийняття низки законодавчих актів, що стосуються системи та повноважень органів місцевого самоврядування, проведення волевиявлення громадян тощо [6].

Реформування територіальної організації влади, системи адміністративно-територіального устрою передбачає створення трьох рівнів адміністративно-територіальних одиниць: **громада – район – регіон**, і має: поставити в центр уваги людину, її інтереси та потреби; забезпечити демократизацію та прозорість процесу державного управління; максимально наблизити до курсу на європейську інтеграцію, а також до засад місцевого самоврядування, на яких базується Європейська хартія місцевого самоврядування, ратифікована Верховною Радою України.

Таким чином, у результаті реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади основою нової системи місцевого самоврядування мають стати об'єднані територіальні громади, які утворюються на добровільній основі за законодавчо визначеною процедурою

з власними органами самоврядування, у тому числі виконавчими органами рад. У населених пунктах, жителі яких не отримали статусу територіальної громади, мають бути сформовані органи самоорганізації населення, які входять до системи органів місцевого самоврядування відповідної територіальної громади.

Реформування місцевого самоврядування передбачається провести у два етапи. На першому, підготовчому, етапі її впровадження (2014 р.) до Конституції України було внесено зміни щодо утворення виконавчих органів обласних і районних рад та розподілу повноважень між ними; розроблялися проекти та приймалися акти законодавства щодо запровадження механізму прямого народовладдя, удосконалювалося правове регулювання процедур проведення загальних зборів громадян за місцем їх проживання та встановлювалися додаткові гарантії діяльності органів самоорганізації населення, створювалися сприятливі правові умови для широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень органами місцевого самоврядування; законодавча основа для реалізації права територіальних громад на добровільне об'єднання, законодавчо врегульовувалася нова система адміністративно-територіального устрою; здійснювалося моделювання адміністративно-територіальних одиниць у регіонах та розроблялися проекти нормативних актів, необхідних для завершення формування нової системи адміністративно-територіального устрою. Процес законотворення у цьому напрямку триває і донині.

На другому етапі реалізації Концепції (2015–2017 роки) передбачається уніфікувати і стандартизувати публічні послуги, що надаються населенню органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, з урахуванням принципів максимальної доступності послуг для споживачів та визначити на законодавчому рівні умови для їх належного фінансування. Також планується провести інституційну реорганізацію органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади на новій територіальній основі; удосконалити систему планування території громад, вирішити питання забезпечення новостворених громад схемами планування території та генеральними планами [7, с. 201].

Очікуваними результатами реформування місцевого самоврядування в Україні є: посилення правової, організаційної та матеріальної спроможності територіальних громад, органів місцевого самоврядування, провадження їх діяльності з дотриманням принципів та положень Європейської хартії місцевого самоврядування; доступність публічних послуг, підвищення їх якості; впровадження механізму здійснення місцевими держадміністраціями та населенням контролю за наданням органами місцевого самоврядування, територіальними органами центральних органів виконавчої влади публічних послуг; запровадження стандартів (нормативів) якості публічних послуг, що надаються населенню органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівня, критеріїв оцінювання якості; створення сприятливих

правових умов для максимально широкого залучення населення до прийняття управлінських рішень, а також розвитку форм прямого народовладдя; формування ефективної територіальної системи органів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць; утворення об'єднаних територіальних громад, спроможних самостійно або через органи місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення; соціально-економічний розвиток територіальних громад і регіонів; стимулювання економічного розвитку територій у результаті удосконалення механізмів впливу органів місцевого самоврядування на встановлення пріоритетів місцевого економічного розвитку; визначення чітких меж кожної адміністративно-територіальної одиниці, забезпечення повсюдності юрисдикції органів місцевого самоврядування на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці та недопущення наявності в межах території громади інших адміністративно-територіальних одиниць такого ж самого рівня; утворення виконавчих органів обласних та районних рад; зміна статусу місцевих держадміністрацій з органів загальної компетенції на контрольно-наглядові органи в системі виконавчої влади з функцією координації діяльності територіальних органів центральних органів виконавчої влади на відповідній території; забезпечення розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування базового та регіонального рівнів, місцевими держадміністраціями та територіальними органами центральних органів виконавчої влади [12].

Кінцевим результатом реформування місцевого самоврядування буде поліпшення життя українських громадян, побудова сучасної, ефективної, конкурентоспроможної держави.

Отже, децентралізація влади й адекватне розмежування повноважень передбачає передавання на рівень територіального управління основної частини відповідальності за якість і розвиток соціальної інфраструктури. Необхідність здійснення реформ у цьому напрямку зумовлена тим, що сьогодні в Україні соціальна інфраструктура має значні територіальні відмінності в рівнях обслуговування. Так, зокрема, вони визначаються розміром грошових доходів і рівнем життя населення, природними факторами, що зумовлюють певні потреби в опаленні, одязі, послугах, а також системою розселення й транспорту, складом населення і його традиціями тощо [7, с. 26].

Крім міжрегіональних відмінностей, сьогодні спостерігається суттєва різниця в забезпеченні соціальними послугами між жителями міст-мегаполісів, наприклад Києва, Харкова, Дніпропетровська тощо, і жителями сільських поселень. Сьогодні пересічний селянин споживає майже в 4 рази менше платних послуг соціального призначення, ніж житель міста, в тому числі розрив у користуванні послугами пасажирського транспорту становить 15,9 рази,

споживанні послуг установ культури, відпочинку та розваг – 8,5, охорони здоров'я – 30,2, виховання та освіти – 46,7 рази [там само].

Отже, розвиток місцевого самоврядування як ефективної і максимально наближеної до людей місцевої влади є одним із визначальних пріоритетів здійснення адміністративної реформи, становлення України як демократичної держави. Без реформування місцевого самоврядування, здійснення процесів децентралізації, деконцентрації неможливо подолати негативні процеси в соціально-економічному та культурному розвитку територіальних громад і регіонів, забезпечити суттєве підвищення рівня та якості життя більшої частини громадян України, побудови місцевої влади на засадах демократії [1, с. 146–177].

Основним рівнем, на якому повинні надаватися соціальні послуги є територіальної громади. Практика свідчить, що понад 90 % усіх публічних послуг надаються саме органами місцевого самоврядування. Основні завдання громад полягають у покращенні доступу та розширенні соціальних і економічних можливостей, розвитку місцевих послуг з метою досягнення більшої ефективності в задоволенні місцевих потреб. Саме тому організація соціального обслуговування повинна здійснюватися, насамперед, сільськими, селищними, міськими радами та їх виконавчими комітетами із залученням до вирішення концептуальних питань надання соціальних послуг членам територіальної громади. Органи місцевого самоврядування повинні використовувати всі наявні ресурси для забезпечення ефективної реалізації права кожного жителя громади на отримання якісних соціальних послуг.

Підсумовуючи зауважимо, що започатковані в Україні реформи (адміністративна, конституційна, місцевого самоврядування та адміністративно-територіального устрою) спрямовані на створення умов для зміцнення основ місцевого самоврядування, зокрема через стимулювання утворення об'єднань територіальних громад, посилення бюджетних повноважень та фінансової самостійності місцевого самоврядування, впорядкування процесів діяльності органів місцевого самоврядування, в тому числі щодо надання послуг населенню. Ці заходи мають забезпечити органи місцевого самоврядування необхідною ресурсною базою для надання якісних послуг населенню.

Тема 3. Підвищення ролі органів місцевого самоврядування в наданні соціальних послуг

Система надання соціальних послуг – це важливий елемент соціально-економічного та територіального вирівнювання регіонів і громад, а її розвиток є частиною зобов'язань України щодо виконання Європейської соціальної хартії (переглянутої). Ст. 14 Хартії визначає, що країни, які до неї приєдналися, зобов'язуються: 1) сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи,

сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища; 2) заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб [4].

Основні правові та організаційні засади надання соціальних послуг визначено Законом України «Про соціальні послуги» [11]. Звернемося до його детального розгляду. Невід’ємними компонентами системи надання соціальних послуг є суб’єкти, об’єкти та зв’язки між ними. Відповідно до указанного Закону суб’єктами, що надають соціальні послуги можуть бути державні, комунальні, недержавні заклади і організації, фізичні особи. Тобто, суб’єктами, що надають соціальні послуги є підприємства, установи, організації, заклади, незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи - підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб’єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги. Ключовими об’єктами системи соціальних послуг є отримувачі таких послуг – особи, окремі соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати. Соціальні послуги можуть надаватися таким особам, соціальним групам як за плату, так і безоплатно.

Система надання соціальних послуг складається з таких *секторів* :

- *державного*, до якого входять суб’єкти, що надають соціальні послуги, які знаходяться у державній власності і підпорядковані центральними органами виконавчої влади;

- *комунального*, який включає установи і заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги та знаходяться в підпорядкуванні відповідних органів місцевого самоврядування, наділених повноваженнями створювати такі установи, заклади та управляти ними;

- *недержавного*, до якого належать громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов’язана з наданням соціальних послуг; управління недержавним сектором здійснюється в порядку, визначеному законодавством та відповідними статутами.

Суб’єкти надання соціальних послуг здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства, власних установчих документів та встановлених стандартів соціальних послуг.

Порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації суб’єктів, що надають соціальні послуги, незалежно від форми власності, визначається законодавством України.

Державні та комунальні суб’єкти, що надають соціальні послуги, не підлягають приватизації і не можуть бути перепрофільовані на інші види діяльності.

До державних і комунальних соціальних установ і закладів належать:

- територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян;

- центри соціальних служб для молоді;

- центри зайнятості;
- центри професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів;
- притулки для неповнолітніх;
- центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх;
- будинки нічного перебування бездомних громадян;
- центри обліку бездомних громадян;
- соціальні готелі;
- центри соціальної адаптації;
- інші заклади.

Основними **формами** надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється:

- за місцем проживання особи (вдома);
- у стаціонарних інтернатних установах та закладах;
- у реабілітаційних установах та закладах;
- в установах та закладах денного перебування;
- в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;
- у територіальних центрах надання соціальних послуг;
- в інших закладах соціальної підтримки (догляду).

Соціальні послуги за способом їх надання можна виокремити в:

– базові – соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

– комплексні – соціальні послуги, що передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, влаштування до сімейних форм виховання, соціальний супровід/патронаж, кризове втручання, підтримане проживання, реабілітація, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, соціальна реабілітація тощо);

– технічні – соціальні послуги, що надаються отримувачу, який має необхідність отримання натуральної допомоги (продукти харчування, засоби санітарії і особистої гігієни, засоби догляду за дітьми, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, паливо, обробіток присадибних ділянок, а також технічні та інші засоби реабілітації), транспортні послуги, сурдопереклад, тифлосурдопереклад тощо;

– екстрені – соціальні послуги, що терміново (протягом доби) надаються отримувачам, що потрапили в ситуацію, яка загрожує їх життю, здоров'ю тощо.

Соціальні послуги залежно від терміну надання поділяються на: постійні – соціальні послуги, що надаються не менше 1 разу на місяць більше 1 року;

тимчасові – соціальні послуги, що надаються не рідше 1 разу на місяць до 1 року; разові – соціальні послуги, що мають разовий характер.

Відповідальність за організацію надання соціальних послуг несуть:

- центральні органи виконавчої влади;
- обласні та місцеві державні адміністрації;
- органи місцевого самоврядування.

Центральним органом виконавчої влади, відповідальним за розроблення та реалізацію політики у сфері надання соціальних послуг є Міністерство праці та соціальної політики.

Міністерство праці та соціальної політики:

- розробляє державні програми надання соціальних послуг та іншої соціальної допомоги, організує та координує їх виконання;
- розробляє обов'язкові стандарти у сфері надання соціальних послуг;
- здійснює контроль за дотриманням державної соціальної політики у сфері соціальних послуг;
- бере участь в організації атестації та підвищенні кваліфікації соціальних працівників;
- ініціює методичну допомогу та сприяє поширенню прогресивного досвіду з організації надання соціальних послуг;
- засновує державні стаціонарні заклади проживання та догляду, центри реабілітації національного рівня.

Обласні та місцеві державні адміністрації в межах своєї компетенції:

- розробляють регіональні програми надання соціальних послуг та іншої соціальної допомоги, організують та координують їх виконання;
- організують надання соціальних послуг в межах державних стандартів та потреб регіону, в тому числі шляхом створення закладів та установ надання соціальних послуг або залучення недержавних суб'єктів;
- здійснюють контроль за наданням соціальних послуг суб'єктами комунального та недержавного секторів.

Органи місцевого самоврядування:

- розробляють місцеві програми надання соціальних послуг;
- організують надання соціальних послуг особам, які проживають на даній територіальній громаді, в тому числі шляхом створення закладів та установ надання соціальних послуг або залучення недержавних суб'єктів;
- збирають та аналізують інформацію про потреби у соціальних послугах;
- в межах своєї компетенції здійснюють контроль за діяльністю надавачів соціальних послуг.

Фінансування соціальних послуг здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; цільових та спеціальних фондів; коштів суб'єктів, що надають соціальні послуги; плати за соціальні послуги, інших

джерел (в т. ч. благодійної допомоги і добровільних пожертвувань), не заборонених законодавством.

У місцевих бюджетах передбачаються кошти для фінансування соціальних послуг в рамках повноважень місцевих органів влади та місцевого самоврядування.

Фінансування соціальних послуг з державного бюджету здійснюється у межах цільових програм надання соціальних послуг, в рамках делегованих повноважень органам місцевої влади та трансфертів вирівнювання.

Фінансування місцевих програм розвитку соціальних послуг може здійснюватися за рахунок виділення місцевому бюджету цільових субвенцій, шляхом кооперування коштів місцевих бюджетів, позабюджетних, благодійних та інших залучених коштів.

Бюджетне фінансування соціальних послуг у рамках державних гарантій забезпечення населення безоплатними соціальними послугами здійснюється шляхом державного соціального замовлення та державних закупівель соціальних послуг в залежності від виду, обсягу та призначення соціальних послуг.

Порядок організації замовлення та закупівлі соціальних послуг за кошти державного та місцевих бюджетів затверджується Кабінетом Міністрів України.

Нині, під впливом глобальних соціально-економічних процесів, спостерігається тенденція щодо зменшення ролі держави в системі соціального забезпечення та посилення ринкових механізмів у соціальній сфері і приватизації системи надання соціальних послуг населенню. Водночас, на противагу комерціалізації системи соціального обслуговування активно розвивається практика залучення до соціальної роботи громадських, волонтерських і благодійних організацій. У зв'язку з цим особливого значення набуває розвиток соціальної роботи за місцем проживання. Поділяємо думку вітчизняного дослідника В. Поповича стосовно того, що за нинішніх умов соціальна робота за місцем проживання стає одним із пріоритетних напрямів соціальної діяльності і дієвим механізмом встановлення громадської злагоди. Вона є своєрідним соціальним перетином психологічних, побутово-економічних та юридичних засад і розглядає життєдіяльність людей у звичному для них природному навколишньому середовищі з географічними, політичними і соціальними кордонами та досить розвинутим спілкуванням один з одним [9, с. 130].

Реформування системи соціального захисту, започатковане у нашій державі, покликане забезпечити належний рівень життя населення. Указана реформа спрямована на децентралізацію влади та надання широких повноважень органам місцевого самоврядування щодо соціального обслуговування населення. Посилення ролі органів місцевого самоврядування у плануванні, фінансуванні та організації надання соціальних послуг передбачено Концепцією реформування системи

соціальних послуг в Україні (2007) [5]. Концепцією окреслено шляхи децентралізації системи надання соціальних послуг, зокрема їх базування на рівні громади, розкрупнення великих закладів і центрів, територіальне наближення надання послуг до місця проживання (перебування) їх отримувачів для забезпечення збереження або відновлення соціальних зв'язків і родинних стосунків. Передбачено підвищення ролі та відповідальності органів місцевого самоврядування за якість, фінансове забезпечення, обсяг, вибір надавача соціальних послуг.

Регіоналізація соціально-економічних процесів, власності та управління – одна з провідних тенденцій соціально-економічних і політичних перетворень, що здійснюються в нашій державі, важливий напрям реалізації стратегії її соціально-економічного зростання [3].

Глибоко проаналізувавши сучасні наукові концепції у сфері державного управління український науковець А. Тамм визначив основні параметри реалізації громадянами своїх соціальних прав через органи місцевого самоврядування. До них належать:

- організаційна гнучкість і децентралізація дій, управління інноваціями, гласність, публічність і обов'язковість обґрунтування прийнятих рішень, відповідальність за надання помилкової або перекрученої інформації;

- раціональне поєднання централізованого впливу з горизонтальними мережами, багатьма автономними структурами, що мають власні ресурси й здатні самостійно приймати рішення (державні організації, органи місцевого управління й установи, приватні структури, органи самоорганізації населення й суспільні групи). У результаті відбудеться формування політико-державної мережі, відкритої для кожного громадянина, і буде реалізовано право на свободу об'єднань громадян для здійснення й захисту своїх соціальних прав;

- нові механізми залучення громадян до процесу прийняття й реалізації рішень органами місцевого самоврядування, що сприятиме ефективному використанню ресурсів для вирішення соціальних проблем, більш точному визначенню пріоритетів політики міста, регіону й країни в цілому;

- нова культура й новий стиль роботи органів місцевого самоврядування з орієнтацією на запити й потреби громадян, підвищення відповідальності за розподіл послуг і ресурсів. Оцінка їх діяльності залежить від рівня задоволеності громадян державними послугами, ступеня їх довіри й реальної можливості брати участь у розробці й прийнятті рішень. Таким чином, може бути повніше реалізовано право громадян на участь в управлінні [15, с. 364–365].

Оптимальний рівень вирішення більшості соціальних проблем на рівні місцевого самоврядування забезпечують відносно невеликі територіальні характеристики муніципальних утворень та здебільшого безпосередній характер взаємодії їх жителів. Крім того, на цьому рівні більш помітними є

диспропорції у витратах та прибутках, відчутною реакція людей на соціальні наслідки такої диспропорції, а також реальні можливості мобілізації місцевого населення та ресурсів на вирішення соціальних проблем. Природа муніципального рівня влади виявляється в такій перевазі, як більш реальна підзвітність населенню. Завдяки цьому досягається більша гласність у прийнятті та реалізації рішень, передбачуваність результатів соціальної політики. На цьому рівні можна забезпечити готовність населення морально та матеріально підтримувати заходи, запропоновані органами влади, та сприяти їх проведенню. Завданням органів місцевого самоврядування, як найбільш наближених до населення, є безпосереднє надання комплексу соціальних послуг, що забезпечують сприятливі умови життєдіяльності людини. На базі регіональних норм і нормативів органами місцевого самоврядування можуть розроблятися місцеві соціальні норми та нормативи, що враховують специфіку певного муніципального утворення [8, с. 436].

Соціальні працівники, будучи зацікавленими у змінах в громаді на користь уразливих груп, повинні знати, як можна використати існуючі правові механізми впливу на розподіл ресурсів територіальної громади, посилювати роль громадськості в управлінні нею.

Зауважимо, що українське законодавче поле соціальної роботи не можна вважати остаточно сформованим. В Україні тривають пошуки власної моделі соціального захисту населення, відбувається формування мережі соціальних служб, які б відповідали сучасним уявленням про соціальні послуги, і відповідного нормативно-правового регулювання діяльності таких служб, розвивається законодавство з питань фахового регулювання діяльності практичних соціальних працівників, визначаються правові можливості для партнерства держави й недержавних організацій у соціальній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адміністративна реформа в Україні: сучасний стан, проблеми та перспективи : монографія / за заг. ред. Н. Р. Нижник, Н. Т. Гончарук. – Дніпропетровськ : Моноліт, 2009. – С. 146–177.
2. Бориславська О. Місцеве самоврядування як форма децентралізації та гарантія демократичного політичного режиму [Електронний ресурс] / О. Бориславська – Режим доступу : <http://radnuk.info/home/24276-2013-05-29-17-52-06.html> 2
3. Європейський кодекс соціального забезпечення [Електрон. ресурс] : документ Ради Європи від 16 квітня 1964 р. – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>
4. Законодавчо-нормативна база соціальних послуг у Франції та Європейському Союзі [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://eu.prostir.ua/data?t=2&q=258452>

5. Концепція реформування системи соціальних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 р. № 178-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>
6. Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/?p=5879>
7. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку : наук. доп. / [редкол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с. – С. 73.
8. Основы социальной работы : учебник / под ред. В. И. Жукова. – М. : Изд-во РГСУ, 2011. – 556 с.
9. Попович В. М. Моделі соціальної роботи в громаді: можливості розвитку в Україні / В. М. Попович // Грані. – 2013. – № 3. – С. 127–130.
10. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
11. Про соціальні послуги. Закон України від 19. 06. 2003 № 966-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
12. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квіт. 2014 р. № 333-р // Уряд. кур'єр. – 2014. – № 67. – 11 квітня.
13. Соціальна робота : в 3 ч. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – Ч. I: Основи соціальної роботи / Н. Б. Бондаренко, І. М. Грига, Н. В. Кабаченко та ін.; за ред. Т. Семигіної та І. Григи. – С. 9–33.
14. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / І. Д. Зверева, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. – К. : Наук, світ, 2003. – 233 с.
15. Тамм А. Є. Теоретичні засади діяльності органів місцевого самоврядування в соціальній сфері / А. Є. Тамм // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. / редкол. : О. Ю. Амосов (гол. ред.) [та ін.] – Х. : Магістр, 2012. – Вип. 4 (39). – С. 359–365.
16. Тюптя Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика) / Л. Тюптя, І. Іванова : навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 574 с.
17. Фирсов М. В. Теория социальной работы : учеб. пособие / М. Фирсов, Е. Студенова. – М. : Гуманит изд. центр «ВЛАДОС», 2001. – 432 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

ГРОМАДА ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ ТА СФЕРА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Тема 1. Сутність поняття «грумада»: сучасні підходи

Людина – істота соціальна, її саморозвиток, самоактуалізація відбувається в середовищі її проживання – у сім'ї, в спілкуванні з друзями, сусідами, в освітньо-виховному закладі, у виробничому колективі тощо. У цих спільнотах виникає певне ставлення до явищ або проблем соціального життя, що стосуються спільних інтересів, усвідомлюються актуальні соціальні проблеми, які потребують вирішення, зіставляються і стикаються різні погляди і позиції з обговорюваного питання, схвалюються, підтримуються або, навпаки, заперечуються, засуджуються ті чи інші дії, вчинки або лінії поведінки людей. Іншими словами: життєвим простором для особистості є група, тобто обмежена в розмірах спільність людей, яка виділяється із соціального цілого на основі певних ознак. Соціальна робота за місцем проживання здійснюється безпосередньо у цьому середовищі. У цьому контексті особливого значення набуває окреслення поняття «грумада» як ключового елемента у здійсненні соціальної роботи за місцем проживання.

У найзагальнішому вигляді групу людей, яка має загальні ознаки, повне або часткове самоврядування називають грумадою. Грумада завжди впливає на формування суспільної свідомості. Відповідно до української соціологічної традиції грумада є центральним осередком соціального життя.

Нині, коли одним із пріоритетних напрямів державної політики став розвиток місцевого самоврядування, здійснюються конкретні кроки зі становлення інститутів прямого народовладдя, узгодження інтересів держави та територіальних грумад. У зв'язку з цим в наукових колах активізувався дискурс щодо чіткого визначення і розуміння поняття «грумада» як первинного елемента системи місцевого самоврядування в Україні.

Окреслення поняття «територіальна грумада» як важливого суб'єкта місцевого самоврядування в Україні та його нормативне закріплення відбулося з прийняттям Конституції України у 1996 р. У законі «Про місцеве самоврядування в Україні» (1997) територіальна грумада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [15].

Сьогодні вітчизняні соціологи, політики, правознавці вказують на недосконалість такого визначення територіальної грумади, адже акцент у ньому робиться на територіальній ознаці. Натомість, ряд науковців пропонують власне його визначення. Так, зокрема, О. Батанов вбачає в територіальній грумаді територіальну спільноту, що складається з фізичних осіб, які постійно проживають і працюють на території села чи добровільного

об'єднання в спільну громаду кількох сіл, селища чи міста, безпосередньо або через сформовані ними муніципальні структури вирішують питання місцевого значення, мають спільну комунальну власність, нерухоме майно на даній території, платять комунальні податки і пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру [3]. І. Бутко зазначає, що громада «це люди, які мешкають у певних територіальних межах та об'єднані спільними інтересами» [6, с. 8]. М. Баймуратов та В. Григор'єв зазначають, що територіальна громада – це «сукупність фізичних осіб, які постійно мешкають на певній території та пов'язані територіально-особистісними зв'язками системного характеру» [1, с. 115]. У монографії «Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи» колективом авторів територіальна громада визначається як «спільність жителів, об'єднаних шляхом природного розселення і постійним проживанням в межах одного або кількох населених пунктів з єдиним адміністративним центром, за якою Конституцією та законами України визнане право вирішувати питання місцевого значення в межах законодавства України» [10, с. 37].

Ю. Сурмін розділив громадівські об'єднання на три види спільнот. За його визначенням, громадою є автономна соціальна надструктура, що об'єднана перманентною спільною діяльністю. Під місцевим співтовариством він розуміє певну незалежну частину товариства, характерною рисою якої є її локальна цілісність. Іншими словами – це жителі певної місцевості. Незалежність даної частини товариства – питання відносне. Соціально-територіальною спільнотою Ю. Сурмін називає територіально-об'єднану сукупність людей, що формується на основі соціально-територіальних розбіжностей у специфічне соціальне утворення. Дана спільнота виступає носієм локально виявлених зв'язків і відносин, які панують у даному співтоваристві [21, с. 11–23].

Отже, можна констатувати, що єдиного визначення та розуміння у вітчизняних наукових колах це поняття не набуло, проте, варто відзначити спільні ознаки цього феномену, окреслені авторами:

- розуміння громади як сукупності осіб, що разом мешкають у межах певної території;
- наявність між цими особами певних зв'язків та відносин;
- наявність у цих осіб певних спільних інтересів;
- наявність певних прав і повноважень для вирішення спільних для цієї сукупності осіб проблем.

Дещо ширше, підсумовуючи напрацювання сучасної науки, визначає основні ознаки територіальної громади О. Мороз:

- спільна територія існування (що може включати проживання, роботу, володіння нерухомим майном);
- спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності;
- соціальна взаємодія в процесі реалізації цих інтересів;
- психологічна самоідентифікація кожного члена з громадою;

- спільна комунальна власність;
- сплачування комунальних податків [11].

Заслугове на увагу цілісне і системне, на наш погляд, окреслення науковцем М. Баймуратовим основних ознак громад (окремі з яких уже стали законодавчо закріпленими), серед яких:

- територіальна – спільне проживання осіб (жителів), які входять у громаду на певній території (у межах певної адміністративно-територіальної одиниці – село, селище, місто (ч. 1. ст. 140 Конституції України));

- інтегративна – територіальна громада виникає на основі об'єднання всіх жителів, що проживають на певній території, незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави, а також іноземні громадяни, особи без громадянства, які постійно проживають на певній території. Можливе включення в територіальну громаду біженців і переміщених осіб (за ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»);

- інтелектуальна – основою конституювання територіальної громади є спільні інтереси жителів, які мають специфічний характер і виявляються у вигляді широкого спектру системних індивідуально-територіальних зв'язків, що виникають між ними (основний об'єкт діяльності громади – питання місцевого значення – ч. 1 ст. 140 Конституції України);

- майнова – територіальна громада є суб'єктом права комунальної власності (їй належить рухоме й нерухоме майно, прибутки місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, які є власністю відповідних територіальних громад, ч. 1 ст. 142 Конституції України);

- фіскальна – члени територіальної громади є платниками місцевих податків і зборів (ст. 67 Конституції України; ст. 4, 6, 15 Закону України «Про внесення змін у Закон України «Про систему оподаткування»» від 18 лютого 1997 р.) [2, с. 386–371].

З позицій синергетичного та соціокультурного підходів територіальна громада є відкритою самоорганізуючою соціальною системою, носієм певної соціокультурної специфіки. Як колективний суб'єкт діяльності вона складається, в свою чергу, з інших суб'єктів – індивідуальних (окремі активні жителі) і колективних (недержавні некомерційні громадські організації, сусідські групи та інші мікроструктури). Ці суб'єкти розглядаються в якості структурних елементів громади. Вони взаємодіють як між собою, так і з іншими суб'єктами, які діють на території громади (державні структури, влада, бізнес). У процесі взаємодії між ними може складатися та чи інша система взаємозв'язків – горизонтальних (суб'єкт-суб'єктних) або вертикальних (суб'єкт-об'єктних) взаємостосунків – рівноправних (партнерських) чи стосунків залежності та підпорядкування [5, с. 108].

Отже, наголосимо, що громада, аби бути такою, а не просто нею називатися, повинна мати кілька ключових ознак:

- спільна ситуація (спільні ознаки, що об'єднують людей між собою, місце проживання, етнос, релігія тощо);

- мережа стосунків і взаємодії в громаді;
- колективна дія (люди усвідомлюють спільний інтерес і спроможні на організацію колективної дії);
- сформована ідентичність (людина в громаді відчуває свою приналежність до єдиного цілого, емоційно пов'язана з цим утворенням, має певну лояльність стосовно неї).

Отже, термін «громада» стосується конкретних людей, певної території, а також досвіду, соціальних стосунків і прагнень.

Розрізняють формальні й неформальні характеристики громад:

Формальні характеристики:

- інформація про адміністративні межі громади;
- інформація про органи місцевої влади, школи, релігійні організації, засоби масової інформації, розташовані на території громади;
- демографічні дані: склад населення, рід занять, стан здоров'я тощо.

Неформальні характеристики:

- основні цінності, традиції;
- існуючі соціальні угруповання, наприклад, релігійні, політичні, культурні чи субкультурні;
- рівень залученості, почуття належності до громади;
- рівень задоволення конкретними проявами життя у громаді;
- уявлення про потреби різних груп громади;
- стосунки між членами громади, їх групами;
- інституції, що мають найбільше влади та впливу;
- статус та роль соціальних служб;
- рівні та канали комунікації тощо.

Сприйняття людини як частини громади, а не наголошування на формальних ознаках прописки чи належності до трудового колективу є принципово новим демократичним підходом, який виходить з визнання прав людини, її свобод, у тому числі, свободи об'єднань, віросповідань тощо, права на участь у прийнятті рішень та розв'язанні наявних проблем [14, с. 14].

Підсумовуючи викладене зауважимо, що поняття «громада» належить до суперечливих понять соціологічної науки. Аналіз його сучасного розуміння дозволяє констатувати, що громади є складним явищем, що дає підстави для множинних інтерпретацій і залишає чимало відкритих питань. Науковий дискурс щодо громади, як відзначають Т. Семигіна, Д. Лиховид, можна відобразити через окремі теорії та підходи, у яких її теоретичне осмислення пов'язане з науковими теоріями та дисциплінами, що, залежно від свого основного предмету, вивчають той чи інший аспект соціальних практик у громадах [17, с. 186–195].

Тема 2. Ретроспективний огляд соціальної роботи в громаді

В історичних працях термін «громада» застосовується для позначення самоврядної виробничої та соціальної групи. За свідченнями істориків, первісні громади утворилися на південноукраїнських землях Київської Русі. За природою це були об'єднання, в яких концентрувалися воля та бажання людей. Відповідно тут переважала особиста свобода. Як засвідчують історичні документи, у часи Київської Русі існували землеробські громади. В українських письмових джерелах вони згадуються як верв, мир, село [9, с. 18].

У 1530-1540-х роках українське міщанство, спираючись на досвід об'єднання зусиль для вирішення різних проблем, що існував у сільських громадах та цехових ремісничих групах, створює у Львові та Луцьку братства – національно-релігійні організації міщан, духовенства та селян. Організаційно вони, як і всі подібні утворення, будувалися на основі волевиявлення окремих осіб, що дає підстави говорити про них, як своєрідні громади. Однією з провідних форм функціонування братств були зібрання. На них обиралася старшина – «старші брати», які відповідали за організаційну та фінансову роботу братств, обговорювалися різноманітні питання просвітницької та філантропічної діяльності. Свою головну мету братчики бачили у збереженні етнічної самобутності українського народу. Провідним засобом для її досягнення вони вважали культурно-просвітницьку діяльність. Тому однією з найважливіших турбот українських братств була шкільна справа.

У кінці XVI ст. Львівське братство заснувало власну братську школу. Культурно-освітня діяльність братств не була єдиним напрямом їх соціальної роботи з дітьми та дорослими. Велику увагу братства приділяли соціальній підтримці найменш захищених представників суспільства – старих, інвалідів, бездомних, сиріт. Братства опікувались вдовами і сиротами своїх померлих членів, підтримували шпиталі й надавали своїм членам безпроцентні позички [20, с. 92].

У створюваних братствами шпиталях запроваджувалося самоврядування. Обрані мешканцями цих закладів старости займалися питаннями внутрішнього життя шпиталів. Вони, зокрема, складали кошториси, вирішували, як краще розпорядитися різними доходами. Братства відкривали особливі «старечі» шинки, доходи від яких йшли на утримання шпиталів. Аналізуючи роботу братств щодо соціальної підтримки населення, можна констатувати, що вона далеко виходила за межі філантропічної діяльності, а скоріше була втіленням гуманістичних поглядів українців на немічність, старість, убогство. Залучення до діяльності братств широких верств населення перетворило їх на загальнонаціональну інституцію – православну громаду, що брала активну участь у суспільно-політичному і

культурно-національному житті України наприкінці XVI початку XVII століття [9, с. 162–164].

Подані в узагальненому і досить стислому вигляді свідчення істориків дозволяють також говорити про те, що братства, як своєрідні громади, здійснювали й окремі види соціальної роботи з дітьми та дорослими, спрямовані в першу чергу на їх освіту та допомогу у складних життєвих ситуаціях.

Найбільш активно в українських письмових джерелах XV-XIX ст. згадується селянська громада з її звичаєвим правом та своєрідними традиціями соціальної підтримки бідних і знедолених. Сільська громада, зберігаючи певну спадкоємність з давньоруською общиною, відігравала роль станової організації селянства, що регулювала усі аспекти його життєдіяльності. Її характерною рисою була взаємодопомога, яка виявлялася у численних формах та обрядах життєвого циклу від народження людини до її поховання. Заснована на відповідальності членів громади «один за одного», взаємодопомога в громаді забезпечувала колективний захист честі й власності кожного її члена громади. Підтвердженням цього є численні зразки усної народної творчості, зокрема прислів'я та приказки «Громадою до діла, бо це – велика сила», «Громада – великий чоловік, на котрій стоїть цілий світ», «До громади за порадою, до громади за розрадою» тощо. Приналежність до громади набувалася через народження в громаді та заміжжя. Крім того, громада користувалася правом надавати громадянство окремим особам. Членами громади вважалися також священники, вчителі. Приналежність дітей до громади визначалася по батьківській лінії, а незаконнонароджених – по материнській. Діти набували громадянство в тій громаді, в котрій на час їх повноліття батько був громадянином. Найвищою владою в громаді була громадська рада. Вона діяла шляхом ухвалення постанов з найважливіших справ громади і контролювала їх виконання.

Громада відповідала за дотримання моральних норм поведінки односельчан. Вона мала турбуватися, щоб ночами люди не вешталися по селі, щоб батьки та опікуни посилали своїх дітей до школи і в церкву, щоб належно виконували свої обов'язки вчителі. Мали бути шановані неділі та свята. Танці у свята могли починатися після вечірнього богослужіння. На забавах мав бути спокій і порядок, за що ніс відповідальність господар двору, на якому проходила забава. Штрафи за порушення цих приписів йшли у фонд убогих громади. Чіткі вимоги ставилися до громадської старшини в питанні запобігання пияцтву. Корчми і шинки, як правило, розташовували ближче до окраїни села. Вони мали закриватися о десятій годині вечора. За дозвіл продовжити роботу власники корчми і шинків повинні були сплачувати кожного разу певну суму, що також йшла у громадський фонд. За появу в нетверезому стані в публічному місці винний підлягав арешту і штрафувався. З метою запобігання пияцтву створювалися «братства тверезості»

[22, с. 87.]. Громада також користувалася правом видалення осіб, котрі своїм способом життя викликали порушення певних публічних норм.

У багатьох історичних джерелах зазначається, що сільська громада також опікувалася і школою. Громада несла відповідальність за всіх її членів, особливо за сиріт, вдів, старців та немічних. Так, у більшості сіл створювалися сирітські ради чи призначався сирітський суддя, які мали дбати про сиріт та вдів. В окремих громадах навіть створювався фонд убогих та сиріт, з якого виділялися кошти на допомогу нужденним. Не останнє слово громада мала й при призначенні опікунів для сиріт. Основним критерієм для визначення опікунства вважалися не лише родинні зв'язки, а й вміння вести господарство, щоб зберігати і примножувати спадок сиріт. Якщо, на думку громади, опікун не справлявся зі своїми обов'язками, сирітська рада порушувала питання про заміну опікуна [8]. Кожна громада мала свою касу та певний запас збіжжя. Вони поповнювалися за рахунок внесків більш заможних селян чи різних видів стягнень. Оскільки в громаді панувало звичаєве право, то дрібні суперечки між селянами часто розв'язував староста, який міг призначити одній із сторін сплату штрафу до громадської каси. Ця каса також поповнювалася і за рахунок штрафів, які накладалися на шинкарів, що продавали горілку парубкам до визначеного громадою віку (в окремих громадах цей вік коливався від 18 до 22 років). За рішенням громадської ради біля церкви могла встановлюватися скринька для збору пожертв у фонд убогих [22, с. 88].

Для одиноких літніх та хворих людей в окремих громадах організовували притулки убогим у вільній сільській хаті. Допомогу таким людям надавали по-черзі переважно дівчата та молодиці. Коли громада або староста з метою лікування зверталися за допомогою до лікаря, кошти за це лікування сплачувала громада. Громада мала опікуватися і особами, котрі захворіли на її території аж до часу видужання, але при цьому їй необхідно було повідомити громаду, до якої належав хворий. Повернення грошей за лікування здійснювалося при посередництві староства [там само, с. 53]. Не забувала громада про своїх бідних односельців під час великих релігійних свят. Звичай збирати продукти під час освячення паски для нужденних був започаткований саме в сільських громадах. На свято Миколая з громадських фондів виділялися гроші на придбання одягу та солодощів для дітей-сиріт.

Однією з найбільших колективних форм взаємодопомоги при виконанні нагальних і трудомістких робіт у сільській громаді була толока (поміч, клака), яка збереглася і до сьогодні. Народна толока ґрунтувалася на етичних засадах співжиття в громаді, її основним принципом була щира безкоштовна допомога погорільцям, забудовникам тощо.

Серед традиційних форм взаємодії членів громади між собою і з членами сусідніх громад були храмові свята або празники. Кожна громада мала такий празник - день посвяти діючої церкви. До цього свята готувалися всі односельці як до своєї рідної форми громадського огляду та гостинності.

Тому громада дбала, щоб в цей день біля кожного двору була особлива чистота та порядок. В окремих громадах для бідних сімей виділялися кошти на те, щоб привести до порядку оселю та дворище. Ці традиції продовжують зберігатися до нашого часу. Більше того, можна навіть говорити проте, що вони дали життя таким новим формам соціальної роботи в умовах територіальної громади як День міста, День довкілля, Свято вулиці тощо.

Сільську громаду можна вважати і колискою сучасних молодіжних організацій, бо саме тут діяли своєрідні громади в громаді.

Як засвідчує О. Воропай «колись в Україні існували по наших селах та дрібних містечках дівочі та парубочі громади. На чолі дівочої громади стояла старша дівка – та, яка вела порядок між дівчатами, називали її отаманшею. На чолі парубочої громади був старший парубок – отаман» [7, с. 54]. Такі громади організовувалися за статево-віковою ознакою і діяли в межах чітко визначених етичних та правових норм громадського життя своїх сіл. Молодіжні громади регулювали стосунки між сільською молоддю, захищали інтереси та честь своїх членів і виступали організаторами власного дозвілля та загальносільських урочистостей. Парубки та дівчата брали участь у колядуваннях. Частину отриманих від цього коштів віддавали сільському старості для нужд церкви та бідних, а на решту влаштовували вечорниці та святкування особливих днів: Катерини (для дівчат) та Андрія (для парубків). Таким чином, можна говорити про те, що довгий час сільська громада була своєрідним інститутом соціальної підтримки незахищених верств населення, що базувався на традиціях колективного співжиття та милосердя, притаманних ментальності українців.

З кінця 50-х років XIX століття в Україні набуває розвитку національно-визвольний рух у вигляді напівлегальних культурно-освітніх організацій (гуртків), які називалися «Громадами». Вони об'єднували прогресивних представників української інтелігенції. Діяльність громад проявилася найвиразніше через видавничу, просвітницьку роботу серед народу, зокрема в читанні лекцій, організації курсів, гуртків.

Створення громадівських організацій збіглося з великою подією – скасуванням кріпацтва, яка спонукала в першу чергу національно свідому молодь до активної діяльності заради просвіти народу. Тому головне завдання своєї діяльності молоді люди вбачали в тому, щоб сприяти всіма чесними засобами моральному і матеріальному розвитку народу. Члени осередків «Громади», в якій у різні періоди її існування працювали відомі педагоги, діячі культури та науки, зокрема М. Драгоманов, П. Косач, С. Русова, П. Чубинський, М. Старицький та інші, в першу чергу зосереджували зусилля на відкритті різних шкіл для народу та сільських дітей (недільних, публічних тощо), підготовці вчителя до роботи в таких школах.

Громадівці були переконані у необхідності культурного розвитку українського народу, тому вони поширювали серед народу разом із загальноосвітніми знаннями відомості про українську культуру, історію,

мову. Лише за вісім місяців 1861 року громадивцями було видано та розповсюджено більше як 12 тисяч примірників популярних видань українською мовою.

Ще однією формою соціально-просвітницької роботи громадивців була організація благодійних спектаклів. Кошти, зібрані за квитки на ці спектаклі, витрачалися на допомогу дітям з малозабезпечених родин, сиротам у недільних школах, розвиток громадивських починань [13].

Діяльність «Громади» у другій половині ХІХ століття як організації, що діяла в багатьох містах України, стала своєрідним запалювальним кресалом для створення наприкінці ХІХ початку ХХ століття інших громадських організацій, діяльність яких була спрямована на соціальну підтримку різних категорій населення в межах територіальних громад.

У 60-80 роки ХХ ст. в Україні, як складовій СРСР, починається організація соціально-педагогічної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями за місцем проживання (у сімейно-сусідських спільнотах). Основними складовими системи соціально-педагогічної роботи за місцем проживання стають державні заклади (школи, позашкільні, культурно-освітні, спортивні заклади тощо), сім'я та громадськість. Саме у 60-ті роки з метою створення умов для організації змістовного дозвілля дітей та молоді починають працювати кімнати школярів при житлово-експлуатаційних конторах. Разом з цим, переважно у мікрорайонах великих міст, починають створюватися підліткові клуби за місцем проживання як осередки соціально-педагогічної роботи з дітьми та сім'ями у межах територіальної громади.

Новим каталізатором розвитку соціально-педагогічної роботи за місцем проживання стало створення у Москві у 1989 році Тимчасового науково-дослідного колективу «Школа-мікрорайон». У його складі була затверджена Донецька територіальна група (науковий керівник Сидоров В.М.), яка діяла на базі шкіл № 57, 95 м. Макіївки та школи № 11 м. Донецька. Ці школи працювали в режимі повного дня. За кожним з педагогів було закріплено декілька будинків, що знаходилися недалеко один від одного і мали спільний двір. В них проживали діти та молодь різного віку, які навчалися в школах, професійно-технічних училищах, вищих навчальних закладах. Шкільні педагоги організовували індивідуальну та групову роботу з дітьми тих будинків, які були за ними закріплені: залучали їх до участі у шкільних гуртках та секціях, організовували роботу клубів вихідного дня для дітей та дорослих, проводили дворові свята, акції тощо. Педагоги також надавали необхідну соціально-педагогічну допомогу сім'ям своїх підопічних. Аналізуючи цей досвід, варто зазначити, що поряд з багатьма позитивними моментами, у ньому простежується ряд недоліків. Робота школи як провідного організатора соціально-культурної діяльності дітей та дорослих у мікрорайоні призвела до перевантаження педагогічних колективів, виконання невластивих їм суспільних функцій. Необґрунтована абсолютизація діяльності школи у межах територіальної громади часто призводила до

відокремлення роботи в соціумі інших суспільних інститутів. Школа виявилася неспроможною самотужки вирішити всі проблеми соціалізації дітей та дорослих у відкритому соціумі.

Ще однією спробою територіальної системи скоординованих виховних зусиль було добровільне товариство «ДОМ», яке діяло у 80-х роках ХХ ст. на території південно-східної частини м. Макіївки. Основна мета «ДОМу» полягала у зміцненні виховного потенціалу мікрорайону, спрямованого на розвиток дітей та дорослих. Провідними завданнями товариства були: сприяння організації та проведенню особистісно значущої діяльності для дітей та дорослих у сфері їх вільного часу; надання психолого-педагогічної допомоги жителям мікрорайону у вирішенні їх життєвих труднощів; координація дій виховних інститутів мікрорайону – школи, позанавчальних закладів різних відомств.

Соціально-економічні зміни, які відбулися в Україні на початку 90-х років ХХ ст., курс держави на побудову громадянського суспільства, сприяли переосмисленню соціально-педагогічної роботи в країні. У 1993 році започатковано створення соціальних служб для молоді, які сьогодні є тими державними структурами, що реалізують соціальну політику шляхом надання різних видів допомоги та соціальних послуг дітям, молоді та сім'ям саме у межах територіальних громад.

Для забезпечення різних напрямів соціальної роботи з населенням створено різноманітні спеціалізовані соціальні служби: кризові центри, центри соціальної реабілітації для дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями, центри сім'ї «Родинний дім», клубні об'єднання за місцем проживання тощо.

Отже, в Україні ми маємо багатий історичний досвід соціальної роботи в громаді, який формувався протягом кількох століть. Більшість традицій та форм такої роботи в громаді збереглися й донині з окремими видозмінами та вдосконаленнями. Тому сьогодні діяльність фахівців соціальної сфери, які реалізують різноманітні соціальні програми у різних спільнотах, має, перш за все, базуватися на знанні історичних витоків добродійної, соціально-просвітницької та соціально-культурної роботи українських громад [4, с. 18–26].

Тема 3. Соціальна робота в громаді

У найзагальнішому вигляді соціальна робота в громаді визначається як процес сприяння звичайним людям у покращенні їх власного мікросередовища шляхом організації колективних дій. Інакше кажучи, соціальна робота в громаді окреслюється як втручання і активізація місцевих людських ресурсів з метою вирішення соціальних проблем, підвищення рівня надання послуг і соціального функціонування її членів. Акцент при

цьому робиться на посередницькій, роз'яснювальній роботі і на ініціюванні створення структур, здатних розширити можливості місцевих жителів.

Поняття «соціальна робота в громаді» докладно розкрито у працях зарубіжних авторів, де воно трактується одночасно як робота в територіальній громаді і у мікросоціальному середовищі.

У професійній зарубіжній соціальній роботі термін «громада» найчастіше вживають у двох значеннях: територіальна громада та громада за інтересами (прихильністю) [12, с. 44–50].

Громада як об'єднання людей, які мешкають в одній географічній місцевості, – це територіальна громада. Історичне розуміння громади пов'язане саме з приналежністю до певної географічної місцевості.

Громада за інтересами об'єднує людей, які мають спільні проблеми, як от дітей-інвалідів або людей, котрі мають спільні інтереси, соціальні зв'язки або характеристики. Сюди ж належать громади за етнічною чи національною ознакою, які здебільшого нині не проживають компактно та відчують певну відокремленість своєї групи.

В американському словнику соціальної роботи громада визначається як група індивідів або сімей, члени якої поділяють певні цінності, мають спільні інтереси, або користуються послугами тих самих служб та організацій чи живуть в одній місцевості [27, с. 68].

Інколи замість «громада» вживають термін «локальна соціальна система». Йдеться про мережу взаємопов'язаних соціальних установ, що охоплюють усі аспекти соціального життя – сімейного, релігійного, правового тощо у певній географічній місцевості [26, с. 140].

Варто згадати і про міжособистісні спільноти – членство у професійних та інших асоціаціях, спілкування в Інтернеті та участь у співтовариствах, що створює символічну приналежність до певного середовища [25, с. 15].

Більшість людей є одночасно членами територіальних і нетериторіальних громад, мають особисті контакти та зв'язки. Оскільки кожній людині притаманні власне уявлення про стосунки і взаємодію з іншими, розуміння та відчуття громади суттєво різняться.

Дослідник у сфері соціальної роботи Малком Пейн наголошує, що громада як рівень соціальної роботи надає широкі можливості для поєднання формальних та неформальних видів допомоги. Тому соціальна робота у громаді спрямована на те, щоб посилити почуття приналежності до тієї чи іншої соціальної спільноти шляхом стимулювання зв'язків і контактів між організаціями, групами і індивідами всередині конкретної територіальної громади. Крім того, висувається завдання надання допомоги у вирішенні проблем, які виникають у груп та індивідів усередині таких громад. Він виокремлює наступні напрями соціальної роботи в громаді:

- координація діяльності різних агенцій, які працюють в громаді;

- створення можливостей для членів громади брати активну участь у житті громади, у виробленні та реалізації тих рішень, які впливають на їх благополуччя;

- соціальне планування на рівні громади, яке має на меті аналіз соціальних умов, потреб членів громади, з метою їх покращання та задоволення;

- розвиток системи допомоги в громаді, орієнтованої на створення добровільних груп, надання необхідних соціальних послуг як спеціалістами, так і членами громади, організація груп самопомоги [12, с. 58–59].

Практичний британський соціальний працівник та автор книг із соціальної роботи А. Твелвтріз вважає, що робота в громаді – це, насамперед, процес допомоги в організації колективних дій членів громади з метою поліпшення їх життя [28].

Подібну позицію займає також і Г. Чейнен, який розглядає роботу в громаді «як активізацію безоплатної, самомотивованої діяльності мешканців, що відображає або стосується сумісного життя чи умов мешканців цієї місцевості; вона також може містити в собі діяльність органів влади або інших дійових осіб, що мобілізує або включає такі дії з боку мешканців» [23, с. 30].

За М. Майо, соціальна робота в громаді може бути скоординована на двох рівнях: базовому, або робота за місцем проживання (з окремими людьми, сім'ями та групами, а також самостійна діяльність окремих мешканців); робота місцевих агенцій або між агенціями (діяльність, організована органами влади та / або іншими структурами) [18].

Науковці Мітель та Джуді Бопп окреслили домінанту роботи в громаді – визначення її проблем та запропонували два підходи у практиці такої роботи:

- підхід на основі надання послуг;
- підхід на основі активізації громади до участі у вирішенні існуючих проблем [24, с. 28].

Перший підхід найчастіше використовується урядовими та громадськими організаціями. При застосуванні підходу на основі надання послуг експерти чи фахівці можуть вивчати думку членів громади шляхом опитувань чи обстежень, аналізують отриману інформацію і приймають рішення про надання певних послуг, передусім на основі можливостей організації та наявних у ній ресурсів. При цьому думка членів громади про необхідність тих чи інших послуг практично не береться до уваги. Безумовно, такі послуги є дуже важливими для благополуччя членів громади, але не всі послуги можуть задовольнити потреби більшості її членів, бо інколи просто бракує ресурсів, щоб це зробити.

Особливість підходу активізації громади полягає в тому, що пересічні люди визначають власні потреби, виробляють рішення і працюють, щоб виконати його. Пересічні громадяни вчаться, як працювати разом ефективно, здійснювати планування, розподіляти та залучати ресурси, оцінювати результати роботи. Вони можуть отримувати допомогу та підтримку від

фахівців соціальної сфери, але саме члени громади, а не фахівці, контролюють процес вирішення певної проблеми [4, с. 46].

Розглядаючи роботу в громаді як різновид методів соціальної роботи, російський вчений М. Ромм зазначає, що вона заснована на взаємодії соціальних служб та соціального працівника з представниками різних соціальних груп на місцевому чи регіональному рівнях. До пріоритетних завдань роботи в громаді він відносить: розвиток соціальних зв'язків у громаді та організацію системи взаємодопомоги і координації дій спільноти; підтримку та розвиток громадських ініціатив, спрямованих на зміну ситуації; розробку, впровадження та оцінку ефективності соціальних програм і планів діяльності організацій, робота яких пов'язана з питаннями соціального добробуту населення на локальному рівні. Реалізація цих завдань спрямована на досягнення мети – активізація розвитку громади і покращення моделі її життєдіяльності [16].

Отже, зауважимо, що низка дослідників – теоретиків та практиків у сфері соціальної роботи наголошують на важливості включення громадських ініціатив у вирішення соціальних проблем населення на місцевому рівні. Нині соціальна робота в громаді в Україні орієнтована, передусім, на розв'язання низки існуючих проблем шляхом надання різноманітних соціальних послуг населенню урядовими та громадськими організаціями. Проте, універсальна модель соціальної роботи в громаді, на переконання переважаючої більшості науковців, причетних до дослідження вказаної проблематики, сьогодні повинна базуватися на поєднанні цих дій із розвитком громадських ініціатив щодо участі у вирішенні проблем.

Система соціальної роботи повинна бути побудована таким чином, щоб в її реалізації брали участь не лише державні установи, але і громадянське суспільство уцілому.

Тема 4. Громадянське суспільство як фактор забезпечення життєдіяльності соціальної сфери

Досвід розвитку європейської цивілізації свідчить – перевага патерналістських (патерналізм – система відносин, за якої влада забезпечує потреби громадян, які в обмін на це дозволяють диктувати їм моделі поведінки) тенденцій держави і нехтування особистою ініціативою громадян призводять до економічного застою і громадянської апатії.

Сучасна практика соціальної роботи засвідчує, що утриманські настрої – основна причина консервування бідності: люди пасивно чекають допомоги від держави, не розраховуючи на власні сили і можливості [19].

Тому на зміну патерналістської моделі соціального захисту повинна прийти інша, яка стане простором для виявлення громадської самодіяльності. Її реалізація полягає в акумулюванні спільних зусиль держави і

громадянського суспільства у спробах вирішити соціальні проблеми, у тому числі локальні.

Громадянське суспільство – це громадськість з активною життєвою позицією, люди, залучені до діяльності ініціативних груп, громадських об'єднань. Це суспільство, в якому втручання політичної влади у життя громадян зведене до мінімуму: громадяни з власної ініціативи створюють форми економічного, соціального та культурного життя, що відповідають їхнім потребам. Характерною рисою громадянського суспільства є його відокремленість, незалежність від держави.

Розвиток громадянського суспільства несе переваги як для громадян, так і для держави, а саме:

- громадянське суспільство передбачає об'єднання громадян для спільної діяльності, яка визначена їхніми потребами, інтересами, місцевістю, спільними завданнями і цінностями.

- Через таку спільну діяльність громадяни можуть покращити власний добробут та сприяти розвитку власних громад.

- Організації громадянського суспільства можуть і часто надають послуги як такі, що доповнюють послуги, які надаються державою, так і абсолютно нові по суті, нової якості.

- Громадянське суспільство сприяє діалогу між громадянами, а також між громадянами і державою, передбачає лобювання та представництво інтересів усіх зацікавлених осіб, уособлює той простір, що є придатним для обговорення змін в усіх сферах суспільного життя.

Становлення місцевого самоврядування в цілому неможливе без активної участі громадянських структур як чинників стимулювання ініціативи й творчості. Проблема громадської ініціативи в Україні не викликає сумніву стосовно своєї актуальності.

Особливо гостро це питання стоїть у площині соціальної роботи. Його вирішення пов'язане, передусім, із залученням соціально вразливих, «відокремлених» від суспільства, маргінальних груп до процесу обговорення реальних потреб. Питання у тому, чи чує суспільство, влада голос тих, хто знаходиться на межі бідності, безробітних, інвалідів, сімей, що виховують неповносправних дітей, людей похилого віку, молодь тощо. Чи можуть вони впливати на формування й розробку політики і прийняття рішень? Саме тому важливою є увага до тих процесів, які можуть сприяти розвитку спроможності та можливостей для реальної участі громадськості у різноманітній діяльності громади для задоволення нагальних потреб та відстоювання своїх прав.

Його вирішення спирається на активний розвиток громади та громадської ініціативи місцевих співтовариств, зростання соціальної активності кожного жителя, залучення населення до самоврядного процесу.

Розвиток громади – це динамічний соціокультурний процес. Йдеться, передусім, не тільки (і не стільки) про зростання добробуту, доходів на душу

населення тощо. Розвиток громади це, насамперед, соціальні зміни, через які у громаді виникають нові ініціативи, зростає соціальний капітал, змінюються люди, їх бачення світу і своєї ролі в ньому, що у тому числі сприяє покращенню соціальної та економічної політик.

Розглянемо *ключові аспекти розвитку громад*, визначені Габріелем Чененом, представником «Фонду розбудови громад» при службі віце-прем'єр-міністра Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії:

Формування соціального капіталу – види діяльності, які сприяють більш активному залученню і формуванню довіри до громад (налагодження стосунків, об'єднання зусиль, розвиток співпраці). Участь громадськості спрямована на посилення впевненості і спроможності людей та їх об'єднань, формальних і неформальних, бути залученими до діяльності, що покращує якість їх життя, і будувати стосунки взаємної підтримки, що сприяють розвитку добросусідських відносин і згуртованості громад.

Соціальний капітал – це ті зв'язки, які тримають людей разом. Він слугує своєрідним «клеєм», що тримає спільноту і дозволяє членам громади протистояти негативним зовнішнім впливам. Це процес, який сприяє розвитку спільної діяльності між людьми, створенню різноманітних об'єднань.

Надання послуг – участь громадськості має сприяти розвитку умов, в яких місцеві громади можуть впливати на надання послуг і використання ресурсів, допомагаючи під час визначення проблем, встановлення пріоритетів, розробки і виконання рішень; участь громадськості має сприяти розвитку її спроможності планувати і виконувати рішення, що були прийняті на рівні громад, і власне, брати відповідальність за свою громаду. Це може включати в себе взаємну допомогу і підтримку, розвиток громадськими організаціями сфери надання фахових послуг, які підтримуються грантами і угодами про надання послуг, а також укладання місцевою владою контрактів на надання громадських побутових послуг тощо.

Залучення до врядування – представлення і відстоювання інтересів громади під час прийняття рішень органами влади. Ідея участі громадськості ґрунтується на праві людей брати участь у прийнятті рішень, які впливають на добробут їх громад. Розбудова громад спрямована на сприяння формуванню більш впливового голосу громадськості на багатьох рівнях; розбудову громадських мереж; участь громад у якості рівноправних партнерів і відповідальність місцевих громад, надавачів послуг та інших осіб, що приймають рішення [14, с. 25].

Розвиток громад через активізацію її членів є шляхом, що допомагає громадам:

– визначити спільні проблеми, досвід та потреби, що виходять за межі особистих інтересів чи інтересів того чи іншого сектора і стосуються всієї громади;

- знайти відповідні шляхи об'єднання заради вирішення проблем;
- знайти адекватні «місцеві» рішення для розв'язання місцевих проблем і втілити їх через належні заходи на рівні громади;
- розвивати місцеві ініціативи, свою спроможність до організації діяльності на місцях та участі у демократичних процесах завдяки інформуванню, навчанню, обміну досвідом;
- більшою мірою контролювати власне життя, його умови та політику, що впливає на них.

Участь можна розглядати і як спосіб – для стимулювання громадян долучатися до обговорення шляхів надання послуг на місцевому рівні, і водночас, і як мету, оскільки залучення до участі є ключовим методом розвитку навичок та спроможностей окремих осіб та громад щодо мобілізації та залучення, створення можливостей для того, щоб голос соціально вразливих верств населення, голос громад був почутим. Участь громадськості й розвиток громад має бути шляхом, що уможливорює роботу з людьми, виходить з потреб людини і базових принципів рівності, соціальної справедливості й залучення до процесів прийняття рішення.

Виходячи з базових цінностей демократії, рівності, соціальної справедливості та залучення громадськості до процесів прийняття рішень, визнання свобод та прав людини можна виділити кілька загальних принципів роботи в громаді:

Бажання змінити своє життя і готовність до відповідальності – основний принцип дій. Розвиток починається зсередини. Доки людина не матиме бажання змінити себе саму, своє життя, ніхто інший не зможе за неї це зробити, їй допомогти. Люди здатні перетворити світ, вони його постійно перетворюють, впливають один на одного. Ми повинні усвідомити хто ми є, наше місце у цьому світі та наші можливості, й самим бути відповідальним за своє життя, за своє навколишнє середовище, за свою громаду. Важливо перестати бути пасивним очікувачем змін, отримувачем послуг, а натомість змінити своє ставлення до того, що відбувається, захотіти змін на краще і стати їх рушієм. Лише діючи, людина реалізовує себе. У будь-якій спільній справі треба починати з себе. Якщо Ви прагнете змін, покажіть, що можна зробити, як це робиться.

Позитивне мислення, гнучкість. Якщо не можеш змінити ситуацію, зміни своє ставлення до неї. Важливо не акцентуватися на минулому: на старих образах, старих невдачах, минулих втратах. Зациклювання на «старих ранах» заважає тверезо оцінювати ситуацію в теперішньому і майбутньому. Треба дивитися вперед і діяти. Розвивайте передусім впевненість у собі, у силі команди. Гнучкість підходів передбачає адекватне реагування на наявні проблеми, готовність до корегування планів, нових домовленостей заради розв'язання актуальних проблем.

Збереження культурних традицій громади. Для успішного розвитку громад треба враховувати її реальні умови, місцеву специфіку, звичаї та

традиції. Всі громади, як і люди, є різними. Тож важливо зберегти їх самобутність, примножити та розвивати їх.

Єдність – сила громади. Запорукою успіху є об'єднання громади навколо спільних проблем та інтересів. Якщо ми всі за одно, якщо ми разом, якщо ми об'єднуємо свої зусилля на шляху до досягнення поставлених перед нами цінностей – ми відчуваємо турботу і підтримку інших, ми відчуваємо свою силу і віримо у наші перемоги.

Участь – умова розвитку. Без участі кожного члена громади марно сподіватися на належний розвиток громади. Участь відкриває можливість самореалізації, обговорення різних проблем та варіантів рішень, пошуку оптимальних шляхів розвитку, залучення людей до вирішення питань, що впливають на їх життя.

Розвиток партнерства – розвиток громади. Відкритість до взаємодії з усіма зацікавленими сторонами, налагодження співпраці на основі взаємоповаги та довіри, розвиток партнерства, у тому числі міжсекторного, відкриває шлях до зміцнення нашого потенціалу та розв'язання наявних проблем. Стимулювання контактів між людьми є запорукою розвитку.

Відкритість. Відкритість і прозорість нашої діяльності є тим шляхом, який відкриває можливості для участі й співпраці, дозволяє розвивати партнерство, який уможливорює довіру до нас, відкриває альтернативи дій. Ми докладасмо максимальних зусиль для того, аби поінформувати усіх зацікавлених.

Спільне вирішення конфліктів. Робота в громаді пов'язана із впровадженням змін, які досить часто сприймаються неоднозначно, а іноді викликають опір та конфлікти. Успіх роботи у громаді полягає не у відсутності конфліктів, а у спроможності громади спільно і конструктивно їх долати. Етика впровадження змін вимагає постійного переконання людей у необхідності та користі нововведень шляхом інформування, просвіти і спілкування, участі й залучення; надання допомоги і підтримки тим, хто проходить через процес змін, переговорів і пошуку згоди.

Рівність можливостей та справедливість – непорушне правило діяльності. Визнання прав та свобод людини, повага до кожного члена громади має бути основою діяльності. Усі бажаючі повинні мати рівні можливості для участі у розвитку громади. Справедливість має бути дотримана як на рівні внесків, так і на рівні отримання користі для громади. Визнання принципу рівності передбачає протидію дискримінації та маргіналізації, а також підходам, що їм сприяють. Необхідно підтримувати людей у їх бажанні користуватися своїми громадянськими правами, задовольняти свої потреби і мати більший контроль над процесами прийняття рішень, що впливають на їх життя.

Спільне бачення майбутнього. Об'єднання навколо спільних проблем та інтересів вимагає визначення і спільних цілей та завдань. Необхідно

розуміти, чого ми хочемо досягти, куди йдемо і навіщо. Без бачення майбутнього немає розвитку.

Готовність до навчання. Відкритість до сприйняття нової інформації, нових знань, вдосконалення навичок та апробації нових методик діяльності є важливим рушієм змін. Навчаючись, аналізуючи власну діяльність, обмінюючись досвідом з іншими, ми відкриваємо перед собою нові можливості, ми зміцнюємо нашу спроможність досягти нашої мети. Ми самовдосконалюємося, ми ростемо, росте наша громада. Громадяни повинні бути обізнаними зі своїми правами та обов'язками щодо співпраці з владою та впливу на процес прийняття рішень. Усі зацікавлені сторони мають бути поінформовані про методи участі громадськості, особливості їх впровадження та потенційні результати.

Життєдатність процесів й результатів, сталість впливу. Діючи, ми зважаємо на наслідки наших дій, а також плануємо подальші кроки. Дуже важливо діяти і мислити стратегічно. Сталість – це забезпечення зв'язку, послідовності у нашій діяльності, продовження й зміцнення досягнутих результатів у майбутньому, забезпечення продовження змін, які ми ініціюємо, або яких ми вже досягли. Ми маємо використовувати процеси, що показали свою результативність, і водночас, повинні бути гнучкими й адекватно реагувати на зміну ситуації й оточуючого середовища, відповідно, по потребі змінювати свої підходи.

Ці цінності та принципи, які використовуються для посилення спроможності громади реагувати на потреби громадян, мають відношення як до економічного, так і до соціального розвитку. Вони є основою процесів розвитку громад. Найважливішим є те, що вони сприяють участі і залученню громадян, і це є ключовим для демократії.

Отже, узагальнюючи широкий спектр можливостей і завдань громадянського суспільства, серед основних завдань цієї системи недержавних відносин можна окреслити самоорганізацію і взаємодію громадян з метою:

- запобігання узурпації державної влади будь-якими її суб'єктами;
- пошуку консенсусу в системі реалізації базових соціальних цінностей при усвідомленні особою інтересу суспільства, держави як свого власного інтересу;
- практичного вирішення суспільних проблем.

Громадянське суспільство передбачає формування нового типу взаємодії вільних індивідів у межах добровільних асоціацій для розв'язання суспільних проблем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баймуратов М. А. Муниципальная власть: актуальные проблемы становления и развития в Украине / М. А. Баймуратов, В. А. Григорьев. – Одесса : Юридична література, 2003. – 248 с. – С. 115.

2. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми / М. Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку» (6 – 8 вересня 2001 р., Бердянськ). – К. : Логос, 2002. – С. 386–371.
3. Батанов О. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : [монографія] / О. Батанов, за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 512 с.
4. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О.В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
5. Боловодова Е. О социокультурной специфике субъектности территориальной общины: организационный аспект / Е. Боловодова, А. Касперович // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2004. – № 1. – С. 103–119.
6. Бутко І. Деякі проблеми становлення і розвитку територіального самоврядування в Україні / І. Бутко // Місцеве та регіональне самоврядування в Україні. – 1992. – № 3. – С. 8.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Т. 1. / О. Воропай ; відп. за вип. С. И. Білокінь. – Київ : Оберіг, 1991. – 450 с.
8. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні / І. А. Горілий. – Тернопіль : ТАНГ, 2001. – 68 с.
9. Гурська Л. І. Православні братства в Україні як чинник формування національної самосвідомості (кінець XVI – перша половина XVII ст.) : дис.... канд. філос. наук : 09.00.11 / Л. І. Гурська – К., 2000. – 189 с.
10. Місцеве самоврядування в Україні: проблеми та перспективи / за ред. В. М. Бесчастного. – Донецьк : Донецький юрид. ін-т Донецького національного ун-ту, 2005. – С. 37.
11. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії / О. Ю. Мороз // Демократ. врядування : електрон. наук. фах. видання. – 2008. – Вип. 2. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua.
12. Пейн М. Община как основа социальной политики и социальной идеи / М. Пейн // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. – М. : Аспект Пресе, 1997. – С. 44–62.
13. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття : у двох книгах. – Книга II : Громади Наддніпрянської України / Наталія Семенівна Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 185 с.
14. Посібник з розвитку громад : практичний poradник для небайдужих / кол. авт. : Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін. – К., 2007. – 458 с.
15. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

16. Ромм М. В. Теория социальной работы : учебное пособие / М. В. Ромм, Т. А. Ромм. – Новосибирск, 1999. – 64 с.
17. Семигіна Т. В. «Громада» чи «спільнота» (інтерпретації феномену громади сучасними науковцями) / Т. В. Семигіна, Д. О. Лиховид // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 123. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 226 с. – С. 186 – 195.
18. Семигіна Т. В. Робота в громаді: практика й політика / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.
19. Снисаренко С. О. Социальная работа в местном сообществе как социологический феномен [Электронный ресурс] / С. О. Снисаренко // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2007.– Вып. № 53, Т. 22. – Режим доступа до журн. : <http://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-rabota-v-mestnom-soobschestve-kak-sotsiologicheskii-fenomen#ixzz3uIrM4NE7>
20. Субтельний Орест Україна. Історія / Орест Субтельний – К. : Либідь, 1992. – 510 с.
21. Сурмін Ю. Місцеве самоврядування та громадянське суспільство: моніторинг суспільної думки / Ю. Сурмін // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Дніпропетр., 2000. – Вип. 2 (2). – С. 11–23.
22. Турчак О. В. Сільська громада у лемків (1866-1939) : дис....канд. іст. наук : 07.00.05 / О. В. Турчак. – Львів, 1996. – 236 с.
23. Чейнен Гебріел. Із тіней / Гебріел Чейнен. – Амстердам–Київ : Асоціація психіатрів України, 1997. – 127 с.
24. Worp M. A Practical Guide to Building Sustainable Communities / M. Worp, G. Worp. – Calgary : Alberta, 1998. – 68 p.
25. Rae A. Changing Agency Policy: An Incremental Approach / A. Rae, W. Nicholas-Wolosuk. – Boston : Allyn and Bacon, 2003. – P. 15.
26. Stacey M. The Myth of Community Studies / M. Stacey // British Journal of sociology. – 1969. – Vol. XX. – № 2. – P. 140.
27. The Social Work Dictionary. 3d. ed. / by Barker R. – Washington : NASW Press, 1996. – P. 68.
28. Twelvetrees A. Community Work / A. Twelvetrees. – London : Macmillan, 1991. – 180 p.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Тема 1. Провідна роль громадських ініціатив в ефективній реалізації соціальної роботи за місцем проживання

У сучасних вітчизняних реаліях інститут громадських ініціатив лише починає формуватися. Громадські ініціативи нині стали важливим регулятором життя людей у всьому світі, тоді як в Україні взаємодія інститутів громадянського суспільства і органів влади має епізодичний характер і стосується, в основному, ухвалення окремих рішень.

У найзагальнішому вигляді ініціативу можна визначити як особистісну характеристику людини, форму вияву актуальних потреб, спосіб взаємодії з соціальним середовищем, спосіб самовираження особистості. Громадська ініціатива – діяльність, обумовлена виконанням робіт і (або) наданням послуг і спрямована на досягнення громадських благ, здійснення одної чи кількох громадсько значимих цілей.

Зауважимо, що поняття «громадська ініціатива» не визначає одну конкретну форму, це збірний термін, що вживається на позначення будь-якого виду ініціативи, що виходить від громадян (інститутів громадянського суспільства) у зв'язку із участю суспільства в ухваленні суспільно значимих рішень.

Залучення громадських (місцевих) ініціатив до соціальної роботи за місцем проживання ми розглядаємо як основну умову успішної реалізації цієї діяльності.

Вітчизняна дослідниця Т. Семигіна, проаналізувавши підходи зарубіжних науковців у сфері соціальної роботи, запропонувала таку класифікацію місцевих ініціатив:

«Місцеве життя» або «сусідська модель» – ця назва для повсякденної активності у її чисто спонтанних формах. Наприклад, мешканці невеликої географічної зони підтримують деякі свої сусідські інтереси. Завдання соціального працівника – допомогти сформувати цільові групи захисту таких інтересів, спрямувати їхню діяльність. Це можуть бути мешканці, поєднані за такою ознакою, як обмежена мобільність і потреба зробити спуск для інвалідних візочків у громадську будівлю, або протест проти будівництва автотраси на території їхнього району. Деякі місцеві ініціативи спрямовані на стимулювання контактів поміж людьми, котрі є запорукою підтримання здорового мікросоціального клімату.

«Дії всередині громади» – також зароджуються спонтанно, але мають більш організований характер. Це може бути обладнання дитячого майданчика або створення ради мікрорайону. У більшості країн такі місцеві

ініціативи підтримують. Внутрішня активність громади вигідна для суспільства, бо вона зводить до мінімуму необхідність його втручання.

«Розвиток громади» – має передумовою співробітництво ентузіастів та професіоналів у справі активізації різних сторін місцевого життя. Як правило, програми такого роду передбачають наявність зовнішньої підтримки. Наприклад, проведення фестивалю мистецтв або створення клубу.

«Місцева / громадська політики» – комплекс програм, спрямованих на залучення членів громади до досягнення певних цілей. Прикладом може бути створення групи людей, що є сусідами, з метою охорони власності один одного й профілактики правопорушень, допомога поліції у виконанні її функцій. Сюди також можна віднести надання допомоги й підтримки з боку громади інвалідам та самотнім людям похилого віку та, насамперед, ідею створення неформальної системи індивідуального догляду за людьми, які потребують довготермінового догляду, силами самих членів громади [18].

З метою практичної реалізації громадської ініціативи, як слушно зазначає дослідниця О. Безпалько, необхідним є дотримання певних умов, а саме:

1. Створення ініціативної групи, зацікавленої в реалізації ініціативи на місцевому рівні. Різновидами таких груп виступають:

- члени громади, які є авторами ініціативи;
- члени громади, які є авторами ініціативи та члени громади, які їх активно підтримують;
- члени громади та працівники соціальної сфери, які працюють у територіальній громаді;
- члени громади та представники громадських організацій, які створено на теренах громади;
- члени громади та працівники соціальної сфери, які працюють у територіальній громаді, а також представники громадських організацій.

2. Оформлення ініціативи у певну оптимальну форму (залежно від масштабності ініціативи це може бути план дій зі зміни ситуації, соціальна програма чи соціальний проект, акція, масові заходи (виховні, фізкультурно-оздоровчі, суспільно-корисні, патріотичні, туристичні, профілактичні, соціально-реабілітаційні, корекційні)), що дає можливість чітко визначити мету, до якої мають прагнути громада та члени ініціативної групи, виокремити конкретні завдання та визначити необхідні ресурси, які забезпечать їх реалізацію.

3. Підтримка як самої ініціативи, так й ініціативної групи. Різновиди підтримки:

- підтримка ініціативи лише членами громади;
- підтримка ініціативи на рівні органів місцевої влади;
- підтримка ініціативи окремими соціальними інститутами, які діють у територіальній громаді (школа, соціальні служби молоді, позашкільні заклади, спеціалізовані центри, медичні установи тощо);
- підтримка ініціативи громадськими організаціями [1, с. 51–52].

Реалізація соціальної роботи за місцем проживання силами ініціативних груп здійснюється за такими кроками (етапами):

- 1) Створення ініціативної групи.
- 2) Оцінка потреб громади.
- 3) Планування діяльності групи.
- 4) Розробка та реалізація проекту.
- 5) Створення стратегії життєздатності проекту.

Розглянемо докладно кожен з цих етапів.

Створення *ініціативної групи* є першим кроком реалізації громадської ініціативи. Неформальний механізм будь-якого виду добровільницької діяльності передбачає створення ініціативної групи – єдинодумців, що поділяють спільні цінності та поєднані загальною метою. Все, що треба для створення ініціативної групи – це зацікавленість однієї людини і її готовність присвятити час вирішенню суспільно значимої проблеми. Кількість членів ініціативної групи не є принципово важливою. Більш актуальним є реальний план розвитку і відношення до доступних людських і інших ресурсів. Ініціативна група, як зазначає О. Безпалько, це не просто громадська комісія, створена для розв'язання певної проблеми, що стосується всієї громади. Ініціативні групи насправді складаються з членів громади та професіоналів, що їх підтримують, і вони займаються проблемами, які стосуються всіх. Ключем до ефективного розвитку ініціативної групи є погляд на неї як на своєрідну «міні»-громаду. Створення ініціативної групи є, по суті, процесом за участю зацікавлених осіб. Кожна група обирає для себе певні проблеми, аби стати ініціатором та учасником активних змін у громаді. У межах територіальної громади в залежності від її чисельності може бути від однієї до десятків таких груп [1, с. 60].

В ініціативній групі кожний член має власне завдання і відповідальний за його виконання. Для максимальної ефективності ініціативної групи бажано, щоб її члени були наділені наступними характеристиками:

- представляли різноманітні інтереси (молодь, пенсіонери, інші члени громади, включаючи ЗМІ, місцеву владу, бізнес і громадські об'єднання);
- мали час для добровільницької діяльності;
- володіли управлінськими та іншими навиками, необхідними для досягнення певних цілей;
- були зацікавлені у покращенні життя громади;
- уміли і хотіли працювати в команді;
- були знайомі з представниками ЗМІ;
- володіли фінансовими, матеріальними і людськими ресурсами.

Дослідження оточуючого середовища складає основу для створення організованої ініціативної групи, яка динамічно розвивається. Це, в основному, статистична база, яка допоможе краще зрозуміти інтереси і потреби громади. Ця інформація може включати статистику про склад населення (безробітні, самотні матері, студенти, молоді сім'ї тощо), про

розподіл доходів, комерційні і бюджетні організації, розміщені в мікрорайоні, дані про діяльність громадських об'єднань (включаючи різноманітні фонди), про традиційні заходи (хто, де, коли) тощо. Отримана інформація дозволить не лише враховувати інтереси громади, але і допоможе з пошуком потенційних партнерів та донорів.

Після формування ініціативної групи можна переходити до вивчення потреб і проблем громади, у межах якої діє група.

2. **Оцінка потреб.** Громадська діяльність реалізується більш успішно, коли люди, які її розвивають, усвідомлюють і розуміють проблеми, з якими їм доведеться мати справу, потреби представників громади. Українці важливо адекватно оцінити проблему або потребу, задоволенням якої прагне займатися ініціативна група. Яке її коріння, симптоми, масштаби? Для кого саме вона є проблемою?

Зауважимо, що процес, у ході якого люди виступають з ініціативою та діють колективно, заснований на переконанні, що проблеми громади повинні вирішуватися усередині цієї громади і що її члени повинні самотійно брати участь у справах, які їх стосуються на рівні громади.

Робота групи буде вдалою, якщо з самого початку діяльності вона спиратиметься на думку громади (або її окремих цільових груп), залучати її до процесу планування (стратегічного чи розробки проекту), вивчати її потреби. Щоб робота була ефективною, вона повинна максимально відповідати існуючим потребам цільових груп. Для цього потрібно не тільки визначити ті групи людей, які потребують допомоги, а й з'ясувати, скільки таких людей у громаді, чого вони очікують від життя і яким чином вони могли б долучитися до роботи.

Існує багато джерел інформації про громаду, які допоможуть провести дослідження з оцінки потреб. Ось деякі з найважливіших:

- зустрічі з жителями громади, громадськими лідерами або специфічними верствами населення.

- Особисті спостереження за громадою та знання схожих громад.

- Дані перепису населення та наявної економічної статистики.

- Існуюча місцева політика, діючі програми.

- Публікації у засобах масової інформації.

- Доповіді, висновки відносно проектів у даному регіоні, які здійснювались іншими установами, включаючи державні, благодійні, а також міжнародні організації.

- Результати досліджень інших організацій, структур тощо.

Як дізнатися про потреби громади? Найпростіший і найнадійніший шлях – запитати у самої громади. Звичайно, опитати кожного члена громади буде складно, навіть у невеликій громаді. Найкращим засобом вибору дій та стратегій вважають групові, колективні обговорення пріоритетів змін, можливих позитивних та негативних наслідків, існуючих перешкод та потенційних ризиків. Оцінка планів може відбуватися під час проведення

фокус-груп чи глибинних інтерв'ю, або ж спеціально організованих обговорень серед представників цільової групи.

Отож, звернемося до детального розгляду методів з вивчення проблем (потреб) громади.

Дослідницька діяльність з вивчення потреб і проблем громади передбачає **збір** та **оцінку** інформації, отриманої від представників громади. Інформація – це основа для виявлення потреб і пріоритетів громади, а також встановлення наявних ресурсів. Інформація допомагає розробити ефективні програми, спрямовані на задоволення виявлених потреб. Крім того, процес збору інформації покращує зв'язки з громадою: у людей з'являється можливість участі і висловлення власної думки.

Усі дослідження, спрямовані на виявлення потреб, поділяються на **якісні** та **кількісні**.

Якісне дослідження проводиться тоді, коли основною метою є аналіз того, про що люди думають, що вони відчують. Воно слугує для зондування проблеми. Таке дослідження допомагає отримати уявлення про різні позиції і поведінкові моделі, які існують у цільовій аудиторії, а також про те, що закладено в їхню основу.

Кількісне дослідження використовується тоді, коли необхідно оцінити ту саму проблему, але із залученням більшої кількості людей, щоб передбачити реакцію цільової аудиторії. У кількісному дослідженні можна проаналізувати процентне співвідношення людей, які думають чи реагують певним чином. Кількісне дослідження називають ще «статистичним». Зазвичай збір інформації про цільову аудиторію, оцінка потреб передбачає поєднання якісних і кількісних методів для отримання найбільш точної інформації.

Якісні методи мають справу з емоційними і контекстуальними аспектами людської поведінки. Вони ставлять перед собою завдання відповісти на питання «чому?», а кількісні відповідають на питання «скільки?», «як часто?».

До якісних досліджень належать:

– Відбір інформаторів – людей як членів ситуації, що вивчається, які добровільно діють як помічники дослідника всередині соціальної структури.

– Фокус-групова методика. Її використання дозволяє отримати інформацію про суспільні настрої і розуміти тенденції формування цих настроїв, а також допомагає перевірити реакції людей на конкретні концепції, ідеї, інформацію. Цей метод полягає у проведенні глибинного сфокусованого інтерв'ю у формі групової дискусії, бесіди, під час якої збирається суб'єктивна інформація від учасників за визначеним колом проблем. Фокус групи надають досліднику максимально повний спектр суб'єктивних думок, оцінок, поглядів людей, необхідних для більш глибокого розуміння і пояснення соціально-психологічних явищ і процесів, виявлення внутрішньої мотивації респондентів.

– Глибинне інтерв'ю. Під глибинним інтерв'ю розуміють неструктуроване безпосереднє особисте спілкування, яке у загальному вигляді являє собою неформальну, вільну за формою бесіду, що проводиться за наміченим планом і засновану на використанні методик, які спонукають респондентів до тривалих і змістовних розмірковувань стосовно кола питань, які цікавлять дослідника. Глибинне інтерв'ю передбачає отримання авторитетної думки респондента у вигляді розгорнутих відповідей на питання. Саме цей вид дослідження дозволяє під час інтерв'ю приділити особливу увагу мотивам, що обумовили відповідь і задати додаткові питання, які складуть чітку картину експертної оцінки.

Кількісні дослідження:

- опитувальні методи:
- анкетування;
- формалізоване інтерв'ю.

Основне призначення методів опитування – отримання інформації про думки людей, їх мотиви і оцінки ними соціальних явищ, про феномени і стани суспільної, групової і індивідуальної свідомості. Оскільки ці думки, мотиви, феномени виступають властивостями об'єктів, що вивчаються, то опитування дають про них необхідну інформацію. Опитувальні методи досить різноманітні – окрім основних – анкетування та інтерв'ю, використовуються поштові, телефонні, пресові, факсові, експертні та інші опитування.

– Метод безпосереднього спостереження – збір і найпростіше узагальнення первинної інформації про досліджуваний соціальний об'єкт шляхом безпосереднього сприйняття і прямої реєстрації фактів, що стосуються досліджуваного об'єкта, значимих з точки зору цілей дослідження.

– Контент-аналіз - це один із основних методів збору кількісних даних про явище чи процес, що вивчаються, який передбачає використання інформації, що міститься в документах, тобто в зафіксованому рукописному, або печатному тексті, аудіо-відеозаписі та інших носіях інформації. Вивчення документів дає досліднику можливість побачити багато важливих аспектів соціального життя. Під документом розуміється джерело (або предмет), що містить інформацію про соціальні факти і явища суспільного життя, окремі соціальні об'єкти.

Отже, існує широкий вибір механізмів збору інформації. Кожен з цих механізмів має сильні та слабкі сторони. Вибір будь-якого методу залежить, передусім, від двох факторів:

- час (людські ресурси);
- гроші (матеріальна база).

Ефективною технологією вивчення потреб і проблем громади виступає *оцінка* потреб за активної участі представників цільових груп.

Схожою технологією є оцінка громадою своїх потреб. Суттю технології є залучення членів громади до аналізу ситуації в ній. Крім того, як зазначалося вище, члени громади залучаються до розробки і виконання планів.

За допомогою оцінки громадою власних потреб населення здатне визначити свої пріоритети і самостійно ухвалювати рішення, що визначають їх подальшу долю, з використанням тих способів, які є найбільш зрозумілими і доступними.

Результати оцінки оформляються у вигляді звіту. Нижче наведено схему оформлення звіту з оцінки потреб громади:

Звіт з оцінки потреб громади

Місце проведення....

Термін проведення....

Дослідники....

Цільова група (хто, кількість, вік, статус):

1. Мета проведеного дослідження.
2. Методи.
3. Загальні висновки.
4. Рекомендації за підсумками.
5. Подальші дії.
6. Додатки (діаграми, карти, статистика тощо)

Оцінка потреб громади передбачає відповіді на наступні питання:

- Якими є потреби представників громади?
- Якою мірою охоплені пріоритетні задачі?
- Чи відповідають задачі діяльності ініціативної групи бажанням і настроям представників громади?
- Чи відрізняється пропонована діяльність від того, що вже було зроблено у цьому напрямку?
- Чи є протиріччя в запланованій діяльності ініціативної групи?
- Які зміни можуть відбутися в результаті реалізації задуманого?

Для того, щоб відповісти на ці питання, або, принаймні, знати як на них відповідати спочатку треба відповісти на такі питання:

- Хто визначив потреби як пріоритетні, представники громади чи сторонні?
- Чи здійснювалося щось подібне в цій чи сусідній громаді?
- У чому полягає особливість нової ідеї?
- Як запобігти повторенню того, що вже здійснювалося?
- З ким проводилися консультації з приводу організації діяльності ініціативної групи?
- Як здійснення змін узгоджується з напрямками діяльності місцевої влади і приватних ініціатив?
- В якій мірі діяльність ініціативної групи бере до уваги запити, побажання і потреби людей, яким вона покликана допомогти?

– Якою мірою члени ініціативної групи залучили їх до участі і врахували їхню думку при проведенні аналізу того, у чому вони потребують.

Учасникам ініціативної групи рекомендується:

– Цікавитися думкою якомога більшого кола людей, включаючи партнерів, представників місцевої влади, спонсорів, впливових у громаді людей і просто тих, хто їм допомагає.

– Ознайомитися з результатами подібних ініціатив в інших містах.

– Пам'ятати, що абсолютно об'єктивного аналізу не існує.

3. Наступним кроком є **планування** діяльності групи. Планування – це процес, який допоможе групі і громаді в цілому перевести знання, сподівання і потреби у дію. Це процес визначення цілей групи та прийняття рішень відносно того, яким чином їх краще за все досягти.

Незалежно від об'єкта, на який буде спрямована діяльність групи (громада у цілому, певна її частина, цільова аудиторія), планування повинно бути спрямоване на участь її членів та зацікавлених осіб, організацій (партнерів) у процесі планування. Безпосередня участь людей з громад на всіх етапах планування, реалізації і оцінки проектів – один із основоположних принципів реалізації громадської ініціативи. Адже люди, які безпосередньо стикаються з проблемою щодня, можуть оцінити спробу вирішити проблему і запропонувати ефективні підходи щодо її вирішення.

Планування полягає у заглибленні від загального бачення до конкретних дій, робочого плану. Цей процес поєднує бачення, цілі, завдання та конкретні дії у логічну структуру, в який усі компоненти взаємопов'язані.

План – це документ, що надає відповіді на наступні **питання**:

– де ви є зараз (ваші сильні та слабкі сторони, ресурси)?

– Де ви плануєте бути (образ того майбутнього, яке ви хочете мати)?

– За якими основними напрямками має йти робота для того, щоб здійснити перехід від стану, де ви є зараз, до стану, де ви хочете бути?

– Які конкретні дії за кожним напрямком роботи слід зробити для того, щоб відбувся цей перехід?

– Які ресурси вам потрібні для здійснення переходу?

– В чому буде полягати успіх вашої діяльності?

Для того, щоб ваш план був успішним, при його розробці мають бути:

– спільне бачення.

– Довгострокові цілі.

– Лідерство.

– Ресурси – фінансові, матеріальні, людські.

– Підтримка від громади і влади.

– Реалістична оцінка сучасного стану.

– Бажання будувати майбутнє на здобутках, які ви вже маєте.

– Спроможність працювати командою.

– Серйозність підходів і дисципліна на весь час розробки плану.

– Вихід за межі традиційних підходів і розгляд можливих інноваційних підходів.

– Розуміння того, що план є інструментом і його доведеться вдосконалювати і робити правки.

Виділяють два види планів – *стратегічні* та *операційні* або робочі [15, с. 66–84].

1) **Стратегія** – визначений шлях досягнення стратегічної мети. **Стратегічна мета** – довгострокові плани групи. **Стратегічне планування** – процес, у межах якого члени групи планують її майбутнє і визначають засоби його досягнення. Йдеться про вибір таких шляхів, які мають ключове і довгострокове значення для розвитку групи. Остаточна домовленість про процес стратегічного планування відображається у стратегічному плані.

Стратегічний план після його затвердження стає основним документом стратегічного управління групою, який веде до його реалізації та моніторингу, або перебудови діяльності таким чином, щоб вона була спрямована на виконання визначених стратегічних цілей.

Стратегічний план слід розглядати як програму, яка спрямовує діяльність групи протягом тривалого періоду, але слід також розуміти, що навколишнє середовище постійно змінюється, що вимагає постійного коригування стратегічного плану. Стратегічний план має бути гнучким, щоб за необхідності, можна було здійснити його модифікацію та переорієнтацію.

Українською важливо для стратегічного планування здійснити підготовчий до нього етап. Цей крок спрямований на організацію всього процесу планування. Чим більше уваги приділяється підготовчому етапу, тим легше буде зробити решту кроків. На цьому етапі слід дати відповіді на наступні питання:

- На який проміжок часу ви збираєтесь планувати?
- На які важливі запитання мав би дати відповіді стратегічний план?
- Скільки часу займе стратегічне планування? До якого строку стратегічний план має бути підготовленим?
- Як виглядатиме ваш процес планування? Якими будуть кроки та їх очікувані результати, часові рамки, відповідальні?

Важливо обрати метод планування, який допоможе знайти, визначити та оцінити альтернативи майбутнього і створити саму стратегію. Існують три основних методи створення стратегії:

Підготовка сценарію. Необхідно скласти декілька альтернативних нарисів того, як може виглядати ініціативна група у майбутньому. Потім потрібно обрати найкращий сценарій і доопрацювати його. Переваги цього методу в тому, що він досить швидкий, зберігаються зацікавленість і увага членів групи, а також використовується творчий потенціал кожної окремої людини.

Визначення критичних моментів. Цей метод витікає з другого кроку процесу планування, аналізу ситуації, з ключових/критичних моментів майбутнього групи. Кожний критичний момент розташовується по черзі, шукається і формулюється можливе рішення. Потім вибираються найкращі і з них створюється чітка стратегія.

Визначення цілей. Цей метод починається з визначення головних цілей, яких хоче досягнути група у майбутньому. Для кожної цілі розробляються можливі стратегії її досягнення, потім вибираються найкращі з них.

Стратегічний план повинен бути надійним, реалістичним для виконання, доступним для людей та зрозумілим для всіх залучених до процесу.

Стратегічний план зазвичай містить в собі:

- місію і стратегію – визначену головну мету і стратегію її досягнення у запланований період.
- План співробітників і волонтерів.
- Фінансовий план – бюджет на запланований період.
- План виконання – основні цілі та завдання стратегічного плану.
- Решта – це можуть бути опис потреб і проблем, план організаційної структури, план функціонування органу врядування групи, аналіз ризиків, критерії виміру досягнень плану тощо.

Коли стратегічний план затверджено розпочинається основна діяльність – його реалізація, наповнення новими планами дій. Під час його реалізації важливо прислуховуватися до членів громади. Інколи припущення щодо того, що є можливим або бажаним, має бути змінено. Після цього відбуватиметься поточний моніторинг (контролювання прогресу) та оцінка або підбиття результатів виконання окремих завдань чи корекція та актуалізація стратегічного плану. Необхідно регулярно давати відповіді на питання: «Чи досягаються поставлені цілі? Якщо ні, то чому? Чи стратегія на майбутнє все ще надійна? Якщо ні, то які зміни необхідно внести?». План є керівництвом, але не затвердженим раз і назавжди детальним планом дій, адже обставини міняються і відповідно до них змінюються стратегії і плани.

2) **Операційне планування, або планування дій.** На відміну від набору завдань, які відображають кінцеву мету діяльності, добре розроблені операційні, або робочі плани забезпечують засоби їх досягнення. Робоче планування пов'язане з визначенням того, що, хто, коли, де і в якій кількості необхідно для досягнення даної мети. Це практичний спосіб створення сполучної ланки між постановкою цілі і програмою реалізації стратегії. Добре розроблений план покаже, наскільки реалістичними є цілі, виписані у стратегічному плані.

Принципи оперативного планування:

- планування на основі аналізу реальної ситуації з урахуванням попередніх дій та дій майбутніх, у відповідності до визначених цілей та пріоритетів.
- Визначення поетапності заходів.

- Чітке визначення мети кожного заходу.
 - Визначення відповідальних, ресурсів, термінів виконання та звітності.
- Планування дій розбивається на шість стадій:

1. Визначення основних завдань та заходів, які необхідні для досягнення мети.

2. Встановлення взаємозв'язків між основними видами діяльності. Це, по суті, є створенням календарного плану з урахуванням належної послідовності видів діяльності.

3. Уточнення ролей і взаємовідносин, делегування відповідних повноважень для виконання кожного виду діяльності.

4. Оцінка витрат часу для кожного з пунктів плану.

5. Визначення матеріальних ресурсів, необхідних для кожного пункту плану. Істотне значення для керівництва має визначення витрат для досягнення цілей ще до початку практичної реалізації плану. Потреби в фінансових ресурсах зазвичай складаються у вигляді бюджету.

6. Перевірка термінів і корекція планів. Після обговорень часто виявляється необхідним скоригувати план дій, щоб зробити його реалістичнішим. Терміни закінчення робіт можуть бути перенесені, ресурси збільшені чи зменшені, графіки завдань переглянуті тощо.

Різновидом робочого плану є функціональний план, який складається на кожний комплекс робіт

Зразок функціонального плану:

РОБОЧИЙ ПЛАН З МОНІТОРИНГУ ТА ОЦІНКИ

Дата	Тип заходу	Очікуваний результат	Потенційні учасники	Запланована кількість учасників	Кошторис	Відповідальний
------	------------	----------------------	---------------------	---------------------------------	----------	----------------

На основі робочого плану, який складається на більш тривалий період (рік, квартал) складається також календарний план-графік, надзвичайно конкретизований щодо організаційних моментів і строків. Такий план зазвичай розробляють на місяць, тиждень. Добре продуманий і ґрунтовно розроблений календарний план-графік робіт – обов'язкова умова успіху і раціональної праці.

Зразок форми календарного плану-графіка:

№ з/п	Назва роботи	Термін (початок/ кінець)	Необхідні ресурси	Відмітка про виконання
-------	--------------	--------------------------	-------------------	------------------------

4. Наступним кроком є **розробка та реалізація проекту**. Вдалими бувають ті проекти, які розроблені з належним розумінням їхніми авторами певних засад розробки проекту. Планування і розробка будь-яких програм чи проектів у громаді – це процес, який включає аналіз потреб, вибір відповідного

змісту й методів реалізації проекту, управління реалізацією проекту, а також процеси оцінки ефективності та результатів проекту.

Проект, спрямований на розвиток громади, повинен:

- відповідати потребам громади.
- Приносити вигоди громаді.
- Показувати результат, якого буде досягнуто в громаді після виконання проекту.
- Демонструвати досяжність результату.

З чого почати розробку проекту? Перш ніж пропонувати громаді розробку проекту, варто з'ясувати:

- Чиї потреби він задовольнятиме?
- Які існують альтернативи?
- Чи намагався хтось застосувати подібний підхід і яким були результати?
- Наскільки великі шанси, що проект буде успішним?
- Яких ресурсів проект потребує?
- Хто є рушієм проекту?
- Які перешкоди існують і можуть виникнути в процесі впровадження проекту?
- Кого потрібно залучити до цього проекту?
- Де можна знайти прихильників?
- Чи потребує проект певної організаційної структури, на базі якої його буде реалізовано?

Ведучи мову про проект ми розглядаємо програму (комплекс заходів), у відповідності з якою буде здійснюватися діяльність групи з вирішення соціально значущої проблеми з повним її обґрунтуванням і оцінкою результатів.

Технологія підготовки і реалізації проекту:

1. Вивчення громадської думки.
2. Формулювання актуальної соціальної проблеми.
3. Вивчення можливостей власної організації.
4. Визначення мети і завдань проекту.
5. Складання плану роботи.
6. Складання робочого графіка (потижнево).
7. Визначення обов'язків та їх розподіл в команді.
8. Визначення ресурсів та джерел їх отримання.
9. Складання бюджету.
10. Розробка системи оцінювання проекту.
11. Навчання членів команди.
12. Формування громадської думки.
13. Пошук ділових партнерів.
14. Отримання необхідних ресурсів.
15. Реалізація проекту: проведення планових заходів.

16. Оцінка і контроль виконання плану.
17. Коректування ходу реалізації проекту.
18. Аналіз результатів роботи над проектом.
19. Інформування громадськості про результати роботи.

Процес планування та реалізації проекту у загальному вигляді складається з таких етапів:

ДОСЛІДЖЕННЯ – ПРОБЛЕМА – МЕТА – ЗАВДАННЯ – МЕТОДИ – КРОКИ – БЮДЖЕТ – ОЦІНКА
--

Кожен етап – це логічний крок у побудові проекту. Проблема повинна бути обґрунтованою об'єктивними даними, з'ясованими шляхом дослідження. Мета (кінцевий результат) повинна плавно витікати з проблеми. Завдання повинні відображати покрокові дії і мати конкретні кількісні та якісні результати. Кожен метод – це інструмент, за допомогою якого вирішується завдання. Для реалізації кожного етапу потрібні певні ресурси. Для того, щоб оцінити результат потрібна шкала оцінки.

Тепер детально дослідимо кожен етап проекту.

1) Формулювання проблеми – найважливіший етап проекту. В ньому повинна бути представлена проблема, на вирішення якої спрямований проект та її аналіз. При формулюванні проблеми необхідно звернути увагу на те, що проблеми – це відсутність чого-небудь, щось негативне, те, що завдає шкоди, що потребує змін. Слід вказати причини цього негативного явища і його наслідки. Викладення проблеми не повинно бути простим описом, а стислим аналізом її причин.

Аналіз факторів повинен бути підтвердженням кількісними даними. У добре вибудованому проекті обов'язково наявні вихідні дані – кількісні та якісні показники, що є точкою відліку для вимірювання ефективності проекту.

Потрібно зазначити як проект співвідноситься з діяльністю групи (організації), її місією і задачами. Тут слід вказати цільову групу, на яку спрямована діяльність з проекту і чиє життя якимось чином покращиться в результаті його реалізації. Організація повинна показати знання її проблем та наявність спеціалістів, які будуть працювати з цією цільовою аудиторією. Проблема, над якою планується працювати, повинна бути визначеною настільки конкретно, наскільки це можливо.

2) Мета і завдання проекту. Мета – загальний опис результатів і очікувань, що передбачаються, найвища точка досягнень, до якої прагне організація в ході реалізації проекту. Мета повинна бути реалістичною, співвідноситися з проблемою, завданнями, видами діяльності і ресурсами організації. Передбачувана мета повинна відповідати найвищому рівню результату, тобто суттєво покращити ситуацію, викладену в описі проблеми. Водночас, мета повинна бути реальною. Фактично мета – це унікальне

вирішення проблеми організацією, наділеною необхідними знаннями, досвідом, ресурсами, дії з усунення негативного явища або його причин. Усі інші складові частини проекту розглядаються під кутом зору відповідності меті.

Завдання, які передбачається розв'язати для досягнення поставленої мети. Завдання – конкретний опис того, що буде виконано, досягнуто, безпосередні результати, етапи на шляху досягнення мети.

З точки зору оформлення тексту проекту, завдання краще формулювати і перераховувати у вигляді списку, а не викладати в оповідній формі. Завдання формулюються у вигляді тверджень про дії, орієнтовані на результат, засновані на ефективності роботи. Якщо в проекті перераховано ряд завдань, то всі вони повинні бути пов'язані між собою і бути необхідними і достатніми для досягнення мети проекту.

Ознаки хороших завдань:

- вони є логічним наслідком проблеми;
- безпосередньо пов'язані з діяльністю проекту і спрямовані на вирішення означеної проблеми для досягнення поставленої мети (причинно-наслідковий зв'язок);
- сформульовані чітко і конкретно, висловлені не загальними словами, а в кількісних і якісних індикаторах, які можуть стати показниками успішності виконання проекту; являють собою конкретні проміжні вимірювані результати в ході реалізації проекту.

3) Методи реалізації проекту. Метод – це інструмент, за допомогою якого досягається мета проекту, один із найоб'ємніших і детальних його розділів. Опис того, яким чином буде здійснюватися проект. У цьому розділі описується стратегія і методи досягнення поставленої мети, а також механізм реалізації проекту. Організація повинна відповідати на питання: яким чином буде досягнута намічена мета, як будуть виконуватися поставлені завдання, хто буде здійснювати їхню реалізацію, які ресурси будуть використані. При описі методів необхідно звернути увагу на таке:

- відповідність стратегій і механізмів меті і завданням проекту;
- відповідність наявних ресурсів діяльності, що запланована;
- відповідність діяльності заявленим результатам;
- реалістичність заходів, враховуючи часові межі і бюджет;
- інноваційність / можливий ризик;
- чи визначено різноманітні функції і як вони розподіляються серед співробітників і виконавців проекту;
- чи є взаємопов'язаними види діяльності з проекту.

4) Календарний план – це детальний опис всіх видів діяльності і заходів із зазначенням термінів. Під час розробки цього розділу слід звернути увагу на таке:

- наявність плану – графіка реалізації проекту або поетапного опису проекту (це можна зробити як у текстовому форматі, так і у вигляді таблиці);
- реалістичність, виконуваність плану

- наявність достатньої кількості співробітників і їх професійний досвід;
- опис того, хто буде відповідальним за проведення кожного заходу, які види діяльності, які ресурси необхідні для його проведення;
- можливість виконання проекту у вказані терміни.

5) Очікувані результати. Це конкретні результати, які передбачено досягнути під час реалізації проекту в кількісному і якісному показниках. До опису очікуваних результатів необхідно підходити украй серйозно, оскільки вони є критеріями ефективності проекту.

Основні характеристики результатів:

- відповідність результатів мети завданням проекту;
- вимірюваність (кількісні і якісні показники);
- реалістичність;
- виконуваність (досяжність).

6) Бюджет (ресурси). Важливим етапом створення проекту є опис бюджету. Кожен етап реалізації проекту вимагає певних грошових витрат. Тому важливо після опису методів і кроків точно підрахувати скільки буде коштувати кожен метод і кожен крок проекту.

7) Моніторинг і оцінка проекту. Досвідчені організації використовують моніторинг як оцінку не лише в межах окремих проектів, але й у поточній діяльності для визначення прогресу. У повноцінному проекті моніторинг і оцінка присутні у всіх розділах. Цінність окремого розділу полягає у можливості показати певні методологічні системи оцінки, тобто як і ким (організацією або незалежним експертом) буде проводитися проміжна і підсумкова оцінка, яка роль систем моніторингу в управлінні проектом тощо. План оцінки повинен бути добре розробленим, описані її інструменти. Критерії оцінки повинні бути адекватними результатам, кількісні і якісні індикатори (вихідні дані для співставлення) повинні бути переконливими і обґрунтованими.

5. Важливим кроком реалізації соціальної роботи в громаді є створення **стратегії життєздатності**. Життєздатність – це:

- забезпечення сталого зв'язку, послідовності у діяльності, продовження й зміцнення досягнутих результатів у майбутньому;
- забезпечення продовження ініційованих (досягнутих) змін;
- зміна підходів у відповідь на зміну ситуації/оточуючого середовища (гнучкість);
- оцінка зробленого, винесення уроків з роботи і на їх основі планування діяльності у майбутньому;
- розробка стратегії, орієнтованої на майбутнє, з планами і баченням заради змін.

Що має бути життєздатним? Перш за все, це процеси, започатковані у громаді. Питання «Як ми досягнемо цього?» буде ключовим при розробці стратегії життєздатності. Друге – це діяльність. Діяльність, до якої

залучалася група, також є важливою. Які існують інші шляхи для продовження цієї діяльності? Чи вся вона має продовжуватись (що говорять про це результати оцінки)?

У результаті поетапної роботи, як і при стратегічному плануванні, про яке йшлося вище, буде написана стратегія (або декілька стратегій), а на базі цієї стратегії / стратегій план дій стосовно того, як впроваджувати цю стратегію / стратегії.

Для формування бачення того, якою буде громада у майбутньому можна використати в якості інструменту запропонований нижче опитувальник:

- що зміниться, якщо ваша стратегія буде успішно виконана?
- Спробуйте описати важливі зміни, які відбудуться. Зробіть це одним рядком, вкажіть найголовніше, наче ви пишете заголовок для газетної статті;
- Що не зміниться, а залишиться таким самим?
- Які процеси будуть і надалі використовуватись у громаді? Хто буде використовувати ці процеси?
- Яку перевагу від життєздатності проекту (програми) отримають вразливі особи і групи? Які зміни у своєму житті вони побачать?
- Чи будуть зміни впливати тільки на групи, з якими ви працюєте, чи інші групи також відчують переваги? Якщо так, які саме групи?
- Хто буде скеровувати подальшу роботу в сфері життєздатності? [15, с. 88–92].

Отже, реалізація громадських ініціатив, що розглядається у даному контексті як вияв ініціативи зсередини громади, її членами з метою розв'язання актуальних соціальних потреб та проблем, і виявляється у реалізації конкретних проектів, відіграє ключову роль у здійсненні ефективної соціальної роботи за місцем проживання.

Тема 2. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації соціальної роботи за місцем проживання

Соціальна політика у постсоціалістичних країнах (у тому числі і в Україні) у порівнянні з розвинутими країнами має свою специфіку, пов'язану з процесом усебічної суспільної трансформації, у межах якої реформується і соціальна сфера [22, с. 352]. Основною рисою останньої донедавна була абсолютна державна монополія. Її наслідком стали поширення споживацьких настроїв у суспільстві, нездатність держави вчасно реагувати на соціальні виклики, переважання каральних методів протидії таким викликам, що ускладнює перспективу боротьби з ними, а також нерозвиненість превентивної складової соціальної політики. У поєднанні із залишковим принципом фінансування соціогуманітарних потреб та слабкістю профспілкового руху все це зумовило глибоку кризу державної соціальної політики у сучасній Україні. Разом з тим

розвиток вітчизняної економіки з метою забезпечення її належної конкурентоспроможності повинен спиратися на потужний і високоефективний соціальний комплекс. За цих обставин відмова від державної монополії у соціальній сфері в Україні є життєво необхідною [3, с. 44; 9, с. 8–14].

Зважаючи на те, що вибір тієї чи іншої моделі в різних країнах продиктований в основному інституційними чинниками і пов'язаний з ментальністю та психологічними особливостями суспільства, демонополізація вітчизняної соціальної сфери не повинна носити абсолютний характер: держава не може цілковито усунутися від управління соціальною сферою і повинна залишатися дієвим учасником цього процесу [10, с. 45–51; 21, с. 67–74]. Але активізація соціальної ініціативи різноманітних об'єднань громадян і приватних комерційних організацій є об'єктивною необхідністю.

У широкому контексті соціальних відносин, в якій вміщено соціальне партнерство, його дослідники звертають увагу на складну конструкцію соціальної системи, елементи якої інтегровані у три сектори: державний (політичний), приватний (бізнес-сектор) та громадський (третій сектор) [12, с. 19]. Система їх налагодженої взаємовигідної співпраці у науковій і публіцистичній літературі отримала назву міжсекторного партнерства (МСП). Міжсекторне партнерство (партнерство міжсекторної взаємодії) – це організована, узгоджена, взаємовигідна, рівноправна, предметна взаємодія трьох суспільних секторів (державного, громадського і бізнес-сектору).

Учасники міжсекторного партнерства – організовані елементи кожного сектору: організації та установи.

Державний сектор – сукупність організацій та установ, діяльність яких має на меті утримання чи здобуття публічної влади, а також фінансово-матеріальне забезпечення виконання державою своїх функцій (органи державної влади й місцевого самоврядування, бюджетні установи і організації, політичні партії та суб'єкти господарювання державного і комунального секторів економіки, деякі за формою громадські структури, які провадять свою діяльність від імені та в інтересах тієї або іншої громадської сили).

Бізнес-сектор – це суб'єкти господарювання усіх організаційно-правових форм (недержавної форми власності), створені для отримання їх учасниками прибутку, здобутого шляхом виробництва товарів і послуг. До нього належать кредитні спілки та громадські об'єднання підприємців й інші громадські структури, зміст діяльності яких полягає у підтримці бізнес-ініціатив і сприянні діловій активності.

Громадський (третій сектор) – весь спектр громадських організацій та підприємств, створених цими організаціями для реалізації їх статутних цілей [6, с. 285].

Основною підставою для міжсекторної диференціації є специфічні завдання діяльності кожного сектору. Так, зокрема, мета організацій державного сектору полягає у: 1) наповненні бюджету і розподілу доходів між територіями й сферами суспільної діяльності; 2) виробництві на цій

основі, здебільшого, суспільних благ. Місію бізнес-сектору становить максимізація прибутку на основі виробництва, головним чином приватних благ у конкурентній боротьбі з іншими учасниками ринку. Основним призначенням третього сектору є: 1) лобіювання громадських інтересів; 2) здійснення громадської експертизи; 3) трансформація частини чистих суспільних благ, для яких значним є ступінь виключення або конкурентності у споживанні, у клубні блага; 4) виробництво достойних благ; 5) антипропаганда споживання недостойних благ [там само, с. 19].

Громадські організації зацікавлені у партнерських відносинах з владою, оскільки влада має вплив на ЗМІ та громадську думку, влада може надавати як фінансову, так і нематеріальну підтримку. У свою чергу владу цікавлять можливості неприбуткових організацій щодо вирішення суспільних проблем, які неможливо розв'язати на комерційній основі і які є обтяжливими для держави, і, взагалі, громадські організації є більш гнучкими та мобільними. Участь приватного сектору у міжсекторному партнерстві важлива, та для його залучення необхідно встановлювати стимули для співробітництва, оскільки головною метою приватного сектору є прибуток [14, с. 151–153].

Спільність дій, що досягається шляхом об'єднання зусиль різних членів громади, різних секторів суспільства навколо спільних інтересів і є запорукою розвитку суспільства, розвитку громади, розвитку демократії.

Отже, міжсекторне партнерство являє собою конструктивну взаємодію суспільних секторів для вирішення соціальних проблем. З цього випливає, що соціальні проблеми є предметом МСП: у межах широкого предмету соціальної політики МСП покликане усувати перешкоди у функціонуванні соціальної сфери, пов'язані з існуванням невідповідності між реальною дійсністю й об'єктивною необхідністю (станом рівноваги).

Налагодження партнерства вимагає спільності, взаємної зацікавленості, внеску кожного у спільну справу. Партнерство передбачає прагнення об'єднання зусиль і ресурсів, енергії, знань, досвіду різних груп, кожна з яких приносить у партнерство щось своє, цінне і неповторне. Спільна робота дозволяє дійти згоди про спільні цінності і принципи, виробити спільні цілі і задачі, заходи та програми діяльності. Вона допомагає долати бар'єри між владою і людьми, ізоляцію окремих груп і більш прозоро і відповідально розподіляти ресурси задля більш ефективного вирішення проблем. Партнерство виникає, коли беруться за справу, яку самотужки вирішити неможливо. Часто один сектор – чи то влада, чи громадські об'єднання, чи бізнес – не можуть дати відповіді, які задовольнили б усіх. Відтак, міжсекторне партнерство не просто гасло, а необхідна умова сталого розвитку. Нові можливості для діалогу між різними «зацікавленими сторонами» суспільства дозволяють розглянути різні підходи, залучити свіжі ідеї і нові людські ресурси. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, максимальне врахування усіх законних інтересів і створення умов для постійного зростання неможливе без партнерства між усіма секторами

суспільства. Завдяки відмінностям між ними, кожен із секторів має унікальні знання, досвід і ресурси, які мають бути використані для розвитку громади. Тож, на зміну протистоянню і конкуренції секторів приходять взаємодоповнення і партнерство.

Органи влади мають відповідні повноваження щодо прийняття рішень і ресурси для втілення цих рішень у життя. Організації громадянського суспільства мають досвід, активістів, тісні стосунки з людьми, які потребують вирішення нагальних проблем. Саме це громадські організації приносять у партнерство з владою. Голос кожного члена громади має право бути почутим – і у цьому допомагають громадські організації.

Міжсекторне партнерство – це насамперед механізм створення нових можливостей і порозуміння, руйнація стереотипів, зміна ставлення, відхід від акцентування стосунків залежності й підпорядкування, розвиток навичок спільної діяльності та об'єднання заради змін на краще. Міжсекторне партнерство – це демократія в дії.

Отже, на питання, «що дає нам партнерство?», можна, зокрема, дати такі відповіді:

- нові погляди на старі проблеми – від «боротьби з бідністю» до «сприяння розвитку і новим можливостям»;
- подолання соціального виключення – голос кожного має право бути почутим;
- краще порозуміння між секторами;
- нові моделі та ініціативи;
- вибір рішень, які найбільше відповідають місцевим умовам;
- активні, небайдужі громади, здатні вирішувати свої проблеми самостійно;
- відповідальна і зрозуміла влада;
- врахування викликів і можливостей;
- відвернення конфлікту між тими, хто «виграв» і тими, хто «програв» у ході суспільних перетворень;
- плюралізм у підходах;
- ефективне використання ресурсів;
- нарощування суспільного капіталу;
- сталість досягнутих результатів і змін.

Можна окреслити кілька варіантів міжсекторної взаємодії:

«Донор для певного проекту». У цьому випадку стосунки є досить вузькими і цілеспрямованими. Вони формуються навколо виконання конкретних завдань у відповідності до конкретних умов і термінів. Основна увага зосереджена на фінансуванні та звітуванні за використані кошти.

«Джерело підтримки нашої програми». У такому форматі взаємодії йдеться не просто про надання ресурсів, а й про змістовну й моральну підтримку, підтримку силою свого авторитету, а може і участь у заходах. Адже йдеться про роботу над спільною проблемою, наприклад, створення

кращих умов для молоді, розвиток освіти, сприяння міжетнічній згоді тощо. Підтримка може включати як фінансову, так і технічну допомогу, спрощення доступу до спеціалістів та інформаційних ресурсів тощо.

«Підтримувач (прихильник) нашої організації». У такому випадку основна увага надається ефективності і життєздатності організації та зміцненню її спроможності працювати і надалі. Фінансова, технічна та інші види допомоги спрямовані як на організацію в цілому, так і на певні програми діяльності організації.

«Альянс, домовленість про співпрацю». У цьому випадку дві або більше організації можуть домовитися співпрацювати, узгодити спільний план дій, зазвичай, у чітко визначеній сфері та на визначений період часу. Насамперед, така форма партнерських стосунків передбачає обмін інформацією, досвідом, експертами, взаємну підтримку, використання мереж, контактів тощо. При цьому гроші не мають вирішального значення і часто взагалі не є основою для стосунків. Така співпраця добре працює між громадськими організаціями та між громадськими організаціями та владою.

«Партнерство, спільна діяльність». Метою такої взаємодії є спільна робота на досягнення спільної мети та завдань на основі спільно вироблених принципів і правил, розподілу обов'язків і ресурсів, спільного ризику і очікування спільних успіхів та здобутків. Такі партнерства можуть працювати як у рамках одного сектора, так і між секторами (наприклад, партнерство з владою та бізнесом на рівні громади).

За будь-яких умов співпраці, у кожному з цих форматів стосунків доцільно мати певну угоду між сторонами, яка визначає їх ролі, обов'язки.

Партнерство передбачає визначення умов та обсягів співпраці, цілей та завдань спільної діяльності, очікуваних результатів тощо.

Окремі автори зазначають, що між трьома зазначеними секторами влади існує і четвертий. Це засоби масової інформації, які формують певну суспільну думку членів громади про окрему діяльність цих секторів та їх взаємодію на рівні громади. Разом з цим засоби масової інформації виступають у ролі посередника та ініціатора партнерства між представниками цих секторів на місцевому рівні.

Партнерство передбачає командну гру. Важливо, щоб це не були «команди» окремих секторів, а спільнота рівноправних партнерів.

Існує низка етапів налагодження дієвого партнерства:

1. Визначення потенційних партнерів, налагодження контактів, започаткування переговорів.
2. Визнання потреби в об'єднанні зусиль та ресурсів.
3. Узгодження спільного бачення, принципів співпраці.
4. Визначення ролей різних сторін.
5. Визначення завдань, що стоять перед сторонами.
6. Узгодження механізмів обміну інформацією.
7. Визначення формальних структур, розподіл обов'язків.

8. Співпраця з досягнення спільної мети, оцінка її досягнення.
9. Визначення майбутнього формату партнерства після досягнення спільної мети.

Розвиток партнерства вимагає від усіх сторін бути відкритими до нових ідей та змін. Культура співпраці та відкритості має надзвичайно важливе значення. Партнерство є шляхом розв'язання проблем та необхідним фактором розвитку.

Тема 3. Ресурсне забезпечення соціальної роботи в громаді

Ресурси – це будь-які джерела та передумови отримання необхідних людям матеріальних і духовних благ, які можна реалізувати за існуючих технологій та соціально-економічних відносин [1, с. 56].

У широкому розумінні ресурси розглядають як запаси чого-небудь, які можна використовувати в разі потреби, в іншій інтерпретації вони трактуються як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися в міру необхідності з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності [19, с. 64].

Щодо ресурсів соціальної роботи, то існує багато підходів стосовно розуміння цього поняття. Звернемося до розгляду окремих з них.

Ресурси соціальної роботи – це джерела засобів і можливостей, до яких звертається спеціаліст для вирішення соціальних проблем і задоволення потреб клієнтів. До ресурсів належить віднести матеріальні засоби, спеціальні знання і вміння, мотивацію клієнтів, потенціал управлінських структур тощо [13, с. 60].

Під ресурсами розуміється сукупність затрат (певна соціальна норма) політичних, матеріальних, технологічних, фінансових, інформаційних, кадрових, особистісних, які застосовуються для досягнення мети, враховуючи затрати ресурсів не тільки в сфері практичного виробництва соціальної послуги, але і у сферах проектування, конкретизації, коректування, публічної презентації споживання, зворотнього зв'язку з клієнтами в соціальній службі, системі соціальних служб [4].

Найчастіше доступні ресурси класифікують за такими основними групами:

- ✓ фінансові (кошти в національній та іноземній валюті, цінні папери – векселі, депозитні сертифікати, облігації тощо);
- ✓ матеріальні ресурси (приміщення, обладнання, транспортні засоби тощо);
- ✓ людські ресурси (штатні працівники, консультанти, волонтери, члени громадських організацій);
- ✓ інтелектуальні ресурси (твори, символіка та інша інтелектуальна власність, що охороняється чи не охороняється законом) [2, с. 5].

На думку С. Фолкмана, коли йдеться про допомогу конкретній людині, доцільно виокремлювати ресурси особистості (здоров'я, витривалість, переконання, самоконтроль, психологічні характеристики тощо) та ресурси соціального середовища (система соціальної підтримки людини) [8, с. 38].

Ресурси розглядаються також з точки зору їх природи, джерел та корисності. Вони можуть бути внутрішніми чи зовнішніми щодо особи чи групи; по-друге – офіційними (формальними) чи неофіційними (неформальними); по-третє, реально існуючими чи потенційними [18, с. 65].

Базуючись на такому принципі соціальної роботи як принцип опори на потенційні можливості клієнта, беручи до уваги те, що одним з основних видів соціальної допомоги є вироблення в клієнта навичок самопомоги на основі внутрішніх резервів та певного соціального досвіду особистості, можна розглядати внутрішні ресурси як сукупність психологічних характеристик об'єкта (клієнта) та його когнітивних (знання) та операційних (уміння) компонентів.

На основі цього до внутрішніх ресурсів соціальної роботи відносять:

- особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уваги);
- особливості прояву емоційно-вольових процесів та станів;
- особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви);
- освітній рівень людини;
- професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.

Внутрішні ресурси розглядаються як наявний потенціал об'єкта (клієнта) соціальної роботи, тим самим підкреслюється активна роль самої людини в задоволенні її потреб чи подоланні проблем.

Розглядаючи соціальну роботу як професійну діяльність, пов'язану з використанням психологічних, соціологічних, педагогічних, управлінських методів та прийомів, зовнішні ресурси визначають як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних проблем, які можуть бути залучені як суб'єктом, так і об'єктом цієї діяльності [1, с. 58].

Вітчизняний науковець К. Шендеровський виокремлює велике коло ресурсів, зокрема політичні (мета, завдання діяльності), нормативно-правові, секторальні (державне - громадське - приватне), концептуальні (теорія), фінансові, адміністративно-управлінські, інституційні, етичні [23, с. 53].

Розглянуті підходи до класифікації ресурсів соціальної роботи дають можливість виокремити серед них саме такі, які можна віднести до ресурсного забезпечення соціальної роботи в громаді. Серед таких ресурсів найчастіше окреслюються:

- ✓ природні;
- ✓ фінансові;
- ✓ матеріальні;
- ✓ людські;

- ✓ інституційні;
- ✓ інформаційні;
- ✓ технологічні.

Одним з найбільш сталих видів ресурсів, які має територіальна громада, є природні. Кожна громада розташована на певній території, яка має свою площу та географічні особливості. Серед природних ресурсів територіальної громади можна виокремити наявність лісопаркової зони, водойм, певних корисних копалин, особливостей географічного місця розташування. Природні ресурси можуть бути активно задіяні членами громади при вирішенні проблем дозвілля людей, їх працевлаштування чи розвитку певних напрямів виробництва на території громади [1, с. 59].

Фінансові ресурси територіальної громади можна умовно поділити на такі види:

- доходна частина відповідного місцевого бюджету;
- трансфери з державного бюджету України;
- кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, які виплачуються жителям відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- кошти підприємств, установ і організацій, які спрямовуються на реалізацію соціальних програм;
- кошти благодійних і релігійних організацій, які спрямовуються на вирішення соціальних проблем в громаді;
- приватні кошти громадян.

За умови, що цих ресурсів недостатньо для вирішення певних соціальних проблем в громаді, можна залучати зовнішні фінансові ресурси у формі грантів чи спонсорських надходжень від представників інших громад.

Такі гранти можуть бути найрізноманітнішими:

- цільові (спрямовані на сприяння будь-якій події чи заходу, наприклад, реконструкція школи у сільській громаді);
- тематичні (призначені для підтримки ініціатив у будь-якій сфері соціально-значимої діяльності, наприклад: розвиток дитячої творчості чи працевлаштування людей з обмеженими функціональними можливостями);
- іменні (ті, що виділяються підприємцем чи певною компанією).

При розгляді фінансових ресурсів громади важливо розглянути один із важливих інструментів забезпечення діяльності організацій, а саме, так званий **фандрейзинг**.

Фандрейзинг – комплекс заходів, включаючи набір спеціальних технологій, методик і засобів, спрямований на пошук фінансування, необхідного для забезпечення діяльності організації, включаючи реалізацію неприбуткових проектів.

Фандрейзинг являє собою спеціально організований процес збору пожертв для діяльності некомерційних, благодійних організацій або для забезпечення їх соціально значимих програм. Фандрейзинг – це переконання

людей у необхідності підтримки певної діяльності. Таким чином людина, що дає пожертву, робить це свідомо.

Цей процес вимагає багато додаткової роботи: підготовку листів, чисельні зустрічі з донорами, планування роботи волонтерів, які збирають кошти в населення, підготовка подяк всім, хто підтримав тощо.

Процес фандрейзингу здійснюється з такою послідовністю:

- Визначення потенційних джерел підтримки.
- Привертання уваги потенційних донорів до діяльності організації.
- Пропозиції щодо підтримки цієї діяльності.
- Подяка донорам за підтримку та висловлення побажання щодо

подальшої підтримки.

Джерелами підтримки можуть бути:

- ✓ мешканці міста;
- ✓ інші неурядові організації;
- ✓ органи місцевого самоврядування;
- ✓ державні установи;
- ✓ місцевий бізнес;
- ✓ національні бізнес-компанії, які мають свою мережу у регіоні;
- ✓ банки;
- ✓ засоби масової інформації (місцеві редакції);
- ✓ міжнародні програми;
- ✓ приватні фонди;
- ✓ релігійні конфесії;
- ✓ самофінансування (створення неурядовими організаціями бізнес-підприємств).

Різні джерела фінансування вимагають різних підходів у роботі з ними, але починати роботу з кожним з них треба з одного – ознайомлення з намірами організації. Необхідно підготувати документ (проектну пропозицію, лист-звернення тощо), з якого видно:

- мету діяльності;
- заплановані до виконання дії;
- очікувані результати;
- суспільна користь від діяльності організації;
- потреба у ресурсах (людських, матеріальних, фінансових, часу тощо).

Пріоритетом фандрайзингу є побудова довгострокових відносин з достойними партнерами. Цій меті слугує систематичне спілкування, ознайомлення з планами і перспективами організації [15, с. 175].

Людські ресурси відіграють провідну роль у соціальній роботі на рівні громади. Людській ресурс – це головне багатство будь-якої організації, він визначає її потенціал як з точки зору окреслення стратегічних перспектив, так і з точки зору виконання поставлених завдань. Саме звичайні люди є тією рушійною силою, що дозволяє досягати змін – люди втілюють свої мрії та бажання в життя, перетворюючи можливості на реальність. Але, вочевидь,

недостатньо просто гарним людям зібратися разом, чимало залежить від того, яким чином вони зорганізуються, наскільки будуть скоординованими їхні дії, наскільки вони поділятимуть основні цінності, принципи діяльності, наскільки будуть націленими на виконання завдань та готові брати відповідальність на себе, наскільки стануть командою, партнерами тощо.

Серед різновидів таких ресурсів можна виокремити спеціалістів соціальної сфери (соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів, педагогів тощо), які виступають у ролі соціальних організаторів, членів ініціативних груп, а також усіх людей, так чи інакше пов'язаних зі здійсненням соціальної роботи в громаді – членів органів урядування добровільних організацій, керівництво, персонал проектів, залучених консультантів, волонтерів.

Їх об'єднує спільна мета, вони мають певні вміння та навички, мотивацію та бажання зробити якомога більший внесок у діяльність проектів. Вони налаштовані на те, щоб будувати свої стосунки найбільш ефективним для досягнення гарних результатів чином. Те, як ці люди приймають рішення, обмінюються інформацією, вирішують конфлікти, в яких стосунках одне з одним знаходяться, так само важливо, як і те, яким чином спланована робота, скоординовані дії, розподілені обов'язки та ресурси.

Одним з основних критеріїв успішної роботи є ефективно діючий людський ресурс – згуртована команда професіоналів. Цей ресурс обумовлений відповідними значущими факторами: відпрацьованою системою управління, мотиваційними потребами, стилем управління, механізмом прийняття рішень та ін.

Успіх виконання проектів безпосередньо залежить від того, як організована робота людей, що працюють над його виконанням. Сьогодні більш поширеною формою організації людей є *командна робота*. Команда – це група людей, які в певній мірі залежать один від одного у виконанні завдань, які гармонійно доповнюють один одного завдяки особистим вмінням; ці люди мають спільну мету, завдання та підходи, за які вони несуть взаємну відповідальність. Однією з характерних властивостей команди є те, що командна робота цінніша, ніж індивідуальна робота усіх членів команди. Особисті вміння дуже важливі в командній роботі, але сила команди полягає та залежить від того, наскільки вміння членів команди доповнюють один одного.

Часто, аби досягнути успіху проекту, його керівник бере на себе лідерські функції з побудови команди, що виконуватиме проект. Команду не створити шляхом простого об'єднання людей. Лідер має вміло керувати процесом, спрямовувати думки членів команди, а також приділяти багато уваги методам роботи команди. Ефективні команди створюють результати, які мають значення та життєздатність. Вдала команда має:

✓ **Чіткі завдання.** Ефективна команда має чітко визначену мету та обізнана про завдання. Мета команди є особливою для цієї групи. Коли

потрібно перевірити, або змінити пріоритети, то усі члени команди розуміють підстави для змін.

✓ **Налагоджений та ефективний процес прийняття рішень.** Процес прийняття рішень в ефективній команді є відкритим і чітким. Він відповідає завданню та процесу. Успішні команди швидко збирають та обмінюються інформацією; члени команди прислухаються один до одного та приймають рішення, з якими погоджуються усі учасники процесу. Потім рішення доводиться до інших.

✓ **Чіткі ролі, відповідальність та лідерство.** Ефективна команда підтримує та доповнює зусилля, націлені на досягнення мети команди. Усі члени добре розуміють ролі та відповідальність один одного. Ролі та відповідальність залежать від вмінь та досвіду членів команди, а також від потреб у вирішенні завдань. Лідерство в середині команди змінюється в залежності від завдань, і лідери скоріше виконують координуючі функції в середині команди.

✓ **Вигідні стосунки з іншими групами.** Ефективні команди налагоджують добрі стосунки з іншими групами. Ефективні команди використовують чіткі механізми спілкування.

✓ **Довіру, співпрацю, підтримку та конструктивні суперечки.** Члени ефективної команди відкрито відстоюють свої погляди, ідеї та, можливо, суперечливі думки, без огляду на ризик покарання. Вони сміливо діляться своїми проблемами та звертаються один до одного за допомогою. Індивідуальні слабкості можливо нейтралізувати сильними рисами інших людей. Помилки швидко та ефективно оцінюються, тим самим знижуючи ризик повторення у майбутньому. Члени команди демонструють іншим свою готовність до досягнення найкращих результатів. Конструктивні суперечки, пов'язані з ідеями та способами роботи, забезпечують відсутність стагнації та усувають ризик появи «групового мислення». Коли незгода вирішується відкрито та позитивно, вона розцінюється як звичайний етап для досягнення найбільш позитивних результатів.

✓ **Індивідуальну та взаємну відповідальність.** Взаємна відповідальність виникає зі спільної мети та завдань команди. Її неможливо нав'язати «згори». Багатьом людям притаманна обережність, коли вони стикаються з роботою в команді, особливо якщо йдеться про спільну відповідальність за виконану роботу, або коли їх індивідуальний внесок оцінюється з точки зору командної роботи. Якщо усі члени команди згодні з метою та роботою для досягнення цієї мети, тоді вони починають брати взаємну відповідальність.

Аби побудувати ефективну команду, керівник (лідер) має звернути увагу на три важливі моменти:

Завдання. Лідер / керівник має: чітко розуміти завдання; знати, наскільки це відповідає завданням проекту; забезпечити команду ресурсом часу і повноваженнями; забезпечити, щоб структура підпорядкування не

заважала виконанню завдання; відслідковувати і контролювати прогрес; оцінювати результати.

Команда. Лідер/керівник має: установити стандарти та дотримуватися їх; за можливості, залучати команду до визначення завдань; підтримувати нові ідеї; надавати команді необхідну інформацію; координувати діяльність команди; створити процедури подання скарг і висловлення незадоволення, але звести неконструктивні дії до мінімуму.

Особистість в команді. Лідер / керівник має забезпечити, щоб кожний член команди: відчував особисту відповідальність у справі; отримував завдання і ніс відповідальність в межах власної компетенції; отримував адекватне визнання досягнень; розвивався.

Чітке інформування про те, що і чому відбувається у проекті, визначення цілей, можливість проявити вміння і досвід при виконанні складних завдань, велика відповідальність, можливість діяти і рости, оцінка ефективності виконання, забезпечення можливостей розвитку працівників – усе це є ключовими аспектами процесу, що створюють сприятливу атмосферу для мотивації працівників. Однак, навіть при створенні мотивуючого середовища окремим працівникам доведеться мотивувати самих себе. Відтак, завдання лідера полягає в тому, аби створити таке середовище та використовувати відповідні стилі для якомога ефективнішої роботи з конкретними працівниками [15, с. 92–110].

Щоб вирішити різноманітні соціальні проблеми у межах територіальної громади необхідним є залучення значної кількості добровольців – волонтерів.

У сучасній західній соціології «волонтерство» (volenteerism) застосовується на позначення добровільної праці як діяльності, що здійснюється людьми добровільно на безоплатній основі і спрямованої на досягнення соціально значимих цілей, вирішення проблем суспільства [11].

Чому люди готові витратити свій вільний час і сили на добровільних засадах? Можна виділити кілька причин:

✓ Можливість набуття нових знань, вмінь та досвіду. Особливо часто це стає стимулом для молодих людей, які сприймають волонтерську діяльність як безпосередній шлях до постійної роботи.

✓ Волонтерська робота дозволяє розширити коло спілкування, зустріти людей зі схожими інтересами, адаптуватися на новому місці проживання тощо.

✓ Прагнення внести щось нове у своє життя. Наприклад, набутти у спільній роботі впевненості у собі, досягти визнання своїх умінь, завоювати повагу інших людей і відчувати себе у центрі суспільного життя.

Деякі причини, чому варто залучати волонтерів до діяльності за проектом:

- заощадження фінансових ресурсів;
- збільшення обсягу послуг, що надаються;

- покращення іміджу проекту;
- покращення фінансової підтримки.

Організація роботи з волонтерами здійснюється за такими *етапами*:

1. Визначення мети та завдань. Чітко сформульована мета показує, для чого залучаються добровольці до проекту, дозволяє персоналу та волонтерам бачити своє місце та роль у проекті.

2. Розробка політики стосовно волонтерів. Необхідно розробити перелік правил та процедур, які керуватимуть залученням волонтерів та їх подальшою діяльністю.

3. Проведення тренінгу для персоналу з роботи з волонтерами. Тренінг може передбачати отримання навичок волонтерського менеджменту, роз'яснення обов'язків, розгляд конкретних ситуацій, специфіки діяльності.

4. Складання опису робіт для волонтера. Перш ніж запросити волонтерів до роботи, потрібно детально окреслити, що вони будуть робити, які навички їм потрібні, де вони будуть працювати і з ким. Для кожного виду роботи, яку виконуватимуть волонтери, потрібно зробити опис.

5. Безпосереднє залучення волонтерів. У залежності від того, для яких завдань потрібні волонтери, слід використовувати різні шляхи їх залучення. Якщо потрібно виконати короткотермінову роботу (разові акції та допомога, яка не вимагає особливих навичок) можна залучати багато волонтерів. Якщо потрібно виконати конкретно визначену роботу, варто застосовувати цілеспрямований набір.

Волонтерів можна шукати різними шляхами, включно з пошуком через мережу знайомих або через спеціалізовані інституції (школи, корпорації, церковні громади тощо).

6. Підготовка волонтерів до роботи у проекті. Під час підготовки волонтери зможуть дізнатися все про проект – мету, завдання, цільові групи, виконавців тощо; познайомитися з персоналом та безпосередньо з координатором, під наставництвом котрого вони будуть працювати.

7. Здійснення регулярного моніторингу та контролю діяльності волонтерів. Моніторинг роботи волонтерів дозволяє надавати їм постійну підтримку, включно із заохоченням, та рекомендації.

8. Регулярне заохочення волонтерів. Визнання роботи волонтерів за встановленою системою винагородження є невід'ємною складовою роботи з ними. Таке винагородження може мати дві форми: формальне винагородження (нагороди, грамоти, сертифікати, плакати, значки, подяки у щорічних звітах тощо), неформальне (щоденна подяка, рекомендації на більш відповідальну роботу, запрошення до культурних акцій тощо) [15, с. 117–122].

Важливо пам'ятати, що залучення волонтерів є складовою роботи на рівні громади. Тобто залучення волонтерів є не лише способом вирішення певних завдань під час роботи проекту, а і способом залучення та активізації громадян і укріплення зв'язків з громадою, посилення впливу на громаду. Це також ефективний спосіб залучення нових членів та прихильників.

Кожна територіальна громада має низку соціальних інститутів, які надають соціальні послуги, забезпечують соціальні гарантії та соціальний захист населення. Серед найпоширеніших інституційних ресурсів у територіальній громаді можна виокремити: загальноосвітні заклади; позанавчальні заклади; заклади системи охорони здоров'я, культури, різноманітні соціальні служби (соціальні служби молоді, центри роботи з жінками, відділення соціальної допомоги, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів; реабілітаційні центри для дітей-інвалідів; служби зайнятості, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; служби у справах неповнолітніх; клуби за місцем проживання тощо).

Окрім перерахованих інституційних ресурсів, діяльність яких координується на державному та муніципальному рівнях, слід ще назвати такі види ресурсів, як церква та громадські організації.

Церква є одним з найстаріших в Україні інститутів підтримки соціально незахищених верств населення. З часів Київської Русі й дотепер церква організує віруючих на допомогу хворим, людям похилого віку, тим, хто перебуває в скруті; збирає пожертви від прихожан на придбання харчів, одягу, ліків для тих людей, які перебувають в складних життєвих ситуаціях; організує благодійні обіди та притулки для осіб, що не мають постійного місця проживання. Сьогодні церква є одним з тих соціальних інститутів, який активно залучає людей в громадську роботу саме в територіальній громаді [1, с. 63–64].

Соціальна робота в громаді тісно пов'язана з ініціацією створення громадських організацій та спрямована на налагодження активної співпраці між урядовим та неурядовим сектором. Згідно з чинним законодавством в Україні функціонує достатньо розгалужена система неурядових організацій, об'єднаних за різними цілями та функціями:

- громадські організації – це об'єднання громадян, створені для задоволення, представлення і захисту законних соціальних, економічних, культурних, національних, вікових, творчих і інших інтересів своїх членів;
- благодійні фонди – недержавні організації, головною метою діяльності яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб;
- спілки (асоціації) – добровільні об'єднання юридичних осіб, що створені для представлення інтересів засновників та утримуються за рахунок їх внесків [17, с. 122].

Діяльність цих організацій в межах територіальної громади:

- робить успішний внесок в соціально-економічний розвиток територіальної громади;
- забезпечує рівновагу і баланс у співфункціонуванні трьох секторів – органів місцевого самоврядування, бізнесу і неурядових організацій;

- сприяє налагодженню співробітництва між ними;
- забезпечує формування альтернативної (недержавної) системи надання соціальних послуг членам територіальної громади;
- сприяє підвищенню громадянської активності членів територіальної громади;
- стимулює появу нових лідерів місцевої громади.

Організація та здійснення соціальної роботи в межах зазначених соціальних інституцій неможлива без використання різноманітних технологій. Базуючись на визначенні технологій соціальної роботи Р. Вайноли, можна розглядати технологічні ресурси в громаді як сукупність форм, методів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування, громадськими організаціями та спеціалістами й волонтерами з метою задоволення потреб чи вирішення проблем членів місцевої громади.

У практичній соціальній роботі в громаді найчастіше застосовуються прикладні технології соціально-правового захисту, соціального обслуговування, соціальної профілактики, соціальної реабілітації, соціального опікунства, патронажу, супроводу, рекламно-інформаційні технології [20, с. 68].

Наявність матеріальних засобів, технологій діяльності та спеціалістів і волонтерів ще не є достатньою умовою для здійснення соціальної роботи в громаді. У часи бурхливого розвитку інформаційних технологій не можна не зважати на пріоритетні позиції інформаційного поля в забезпеченні високого рівня професійної діяльності. Як зазначено в багатьох працях вітчизняних і закордонних учених, важливими ознаками інформаційного ресурсу є те, що він може бути системоутворювальним і керівним чинником діяльності людини, суспільства й держави [1, с. 65].

Законом України «Про науково-технічну інформацію» встановлено, що основними видами інформації є статистична інформація, масова інформація, інформація про діяльність державних органів та органів місцевого і регіонального самоврядування; правова інформація, інформація про особу, інформація довідково-енциклопедичного характеру; соціологічна інформація [5, с. 23].

Чинне інформаційне законодавство не дає повного, юридично закріпленого трактування інформаційних ресурсів. Найбільш прийнятним варіантом термінологічного визначення інформаційних ресурсів для соціальної роботи в громаді є такий: «це окремі документи і масиви документів, результати інтелектуальної, творчої та інформаційної діяльності, бази та банки даних, всі види архівів, бібліотечні, музейні фонди та інші, що містять відомості та знання, зафіксовані на відповідних носіях інформації [7, с. 26].

Деталізуючи ці види інформаційних ресурсів на рівні практичної соціальної роботи в громаді, можна серед основних виокремити такі:

- різноманітні документи органів місцевого самоврядування (звіти, накази, постанови);
- спеціальну літературу;
- повідомлення засобів масової інформації про проблеми в громаді, діяльність органів місцевого самоврядування та неурядових організацій;
- інформаційну мережу Інтернет (інформаційно-пошукові сервери, сайти урядових, громадських організацій, організацій донорів);
- усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Під час пошуку та використання технології для забезпечення соціальної роботи в громаді слід пам'ятати, що ресурси в ній включені в окремі «ресурсні системи». Використання одного з них впливає на весь ланцюг взаємовідносин «ресурс громада благополуччя людини». Ресурси не ізольовані один від одного, а знаходяться в територіальній, суспільно-значимій єдності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О. В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Винников О. Ю. Неприбуткові організації: ресурси та оподаткування / О. Ю. Винников. – К. : Центр інновацій та розвитку, 2002. – 176 с.
3. Від соціального забезпечення до соціальної політики : зб. наук. праць / відп. та наук. ред. Я. А. Жаліло. – К. : Сатсанга, 2001. – С. 44.
4. Главацкая О. Л. Менеджмент социальной работы : курс лекций / О. Л. Главацкая. – Тернополь : ТДПУ, 2009. – 65 с.
5. Закон України «Про науково-технічну інформацію» від 25.06.93 // Закони України ; Ін-т законодавства. – К. : Книга, 1993. – С.17–20.
6. Звонар В. П. Міжсекторне партнерство як механізм реалізації регіональної соціальної політики: концепція для України : монографія / Віктор Павлович Звонар. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 300 с.
7. Інформаційні ресурси України: проблеми державного регулювання : монографія / за заг. ред. О. В. Сосніна. – К. : НІСД, 2002. – 141 с.
8. Клиники, дружественные к молодежи : пособие для организатора / [Кротин П. Н., Лузан Н. В., Куликов А. М. и др.]. – Новосибирск : Олден-полиграфия, 2002. – 264 с.
9. Ковалевська Т. Б. Бюджетна політика і регулювання розвитку соціальної сфери / Т. Б. Ковалевська // Механізми регулювання соціальної сфери : зб. наук. пр. / НАН України ; Ін-т економіки ; Прогр. розв. ООН в Україні / відп. ред. В. М. Новіков. – К. : [б. в.], 2002. – С. 8–14.
10. Лібанова Е. М. Перспективи трансформації соціальної сфери України / Е. М. Лібанова // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1–2. – С. 45–51.

11. Олчман М. Добровольцы – ценный источник [Электронный ресурс] / М. Олчман, П. Джордан. – Университет Джона Хопкинса, 1997. – Режим доступа : http://gov.cap.ru/SiteMap.aspx?gov_id=82&id=639809
12. Ондрушек О. Трехсекторное видение общества / О. Ондрушек, Г. Волекова, М. Зеленакова, М. Микова // Третий сектор : научно-популярный журнал. – 2005. – Вып. 1. – С. 19.
13. Пинкус А. Практика социальной работы: (формы и методы) / А. Пинкус, А. Минахан. – М. : Союз, 1993. – 223 с.
14. Піскун К. В. Міжсекторне партнерство у вирішенні соціальних проблем [Текст] / К. В. Піскун // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. VII Міжнародної науково-практичної конференції (24–25 травня 2012 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2012. – Т. 2. – С. 151–153.
15. Посібник з розвитку громад : практичний poradник для небайдужих / кол. авт. : Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін. – К., 2007. – 458 с.
16. Проведение оценки нужд : руководство. – Москва : РОО «СПИД инфосвязь» при поддержке Росскийской сети по борьбе с ВИЧ-инфекцией (СІДА) совместно с Институтом «Открытое общество» (Фонд Сороса), 2003. – 96 с.
17. Проект на підтримку розвитку неурядових організацій в Україні : інформаційно-довідникові матеріали. – К. : Творчий центр «Каунтерпарт», 2001. – 146 с.
18. Семигіна Т. В. Работа в громаді: практика й політика / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.
19. Социальная работа : учебное пособие / под ред В. И. Курбатова. – Ростов на Дону : «ФЕНИКС», 1999. – 576 с.
20. Соціальна робота: технологічний аспект : навчальний посібник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.
21. Четверикова Л. Суть соціальної політики та аналіз її моделей в соціальних державах / Лариса Четверикова // Соціогуманітарні проблеми людини : вісник Західного наукового центру Інституту соціогуманітарних проблем людини. – 2005. – № 1. – С. 67–74.
22. Шаульська Л. Проблеми та напрями формування концептуальних засад соціальної держави / Л. Шаульська // Україна: аспекти праці. – 2005. – № 1. – С. 41–45.
23. Шендеровський К. С. Управління соціальною роботою з дітьми та молоддю. Менеджмент соціальної служби : навч.-метод. зб. для спеціалістів з соціальної роботи центрів соц. служб для молоді м. Києва / К. С. Шендеровський. – К. : «Фірма ДОВІРА», 2002. – 158 с.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Практичне заняття 1.

Правові основи соціальної роботи в Україні

План

1. Закони України, що регулюють відносини у соціальній сфері.
2. Закон «Про місцеве самоврядування» від 21. 05. 1997 р. як правова основа соціальної роботи за місцем проживання.
3. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати Закон України «Про місцеве самоврядування» від 21. 05. 1997 р., законспектувавши ключові поняття, визначені у ньому.
2. Сформулювати питання, що стосуються соціальних проблем чи потреб за місцем проживання студента, які можна розглянути під час проведення громадських слухань у формі зустрічей громади (виборців) з депутатами місцевої ради та окремими посадовими особами органів місцевого самоврядування.

Тематика рефератів

1. Створення нормативно-правової бази соціальної політики.
2. Європейська Хартія про місцеве самоврядування.

Список рекомендованої літератури

1. Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/?p=5879>
2. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку : наук. доп. / [редкол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с. – С. 73.
3. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
4. Про соціальні послуги. Закон України від 19. 06. 2003 № 966-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

Практичне заняття 2.
Підвищення ролі органів місцевого самоврядування
в наданні соціальних послуг

План

1. Основні правові та організаційні засади надання соціальних послуг в Україні.
2. Суб'єкти, об'єкти надання соціальних послуг та зв'язки між ними.
4. Сектори, що складають систему надання соціальних послуг в Україні.
5. Основні форми та способи надання соціальних послуг.
6. Посилення ролі органів місцевого самоврядування в наданні соціальних послуг.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати зміст роботи окремої соціальної служби, яка функціонує у межах територіальної громади, в якій ви проживаєте.
2. Користуючись Законом «Про соціальні послуги» заповнити таблицю:

Види послуг	Приклади послуг	В яких соціальних інституціях територіальної громади вони надаються

Тематика рефератів

1. Сучасна система надання соціальних послуг в Україні.
2. Функції і повноваження територіальних громад.

Список рекомендованої літератури

1. Концепція реформування системи соціальних послуг : розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2007 р. № 178-р [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.mlsp.gov.ua>
2. Короткий огляд реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.csi.org.ua/?p=5879>
3. Місцеве самоврядування в Україні: стан та перспективи розвитку : наук. доп. / [редкол. : Ю. В. Ковбасюк, К. О. Ващенко, В. В. Толкованов та ін.] ; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Ю. В. Ковбасюка. – К. : НАДУ, 2014. – 128 с. – С. 73.
4. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>
5. Про соціальні послуги. Закон України від 19. 06. 2003 № 966-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>

Практичне заняття 3. **Сутність поняття «грумада»: сучасні підходи**

План

1. Сутність поняття «територіальна громада».
2. Сучасні підходи до сутності розуміння поняття «грумада».
3. Основні ознаки та характеристики громад.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти порівняльну таблицю визначень до поняття «грумада».
2. Записати основні ознаки громади та добрати приклади, які б їх ілюстрували.

Тематика рефератів

1. Територіальна громада як суб'єкт місцевого самоврядування.
2. Статут територіальної громади в законодавчому полі держави.

Список рекомендованої літератури

1. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми / М. Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку» (6 – 8 вересня 2001 р., Бердянськ). – К. : Логос, 2002. – С. 386 – 371.
2. Батанов О. Конституційно-правовий статус територіальних громад в Україні : [монографія] / О. Батанов, за заг. ред. В. Ф. Погорілка. – К. : ВД «Ін Юре», 2003. – 512 с.
3. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О.В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
4. Мороз О. Ю. Територіальна громада: сутність становлення та сучасні українські реалії / О. Ю. Мороз // Демократ. врядування : електрон. наук. фах. видання. – 2008. – Вип. 2. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua.
5. Семигіна Т. В. «Громада» чи «спільнота» (інтерпретації феномену громади сучасними науковцями) / Т. В. Семигіна, Д. О. Лиховид // Нова парадигма : [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 123. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 6 с. – С. 186 – 195.

Практичне заняття 4.
Ретроспективний огляд соціальної роботи в громаді

План

1. Роль громади у житті слов'ян за часів Київської Русі.
2. Соціальні аспекти діяльності українських братств як православних громад.
3. Сільська громада як інститут соціальної підтримки незахищених верств населення.
4. Роль «Громад» II пол. XIX ст. в організації соціальної роботи з населенням.
5. Організація соціальної роботи в сусідських спільнотах у 70-80-х роках XX ст.

Завдання для самостійної роботи

1. Схематично зобразити напрями соціальної діяльності українських братств.
2. Дослідити та проаналізувати соціальну діяльність товариства «Просвіта».

Тематика рефератів

1. Діяльність братств в Україні.
2. Громадівський рух 60-70-х років XIX ст. у контексті українського національного відродження.
3. Культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта».

Список рекомендованої літератури

1. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. Т. 1. / О. Воропай ; відп. за вип. С. И. Білокінь. – Київ : Оберіг, 1991. – 450 с.
2. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні / І. А. Горілий. – Тернопіль : ТАНГ, 2001. – 68 с.
3. Побірченко Н. С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття : у двох книгах. – Книга II : Громади Наддніпрянської України / Наталія Семенівна Побірченко. – К. : Науковий світ, 2000. – 185 с.
4. Субтельний Орест Україна. Історія / Орест Субтельний – К. : Либідь, 1992. – 510 с.

Практичне заняття 5. ***Соціальна робота в громаді***

План

1. Теоретичні основи соціальної роботи в громаді.
2. Поняття «соціальна робота в громаді» в зарубіжних дослідженнях.
3. Напрями соціальної роботи в громаді за М. Пейном. Підходи у визначенні проблем громади (за М. і Д. Бопп).

Завдання для самостійної роботи

1. Визначити проблеми, які, на вашу думку, потребують вирішення у межах територіальної громади, в якій ви проживаєте.
2. Які організації та соціальні інститути міста можуть бути задіяні у вирішенні зазначених вами проблем?

Тематика рефератів

1. Соціальні служби та форми роботи з населенням в громадах зарубіжних країн.
2. Сучасні класифікації моделей соціальної роботи в громаді.

Список рекомендованої літератури

1. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О.В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Пейн М. Община как основа социальной политики и социальной идеи / М. Пейн // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. – М. : Аспект Пресе, 1997. – С. 44–62.
3. Ромм М. В. Теория социальной работы : учебное пособие / М. В. Ромм, Т. А. Ромм. – Новосибирск, 1999. – 64 с.
4. Семигіна Т. В. Робота в громаді: практика й політика / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.

Практичне заняття 6.

Громадянське суспільство як фактор забезпечення життєдіяльності соціальної сфери

План

1. Сутність поняття «громадянське суспільство».
2. Розвиток громади як динамічний процес. Ключові аспекти розвитку громад.
3. Принципи роботи в громаді.

Завдання для самостійної роботи

1. Користуючись науково-довідковими джерелами (словниками, довідниками, підручниками, науковими статтями) виписати не менше трьох визначень поняття «громадянське суспільство». Письмово порівняти та проаналізувати їх.

2. Поясніть власне бачення процесу розвитку громад та запропонуйте шляхи його активізації.

Тематика рефератів

1. Громадське суспільство та його інститути.
2. Етика соціальної роботи в громаді.

Список рекомендованої літератури

1. Безпалько О.В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О.В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / за заг. ред. Ф. М. Рудич. – К. : Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
3. Семигіна Т. В. Робота в громаді: практика й політика / Т. В. Семигіна. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2004. – 180 с.
4. Сурмін Ю. Місцеве самоврядування та громадянське суспільство: моніторинг суспільної думки / Ю. Сурмін // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Дніпропетр., 2000. – Вип. 2 (2). – С. 11–23.

Практичне заняття 7.

Провідна роль громадських ініціатив в ефективній реалізації соціальної роботи за місцем проживання

План

1. Сутність поняття «громадська ініціатива». Класифікація місцевих ініціатив.
2. Умови реалізації громадської ініціативи.
3. Етапи реалізації соціальної роботи за місцем проживання силами ініціативних груп.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти карту громади, в якій ви проживаєте.
2. Розробити текст опитувальника для визначення проблем молодих людей у межах конкретної територіальної громади.

Тематика рефератів

1. Роль громадських ініціатив у вирішенні місцевих проблем в Україні.
2. Класифікація соціальних проектів.

Список рекомендованої літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О. В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Клиники, дружественные к молодежи : пособие для организатора / [Кротин П. Н., Лузан Н. В., Куликов А. М. и др.]. – Новосибирск : Олден-полиграфия, 2002. – 264 с.
3. Посібник з розвитку громад : практичний poradnik для небайдужих / кол. авт. : Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін. – К., 2007. – 458 с.

Практичне заняття 8.

Розробка та впровадження соціальних проектів на локальному рівні

План

1. Технологія підготовки і реалізації проекту.
2. Моніторинг та оцінка проекту.
3. Приклади соціальних проектів у територіальній громаді.

Завдання для самостійної роботи

1. Розробити поетапний план реалізації соціального проекту у межах територіальної громади, в якій ви проживаєте.

Тематика рефератів

1. Найкращі соціальні проекти України–2015.
2. Соціальний проект для молоді.

Список рекомендованої літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О. В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Главацкая О. Л. Менеджмент социальной работы : курс лекций / О. Л. Главацкая. – Тернополь : ТДПУ, 2009. – 65 с.
3. Клиники, дружественные к молодежи : пособие для организатора / [Кротин П. Н., Лузан Н. В., Куликов А. М. и др.]. – Новосибирск : Олден-полиграфия, 2002. – 264 с.
4. Посібник з розвитку громад : практичний poradник для небайдужих / кол. авт. : Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін. – К., 2007. – 458 с.
5. Соціальна робота: технологічний аспект : навчальний посібник / за ред. А. Й. Капської. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

Практичне заняття 9.

Ресурсне забезпечення та роль партнерства в організації соціальної роботи на рівні громади

План

1. Характеристика різновидів ресурсів соціальної роботи в громаді.
2. Механізми функціонування взаємодії між державними, громадськими організаціями та бізнесовими структурами у громаді.
3. Варіанти міжсекторної взаємодії. Етапи налагодження дієвого партнерства.

Завдання для самостійної роботи

1. Скласти таблицю ресурсного забезпечення соціальної роботи в громаді

Види ресурсів	Приклади ресурсів	Де їх можна знаходити

2. Розробити зміст рекламної компанії соціального проекту, який реалізується у межах певної громади.

Список рекомендованої літератури

1. Безпалько О. В. Соціальна робота в громаді : навчальний посібник / О. В. Безпалько. – Київ : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.
2. Олчман М. Добровольцы – ценный источник [Електронний ресурс] / М. Олчман, П. Джордан. – Университет Джона Хопкинса, 1997. – Режим доступу : http://gov.cap.ru/SiteMap.aspx?gov_id=82&id=639809
3. Ондрушек О. Трехсекторное видение общества / О. Ондрушек, Г. Волекова, М. Зеленакова, М. Микова // Третий сектор : научно-популярный журнал. – 2005. – Вып. 1. – С. 19.
4. Пинкус А. Практика социальной работы: (формы и методы) / А. Пинкус, А. Минахан. – М. : Союз, 1993. – 223 с.
5. Піскун К. В. Міжсекторне партнерство у вирішенні соціальних проблем [Текст] / К. В. Піскун // Міжнародна банківська конкуренція: теорія і практика : зб. тез доп. VII Міжнародної науково-практичної конференції (24-25 травня 2012 р.) / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2012. – Т. 2. – С. 151–153.
6. Посібник з розвитку громад : практичний poradник для небайдужих / кол. авт. : Л. О. Єльчева, І. М. Ібрагімова та ін. – К., 2007. – 458 с.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Перелік нормативних актів, що регламентують соціальну роботу та захист населення України

1. Конституція України.
2. Проект Закону України «Про соціальні послуги».
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.92 р. № 2801-12.
4. Кодекс України «Про шлюб та сім'ю» (зі змінами і доповненнями за станом на 01.01.99 р.).
5. Закон України від 05.11.91 р. № 1788-12 «Про пенсійне забезпечення».
6. Закон України від 01.07.92 р. № 2532-12 «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи».
7. Закон України від 22.10.93 р. № 3551-12 «Про статус ветеранів війни, гарантії їхнього соціального захисту».
8. Закон України від 21.03.91 р. № 875-12 «Про основи соціального захисту інвалідів в Україні».
9. Закон України від 16.12.93 р. № 3721-12 «Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці й інших громадян літнього віку в Україні».
10. Закон України від 17.04.91 р. № 962-12 «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».
11. Закон України від 20.12.91 р. № 2011-12 «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їхніх родин».
12. Закон України від 01.12.98 р. № 281-14 «Про молодіжні та дитячі громадські організації».
13. Закон України від 16.09.97 р. «Про добродійність і благодійні організації».
14. Закон України від 23.09.99 р. № 1105-14 «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві і професійного захворювання, що призвели до втрати працездатності».
15. Закон України від 05.10.00 р. № 2017-14 «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії».
16. Закон України від 02.03.00 р. № 1533-14 «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття».
17. Закон України від 01.06.00р. № 1768-14 «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям».
18. Закон України від 16.11.00 р. № 2109-14 «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам».

19. Закон України від 22.03.01 р. № 2334-14 «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».
20. Закон України від 01.03.91 р. № 803-12 «Про зайнятість населення».
21. Закон України від 05.02.93 р. № 2998-12 «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні».
22. Закон України від 21.06.01р. № 2558-14 «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю».
23. Закон України від 18.01.01р. № 2240-14 «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування в зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і втратами, обумовленими народженням і похованням».
24. Закон України від 22.03.2001 р. № 2334-14 «Про внесення змін до Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми».
25. Закон України від 26.04.01 р. № 2402-3 «Про охорону дитинства».
26. Закон України від 23 вересня 2010 року № 2556-VI «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за належне виконання обов'язків стосовно охорони життя та здоров'я дітей, а також за зловживання опікунськими правами».
27. Закон України від 01.07. 2010р. № 2394-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа».
28. Закон України від 13.01.2005р. № 2342-IV «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».
29. Закон України від 6 жовтня 2005 року № 2961-IV «Про реабілітацію інвалідів в Україні».
30. Закон України від 14 вересня 2006 року № 137-V «Про ратифікацію Європейської соціальної Хартії (переглянутої)».
31. Закон України від 5 березня 2009 року № 1065-VI «Про загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини до 2016 р.».
32. Закон України від 19 лютого 2009 року № 1026-VI «Про затвердження Загальнодержавної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, лікування, догляду та підтримки ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2009–2013 роки».
33. Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI «Про захист персональних даних».
34. Закон України від 17 березня 2011 року № 3160-VI «Про соціальну адаптацію осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».
35. Закон України від 19 квітня 2011 року № 3236-VI «Про волонтерську діяльність».
36. Закон України від 20 вересня 2011 року № 3739-VI «Про протидію торгівлі людьми».

Нормативно-правові акти

1. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю». «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» : Офіц. вид. – К. : Парлам. вид-во, 2009. – 24 с.

2. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_01

3. Закону України «Про мінімальний споживчий бюджет» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1284-12>

4. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12>

5. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

6. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>

7. Законі України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3721-12>

8. Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/16/98>

9. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1533-14>

10. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2240-14>

11. Закон України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/3668-17>

12. Закон України «Про прожитковий мінімум» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/719-18>

13. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [Електронний ресурс] // Офіційний вісник України. – 2000. – №44. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>

14. Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>

15. Конвенція про політику в сфері зайнятості [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_062
16. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021
17. Конвенція про рівну винагороду чоловіків та жінок за працю рівної цінності [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_002
18. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996 – № 30. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>
19. Міжнародний пакт про громадянський і політичні права [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
20. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_042
21. Постанова Верховної Ради України «Про Концепції соціального забезпечення населення України» [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3758-12>
22. Указ Президента України «Про Основні напрямки соціальної політики України на 1997-2000 роки» від 18 жовтня 1997 р. // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 202–203. – 30 жовтня.
23. Європейська соціальна хартія [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_062
24. Європейський кодекс соціального забезпечення [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_329

Схема розробки проекту

ПРОБЛЕМА

1. Проведено оцінку потреб.
2. Розроблений проект відповідає потребам.
3. Визначені цільові групи.
4. Визначено стратегію інтервенцій – проект спрямований на вирішення проблеми.

ЗВ'ЯЗКИ

1. Узгоджується з відповідними стратегіями – національними, регіональними, місцевими.
2. Взаємодіє з іншими проектами.

КОНСУЛЬТАЦІЇ

1. Хто є зацікавленими сторонами?
2. Хто потребує консультацій?
3. Результати консультацій відображено належним чином.

ПРОЕКТ

1. Визначено цілі проекту.
2. Визначено задачі проекту.
3. Встановлено масштаб дії проекту.
4. Окреслено заходи проекту.

ВИТРАТИ

1. Кошти.
2. Земля та будівлі.
3. Персонал та волонтери.
4. Фінанси та схема фінансування.
5. Со-фінансування.

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ

1. Чітко визначено результати. Механізми та процеси.
2. Окреслено ролі партнерів.
3. Визначено часові межі та стадії проекту.

ОЦІНКА РИЗИКІВ

1. Ризики визначені і оцінені.
2. Аналіз чутливості.
3. Карта ризиків.

РЕЗУЛЬТАТИ ТА НАСЛІДКИ

1. Визначено результати.
2. Визначено спосіб вимірювання результатів (структура моніторингу).
4. Результати оцінено як реалістичні.
5. Визначено наслідки (кінцеві результати).
6. Визначено метод перевірки визначених наслідків (кінцевих результатів).

«ВАРТІСТЬ ГРОШЕЙ»

1. Чи демонструє проект ефективність вкладання коштів.
2. Яка додана вартість проекту.
3. Які фінансові важелі проекту.
4. Чи демонструє проект інноваційність?

ПОДАЛЬША СТРАТЕГІЯ

1. Розповсюдження здобутого в проекті досвіду.
2. Життєздатність.
3. Акумуляування ресурсів для соціальних інвестицій.
4. Стратегія завершення проекту.
5. Довгострокова перспектива проекту.

Приклад систематизації письмової інформації за проектом:

Вид інформації (назва папки, журналу)	Типи документів, що зберігаються
Адміністрування проектів	Статутні та процедурні документи. Протоколи зустрічей, нарад. Плани. Звіти.
Фінансовий менеджмент	Поточна фінансова документація. Місячні передбачення та звіти. Квартальні звіти.
Консультаційний напрямок	Реєстрація отримувачів послуг. Відгуки клієнтів.
Тренінговий напрямок	Плани тренінгів. Звіти за проведення тренінгів. Списки учасників. Відгуки учасників.
Інші заходи за проектом (публічні обговорення, масові заходи, тощо)	Звіт за результатами аналізу заходу, опис заходу, кількість та характеристика учасників.
Робота зі ЗМІ: Папка із публікаціями у хронологічному порядку. Аудіотека. Відеотека.	Публікації. Радіоповідомлення. Телевізійні повідомлення.
Додаткова інформація	Відповідні нормативні акти. Довідкова, навчальна література. Фотокартки, малюнки тощо. Успішні історії.

Деякі рекомендації щодо успішних практик на шляху до налагодження міжсекторної співпраці

❖ Запросіть кількох місцевих підприємців стати членами правління вашої громадської організації. Це відкриє для них цілий світ нових ініціатив, спрямованих на те, щоб громада, в якій всі ви (і підприємці також) живете, стала кращою і багатшою. Можливо, тоді підприємці краще зрозуміють, як їх фінансова допомога може змінити життя людей. Відтак, вони будуть готові до діалогу про соціально відповідальний бізнес, фонд розвитку громади. Запропонуйте їм співпрацю у вирішенні проблеми, до якої вони не байдужі, покажіть, як цю проблему можете вирішити ви.

❖ Організуйте спільні інформаційно-просвітницькі заходи й запросіть на них представників усіх секторів. Дайте представникам влади розказати співгромадянам про те, як приймаються рішення, як складається бюджет, як готуються плани місцевого розвитку. Дайте підприємцям показати всім труднощі і перспективи розвитку бізнесу. Цікавою може бути екскурсія чи майстер-клас для школярів чи студентів.

❖ Зберіть громаду на «реальне планування». Дайте розкритися людській уяві й ініціативі. Нехай влада і підприємці одержать нові ідеї і відчують користь від спілкування з людьми!

❖ День міста, день громади, інше свято, ярмарок, фестиваль – чудова нагода для початку міжсекторного партнерства.

❖ Якщо в громаді виникає проблема, у розв'язанні якої Ви можете допомогти, – покажіть, що Ви можете, що неурядова організація може працювати разом з іншими секторами.

❖ Підключіться до вирішення проблем, які потребують громадської активності й ініціативи і які не вирішувались роками саме через брак цієї активності.

Переваги волонтерської діяльності та можливості для залучення волонтерів:

Мотиви волонтерської роботи:

- Можливість особистого росту і самореалізації.
- Можливість застосовувати свої знання, навички та досвід.
- Можливість спілкуватися з однодумцями.
- Можливість підвищити кваліфікацію, навчитись новому, здобути новий досвід і розширити коло своїх інтересів.
- Отримання корисних соціальних і практичних навичок.
- Професійне навчання.
- Можливість отримати характеристику, щоб одержати роботу.
- Цікава атмосфера.
- Відчуття потреби людям.
- Можливість активної участі у вирішенні соціальних проблем громади.

Методи поширення волонтерського руху в місті серед молоді:

- Повідомлення в школах про волонтерський рух.
- Збір активістів всіх шкіл району та повідомлення їм про волонтерський рух.
- Заохочення своїх друзів, знайомих.
- Стаття в газету з фотографіями про працю волонтерів.
- Організація і створення Центру волонтаріату.
- Проведення конференцій.
- Проведення семінарів, диспутів, обговорення волонтерського руху.
- Сприяння працевлаштуванню, професійному навчанню.
- Проведення й організація різноманітних акцій для волонтерів.
- Заохочення для волонтерів.
- Співпраця з іншими громадськими організаціями.

Методи поширення волонтерського руху серед людей похилого віку:

- Особисті контакти (родина, друзі, знайомі).
- Проведення інформаційних заходів про волонтерський рух.
- Випуск буклетів, листівок, плакатів, оголошень в громадських місцях про волонтерство.
- Реклама на радіо, в газетах (інтерв'ю з волонтерами, їхні враження).

Способи проведення дискусії в громаді

У вашій роботі часто виникатимуть випадки, коли перед вами стоятиме складна проблема, щодо якої не існує спільного бачення, коли необхідно розглянути варіанти певних рішень, оцінити дії, визначити пріоритети та розподілити ресурси. При ухваленні будь-яких рішень або розробці певних ініціатив потрібно провести дослідження цієї проблеми, виявити причини її існування, встановити можливі шляхи вирішення, оцінити ставлення до цієї проблеми мешканців громади, обговорити з ними свої пропозиції. І в цьому випадку може бути корисним провести SWOT-аналіз, мозковий штурм, дискусії у різних форматах, зокрема, використовуючи «дерево проблем» і «дерево рішень», «світове кафе», «відкритий простір» тощо.

Мозковий штурм – це спосіб колективного пошуку шляхів розв’язання певної проблеми. Це динамічний метод, орієнтований на залучення якомога ширшого кола ідей. Спочатку група збирає версії, які без обговорення записуються в єдиний перелік. Після того, як потік версій вичерпується, вони оцінюються групою, з них відбираються найбільш реалістичні. Після цього можливе проведення другого раунду штурму – пошук слабких місць в обраній стратегії та способів їх усунення. Головне під час мозкового штурму – розгляд всіх без винятку пропозицій, якими б безглуздими чи неймовірними вони не здавалися на перший погляд. Важливо не критикувати ідеї, що пропонуються, а намагатися сформулювати якомога більше ідей, визначити очевидні і приховані можливості, які містить запропоноване рішення. Такий підхід відкриває шлях до вільного, не обмеженого формальностями і упередженнями потоку ідей та пропозицій. І лише коли всі можливі пропозиції визначені, відбувається другий етап – аналіз запропонованих ідей і виділення пріоритетних. Метод мозкового штурму не потребує значних ресурсів і може здійснюватися як однією особою, так і групою осіб. Цікаво, що мозковий штурм, що здійснюється однією особою, іноді здатний створити набагато ширший перелік пропозицій, ніж під час колективного «штурму». Результатом колективного мозкового штурму є менш численні, але більш глибокі і продумані ідеї. Кількість таких ідей буде менша, ніж під час індивідуального «штурму», оскільки при груповому зусиллі більше часу витрачається на детальнішу розробку ідеї. Крім того, під час колективного «штурму» тихі й скромні люди часто «пригнічуються» їхніми більш активними й амбітними колегами. Тому важливо вдаватися до поєднання обох методів шляхом надання часу для індивідуальної роботи, щоб потім поглибити висловлені ідеї колективним мозковим штурмом. Головна перевага мозкового штурму полягає в тому, що він допомагає висунути й узагальнити нові неочікувані і навіть парадоксальні ідеї.

Виглядати все мусить приблизно таким чином. Засідання проводить ведучий. Йому допомагають помічники, які тримають в руках фломастери й готові записувати будь-яку ідею, що прозвучить, на великих аркушах паперу,

розміщених на дошках з обох боків. Ведучий звертається до учасників мозкового штурму з проханням висловити свої пропозиції. Після того, як усі можливі ідеї було висунуто (на ваших аркушах може бути кілька десятків записів), ведучий звертається до авторів деяких з них з проханням прокоментувати свої пропозиції. Наступний етап – визначення пріоритетів. Ведучий повинен пояснити аудиторії, що ресурси громади є обмеженими, й звернутися до учасників з проханням виписати на окремому аркуші (чисті аркуші роздають помічники) ті десять ідей з висловлених, які є найбільш важливими для громади зараз (з точки зору кожного учасника). Цей етап дозволяє побачити, що є найважливішим для громади. З іншого боку, учасники обговорення відчують, що їхню точку зору було почуто. І навіть якщо саме ваша ідея не увійшла до переліку десяти пріоритетних, ви відчуваєте, що прийняте рішення є продуктом колективного мислення, а не примхою однієї чи кількох людей.

SWOT-аналіз. При колективному обговоренні проблеми також буває доречно використовувати SWOT-аналіз, що передбачає визначення:

- сильних сторін (Strengths);
- слабких сторін (Weaknesses);
- можливостей (Opportunities);
- ризиків, загроз (Threats).

«Дерево проблем» і «дерево рішень». Застосування методу «Дерево проблем» і «дерево рішень» дозволяє об'єднати зусилля у пошуку спільних рішень, «розкласти» серйозну проблему на низку менших проблем чи питань, визначити, хто саме і як може вирішувати ці питання, визначити завдання, спрямовані на усунення причин і пом'якшення негативних наслідків тієї чи іншої проблеми. У ході обговорення учасники дискусії створюють своєрідне «дерево проблеми», розглядаючи проблему, її первинні та вторинні причини, первинні та вторинні наслідки. «Стовбур дерева» символізує ключову проблему, «корені дерева» – причини цієї проблеми, а «гілки» – це її наслідки.

На основі «Дерева проблеми» можна побудувати «Дерево рішень», у якому «стовбуром» буде ваша мета, «коренями» – ваші цілі і задачі, а «гілками» – очікувані результати і позитивні зміни, які мають відбутися завдяки досягненню вашої мети. Таким чином раціоналізується процес прийняття рішень у ситуації, коли неможливо дати просту й однозначну відповідь на поставлену задачу, цей метод дозволяє краще зрозуміти процес прийняття складних рішень. Потрібно детально проаналізувати усі можливі варіанти рішень і виписати переваги і недоліки кожного з них, а також ті проблеми, що вони можуть за собою спричинити. Результати обговорення можна представити у вигляді таблиці, де переваги та недоліки будуть розміщені у двох стовпчиках.

Проблема:

Варіант 1	
переваги	недоліки
Варіант 2	
переваги	недоліки
Варіант 3	
переваги	недоліки

«Світове кафе» – це спосіб колективного обговорення проблеми, що сприяє досягненню порозуміння серед його учасників. Тут мова не стільки про спільне прийняття рішень, скільки про обмін досвідом, про початок спільної роботи, що спрямовує діалог у креативне русло.

Проведення «Світового кафе» вимагає особливих умов. Для цього необхідним є приміщення, яке можна облаштувати у стилі кав'ярні з невеличкими столиками та стільцями навколо них. Кількість столів залежить від кількості учасників, оптимальна кількість стільців за одним столиком – 4–6. Кожен стіл має власного господаря чи господиню. На столах розкладають заздалегідь підготовлені брошурки (як меню), де пояснюються правила поведінки у цьому кафе. На кожному столі – паперова скатертину (біла), на якій учасники записуватимуть свої думки по ходу розмови. Кожен учасник має маркер.

Під час розмов у «Світовому кафе» розглядаються питання, які вимагають розгорнутої відповіді. Наприклад: «Що могло б зробити нашу громаду кращим місцем для життя?», «Що радує / засмучує мене в нашій громаді?».

Учасники розсаджуються за будь-які столи на власний розсуд. Обговорення проходять у кілька «раундів»: перший триває приблизно 20 хвилин, потім учасники пересідають за інші столи (не слід пересідати всім разом за інший стіл), щоб взяти участь в іншому обговоренні. Господарі залишаються за своїми столами і знову діляться своїми враженнями, щоб розпочати нову бесіду. Нові учасники будуть продовжувати розвивати ідеї, спираючись на думки, що вже викладені на «скатертинках».

Наприкінці другого або третього раунду учасники збираються разом на загальну дискусію. «Скатертини» можна повісити на стіну як додатковий стимул для подальшого обміну думками. Якщо є час, то можна за такою ж схемою провести обговорення ще з одного питання.

Цей метод є прийнятним для роботи з людьми, які під час більш офіційних зустрічей можуть почуватися менш комфортно. Залежно від наявних ресурсів та бажання, можна використовувати й звичайні атрибути кав'ярні: для створення розкутої і дружньої обстановки також непогано було б «перекусити», добре мати на столах свічки або квіти, тиху відповідну фонову музику, яка б сприяла налагодженню спокійної та довірливої

атмосфери кав'ярні, де зустрічаються однодумці, які щиро обмінюються враженнями, обговорюють проблеми та шляхи їх вирішення.

«Відкритий Простір», або як інколи кажуть, «відкритий космос» – один з методів проведення публічного обговорення проблем, який на сьогодні є непоганою альтернативою для класичних конференцій. Він базується на ідеї творчого та гнучкого підходу, самоорганізації та участі в обговоренні тих питань, які є цікавими для кожного учасника заходу.

Технологію «відкритий простір» можна і варто використовувати:

- коли конфлікт стримує здатність до змін;
- коли ситуація складна;
- коли збираються дуже різні люди;
- коли існує нагальна необхідність у прийнятті швидких рішень;
- коли для прийняття рішення необхідно залучити всіх зацікавлених осіб;
- коли немає упередження стосовно того, якого результату необхідно досягти.

У «відкритому просторі» існують свої закони та правила. «Закон двох ніг» – означає, що ви берете на себе відповідальність за те, чим ви цікавитесь – встаєте і самостійно пересуваєтесь до того місця, де ви можете найкращим чином знайти собі застосування, і/або навчатися.

Для того, щоб пересуватись у «відкритому просторі» використовуються чотири принципи:

«Хто б не прийшов – так і треба» (це і є «саме той») – усі, кого зацікавить одна і та ж спільна тема – це і є люди, які здатні розпочати процес і можуть зробити найбільший внесок у цьому обговоренні, тому що вони не байдужі.

«Що б не сталося – це те, що могло статися» – ми маємо концентруватися на темі, виходячи з теперішнього часу та конкретної ситуації – «тут і тепер» – розглядати проблему, не зациклюючись на тому, що могло б або повинно вже було б трапитись.

«Коли б не почалось – так і треба» – наше завдання полягає у тому, щоб зробити все від нас залежне і приєднатися до творчого процесу, коли він розпочнеться. Ви визначаєте початок обговорення.

«Коли досить – значить досить» – ваш реальний інтерес до теми визначає тривалість обговорення і вашої в ньому участі, а не заздалегідь визначений час. Якщо ви вважаєте, що питання вичерпане – значить воно вичерпане, і ви можете переходити до іншого питання, яке вас цікавить. Якщо ні, то продовжуйте бесіду.

Пересування у «відкритому просторі» – крок за кроком:

Підготовка:

1. Визначте тему обговорення, деталізації або вирішення якої ви прагнете. Тема має бути актуальною і мати широкий діапазон для обговорення у позитивному руслі.

2. Запросіть певне коло людей: всіх зацікавлених або всіх тих, кого б ви хотіли бачити серед учасників. Вкажіть тему обговорення у запрошеннях.

3. Виберіть та підготуйте зручне просторе приміщення, в якому одночасно може відбуватися кілька обговорень. Розставте стільці по колу або концентричними колами, залишаючи місце в центрі. Виберіть чисту стіну і назвіть її «стіною порядку денного» та позначте її зверху наступним чином: порядок денний – до 12.00 і після 12.00. Там можна і виділити різні місця для засідання різних груп – для зручності кожному з місць дати умовну назву (квітка, сонце, трикутник, квадрат тощо), так, аби їх зручно можна було позначити і для всіх було б зрозуміло. Виберіть іншу стіну для «новин». У центрі кола покладіть, ніби скатертину, великий чистий аркуш паперу (чи кілька склеєних), на ньому – маленькі папірці та кольорові фломастери, а також кнопки, скотч або щось інше для того, щоб закріплювати папір на стінах.

4. Проведення. На початку заходу модератор пояснює процес: «Закон двох ніг» та принципи «відкритого простору», теми для обговорення; як групи будуть створюватися, як робити записи; як, що і де розміщати та де які групи працюватимуть. Після цього модератор пропонує учасникам трохи подумати про те, що для них є важливим в контексті даної теми – визначити ті питання, які для учасників є цікавими і які вони хотіли б обговорити з іншими.

5. Модератор запрошує всіх тих, хто визначився з певними питаннями – записати їх на підготовлених папірцях (по одному аркушу на одну тему), де також зазначити свої імена, оголосити їх і прикріпити до стінки порядку денного, обрати відповідний час та місце зустрічі. Тем може бути стільки, скільки хоче кожен учасник (тобто кожен учасник може запропонувати більше однієї теми), якщо їх обговорення буде відбуватися у різний час). Учасник, який пропонує тему, буде «організатором міні-конференції» і буде відповідальним за проведення обговорення, за складення звіту і за його висвітлення на стіні новин. У процесі роботи кожен учасник може додавати теми на стіну порядку денного. Може бути корисним, якщо модератор проаналізує зазначені питання на стіні і за згодою їх авторів, об'єднає ті групи, які порушили однакові за суттю питання. В окремих випадках, організатори самі визначають варіанти тем для обговорення різними групами.

6. Модератор пропонує учасникам (з урахуванням «Закону двох ніг») обрати питання, які їх цікавлять і записатися на відповідні міні-конференції. Для цього учасники ставлять свої підписи на тих папірцях, де зазначене питання, яке їх цікавить. Організатори міні-конференцій також можуть записуватися на обговорення інших тем, за умови, якщо це не заважатиме проведенню обговорення їхніх власних питань.

7. Відповідно до графіку учасники розходяться по групах. Під час обговорення на фліпчартах записують ключові моменти, висловлені учасниками, підводять підсумки і після завершення їх вішають на стіну новин. Якщо учасники відчують, що вони сказали все, що хотіли, дискусія

їх більше не цікавить, то вони можуть перейти до обговорення іншого питання у будь-який час.

8. Закриття кола: всі учасники за годину до завершення заходу збираються для обміну враженнями й тим новим, що вдалося почути, знайти; у форматі діалогу – слухаючи, що кажуть інші, але не розпочинаючи нових дискусій. Інший варіант отримання зворотного зв'язку – передача «естафетної палички-промовлялочки» по колу – якщо хтось не хоче нічого сказати, то він просто передає паличку далі. Якщо захід «Відкритий простір» відбувається протягом більш ніж одного дня, то пункти 3 – 8 повторюються кожного дня.

9. Після проведення заходу усі напрацювання груп зводяться в один звіт і розсилаються його учасникам.

Вільні дебати, коли всі учасники обговорення мають рівні права, дозволяють учасникам у великих аудиторіях (до декількох десятків учасників) продемонструвати свої знання, поділитися своїм досвідом, ідеями.

Практика проведення подібних заходів показує, що досягти ефективного обговорення можна в групі, у якій не більше двадцяти осіб. Обговорення повинен проводити добре підготовлений, досвідчений ведучий, який користується значним авторитетом серед учасників.

Час проведення вільних дебатів не повинен перевищувати 45 хвилин. Тому при підготовці до такої дискусії дуже важливим є ретельне планування часу та регламенту обговорення.

Методика проведення обговорення:

1. Відкриваючи дискусію, ведучий повідомляє учасникам тему запланованої дискусії та представляє регламент проведення обговорення (вступне слово не повинне перевищувати 3–5 хвилин).

2. Ведучий стежить за регламентом і обмежує виступи учасників 3–5 хвилинами (5 хвилин на перший виступ, 3 хвилини на кожний наступний). Він намагається втягнути в дискусію якомога більше учасників, надаючи їм слово. За необхідності ведучий нагадує учасникам про порядок денний, регламент і дотримання етичних принципів під час дебатів.

3. По ходу дискусії ведучий виносить на обговорення окремі пункти порядку денного і підводить підсумки по кожному пункту.

4. По закінченні обговорення ведучий підбиває підсумок усього сказаному (чи надає таку можливість одному з учасників), аналізуючи подібність і розходження позицій по кожному питанню.

На противагу безумовним перевагам відкритих дебатів, цій формі дискусії притаманні деякі недоліки: нерідко деякі учасники (2 – 4 особи) «забивають» інших, не даючи їм можливості висловитись; учасники дискусії часто відхиляються від заданої теми; складно вести логічно зв'язний запис усіх пропозицій і ідей, висловлюваних учасниками вільних дебатів; непередбачуваність розвитку дискусії перешкоджає досягненню конструктивних рішень.

Оксфордські дебати. Дискусія у формі оксфордських дебатів може бути використана в тому випадку, якщо обговорюється складна чи суперечлива проблема, думки учасників щодо якої можуть бути уже чітко визначені і різко відрізняються. Ціль використання цієї форми дискусії – навчити учасників висловлювати свою точку зору спокійно, у дружелюбній манері і формі. Учасники дискусії повинні зуміти навести аргументи за чи проти обговорюваної ідеї і постаратися переконати або опонентів, або спостерігачів у правильності своєї позиції. Час виступу кожного учасника під час дебатів обмежений і однаковий для усіх груп.

Зважившись на таку форму проведення дискусії, ви повинні бути готові до того, що оцінки багатьох учасників будуть носити суб'єктивний характер.

Методика проведення обговорення:

1. Ведучий ділить учасників на дві групи (кількість груп залежить від кількості можливих точок зору на проблему). Учасники або самі вибирають, яку точку зору вони будуть відстоювати, або розподіляються по групах за жеребом.

2. Ведучий розповідає про тему дебатів і про правила проведення дискусії: час на підготовку в групах (10–15 хвилин), загальний час на виступ групи в дебатах (15 хвилин). Представники груп виступають по черзі. Кожна група має право на три виступи.

3. Під час підготовки учасники кожної групи розподіляють ролі між членами групи і вирішують, як краще розпорядитися відведеним часом. Представники однієї групи можуть задавати питання представникам інших груп, а також коментувати аргументи своїх опонентів. Групи можуть використовувати малюнки, схеми й інші наочні приладдя. Представники груп повинні домовитися про черговість своїх виступів.

4. Ведучий починає дебати, надає учасникам слово, стежить за регламентом.

5. У завершення дебатів необхідно провести опитування серед учасників та спостерігачів таємним або відкритим голосуванням і таким чином визначити, аргументи якої групи були більш переконливими, і чи змінились позиції учасників кожної групи.

Дискусія в стилі телевізійного шоу. При такій формі дискусії група з трьох – п'яти осіб веде дискусію на заздалегідь обрану тему в присутності інших учасників. Глядачі вступають в обговорення пізніше: вони або висловлюють свою думку, або задають питання учасникам бесіди.

Організація дискусії у стилі телевізійного шоу дає можливість чітко висловити учасникам різні точки зору із заданої теми. Однак не слід забувати, що основні учасники обговорення повинні бути досить компетентні в даній галузі і добре підготовлені до конкретної бесіди. Важливо також, щоб особисті якості основних дійових осіб не відволікали уваги від теми дискусії і щоб усі учасники мали рівні можливості висловити свою точку зору (виступ не повинен продовжуватися більше 3 – 5 хвилин). Ведучий має стежити за

тим, щоб учасники дискусії не відхилялися від заданої теми. Тривалість дискусії не може перевищувати 1,5 години.

Організація дискусії:

1. Ведучий визначає тему дискусії, запрошує основних учасників, домовляється про умови проведення дискусії (тривалість, черговість виступів тощо).

2. Ведучий розсаджує учасників дискусії таким чином, щоб «глядачі» сиділи навколо столу основних дійових осіб.

3. Ведучий починає дискусію: представляє основних учасників дискусії і повідомляє обговорювану тему.

4. Першими виступають основні учасники. Загалом їх виступи тривають не більше двадцяти хвилин, після чого ведучий запрошує інших учасників (глядачів) взяти участь в обговоренні.

5. По закінченні дискусії ведучий підводить підсумки, дає короткий аналіз висловлень основних учасників.

Проведення дискусії у формі телевізійних дебатів дозволяє решті учасників почути професійні коментарі щодо обговорюваної теми, почути аргументовані позиції основних учасників, водночас «глядачі» також можуть залучитись до обговорення, задаючи питання або ж висловлюючи репліки та коментарі. Успіх такої дискусії багато в чому залежить від правильно підібраних учасників обговорення, щоб вони дійсно були фахівцями з обговорюваної тематики, а також бажано, щоб вони мали дещо відмінні позиції, що робить дискусію більш жвавою та цікавою.

Дискусія у формі симпозіуму. Ця форма обговорення дозволяє фахівцям-професіоналам поділитися своїми знаннями і досвідом з аудиторією, вона також полегшує діалог між слухачами і учасниками.

Два чи три лектори (фахівці чи просто люди, що добре орієнтуються у предметі) у короткій формі висловлюють свою точку зору на проблему. Дискусія у формі симпозіуму особливо ефективна тоді, коли необхідно поділитися досвідом, розповісти про результати роботи цілої групи і т.д. У цьому випадку можна організувати конференцію, що складається з декількох тематичних блоків, що логічно взаємодоповнюються.

Методика проведення дискусії:

1. Для того, щоб підготувати симпозіум, ведучий повинен зустрітися з учасниками і домовитися про план проведення презентацій, їхню тематику, регламент.

2. Ведучий офіційно відкриває дискусію, розповідає про предмет обговорення і надає слово основним учасникам. Максимальна тривалість виступу кожного лектора не повинна перевищувати 10 хвилин. Ведучий стежить за регламентом.

3. Після виступів учасників ведучий пропонує всім бажаючим взяти участь у дискусії.

Загальне обговорення продовжується 20 – 30 хвилин, причому один виступ не повинен перевищувати 2 – 3 хвилини. Ведучий намагається залучити до розмови якомога більше учасників.

4. Після закінчення загального обговорення ведучий підбиває підсумки дискусії. Основні учасники можуть відповісти на питання.

Метод експертних панелей. Корисним є метод експертних панелей, або «метод Дельфі», який дозволяє використати «колективний розум» експертів. Певному колу експертів ставиться якесь питання; відповіді збираються, зводяться разом, структуруються і розсилаються тим самим експертам, аби вони могли прокоментувати версії інших, або скоректувати свою думку. Процес повторюється доти, доки не випрацьовуються правдоподібні пояснення щодо проблеми і реалістичні шляхи їх розв'язання. Ефективність цього методу залежить від кваліфікації експертів, здатності організаторів оцінити вірогідність різних припущень і наявності часу на повернення матеріалів експертам на уточнення.

Існують також і інші способи організації колективного обговорення наявних проблем та рішень, що передбачає розгляд різних думок, позицій, альтернатив. Але за будь-яких умов необхідно враховувати ризики групового мислення, як, наприклад, схильність до конформізму. Тому обговорення мають дотримуватися визначених процедур і правил.

**Орієнтовна схема для складання карти громади
(за О. В. Безпалько)**

Сфера	Показники
Географічна	Площа, природні особливості, екологічний стан.
Демографічна	Чисельність населення, його віковий та гендерний склад.
Історія	Коли створена, визначні історичні події, персони.
Економічна	Характеристика виробництва, зайнятості населення.
Політична	Політична структура, недержавні організації.
Соціальна	Види соціальних служб, заклади охорони здоров'я, освітні та культурно-дозвіллеві заклади, спортивні заклади, релігійні заклади, служби зайнятості, органи охорони правопорядку.
Ризики	Проблеми, небезпеки, що існують у певних сферах життєдіяльності членів громади.

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ

Навчальний посібник

Підписано до друку 25.05.2015. Формат 60х90 1/32

Папір офсет.

Обл.-вид. арк. 5,9. Ум. друк. арк. 4,4.

Тираж 300. Зам. № 2500.

**Видавець та виготовлювач
ФОП Жовтий О.О.**

20300, м. Умань, вул. Садова, 2
(УДПУ, навчальний корпус № 1)

Тел. 097 255 65 07

047 44 5 21 66

067 77 30 197

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК, № 2444 від 22.03.2006 р.